

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE OG LOKALHISTORIE
UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

FORTID OG NUTID

BIND XXI . HEFTE 3 . SIDE 185—248 . KØBENHAVN 1961

Kildeverdien af historiske beretninger og andet traditionsstof fra eldre tider

Af Lars Reinton

Foredrag på Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i
Odense den 24. september 1960.

Då eg skulle laga dette foredraget var eg litt i vanske med å finne ei form og eit innhald som kunne interessere danske tilhøyrarar. Det er ikkje sikkert at vi i Danmark og Noreg arbeider med dei same problem på dette området. Eg kom til at det rettaste måtte vera at eg legg fram røynsler frå dei norske tilhøve og dei synsmåtane og forskingsresultat som vi i Noreg har kome til. Dei danske problem og synsmåtane vil sikkert koma fram i det andre innleiingsforedraget og i ordskiftet.

Ein historikar står alltid usikker når det gjeld tradisjonsstoff og munnlege historiske beretninger. Det er kjelder frå eit grenseland som ligg i halvmørker. Men ingen historikar kjem heilt forbi slikt stoff. Slikt stoff er ikkje einslaga, det er mangfoldig og av ulik kjeldeverdi.

Tradisjonsstof og beretninger frå fortida kan ha kome til oss på unamngjevne vegar frå ukjent opphav, vanlege segner, legender, eventyr, folkeviser, ordtak, osb. Men det finst og beretninger som er overlevering om personar som verkeleg har levt og om hendingar som har gått føre seg, med opphav i namngjevne eller unamngjevne (glöymde) personar, soger og fråsegner *som vil vera soge*, og som i grunnen også er eit stykke fortids historie i sitt slag. For det tredje finst det tradisjonsstoff som i grunnen berre er munnleg overlevert sakleg kunnskap om fortids liv, forteljing om arbeidsmåtar, arbeidsreiskapar, yrkesorganisering, om folks levevilkår, sed og skikk, gardsskipnad, grendestyling, namnebruk osb.

I Noreg kallar vi gjerne den andre gruppa, den som i fyrste rekkje interesserer oss her, for *sannsegner*, fordi dei *vil vera sanne*. Slike segner, som og kan vera heile sogekompleks, kan gå om *ein* person eller om fleire; ofte går dei om ein eller to eller fleire av ei *ætt* som har merkt seg ut, endåtil om to eller tre og endå fleire ættleder, så det blir ei *ættesoge*. Ei slik soge kan gå både 150, 200 og opp till 300 og 350 år attende i tida. Slike soger finst i Norge mest i visse bygdelag der historisk interesse og

ansen for tradisjon har vore serlég sterk, i Agder-bygder, Telemark og i Hallingdal. Det har vore peika på at det var nett desse bygdelaga svært mange av landnámsmennene på Island kom frå i sagatida.

Endå om desse segnene vil vera soge, finn ein snart at dei ikkje er *historie* i retteleg tyding. Sidan dei har vorte til på folkemunne og har levt på folkemunne, kanskje gjennom fleire ættleder og hundreår, har dei ikkje unngått å bli merkt av dei omformande kreftene som gjer seg gjeldande i minnet og den menneskelege hug. Dei »episke grunnlovene« som verkar i den munnlege overleveringa av vanlege segner, eventyr, myter osb., gjer seg også gjeldande i sannsegnene (vi viser til Moltke Moes forelesingar om desse »lovene« i Oslo i 1890-åra, trykte i »Edda« 1914, og Axel Olriks utgreiingar i »Danske Studier« 1908). Likevel står sannsegnene i ei serstilling, nett fordi *dei vil vera historie*.

Segntilfang, sannsegner, har faktisk, som vi kjenner til, i stor monn laga grunnlaget for mykje historieskriving. Slike soger lagar kjernene i den eldste historia til mange folk, t.d. til det hellenske (Herodot, Homer), det romerske (Livius), det danske (Saxo, Huitfeldts krönike), det norske (Snorre og dei islandske sagaene), det islandske (ættesogene). Like til etter 1800, sume stader til langt ut i det 19. h.å., var slike sannsegner gjerne sett på som verklege historiske kjelder.

Men så kom kjeldekritikken. Og i »kildekritikkens første himmelstormende år« var »traditionen nærmest et skældsord«, som det heiter i 50-års-jubileums-artikkelen om Dansk Historisk Fællesforening i »Fortid og Nutid« (XX, hft. 6). I Noreg gjekk det ut over Snorre og sagaene. Professor *Edvard Bull* skreiv i 1931 i innleiinga til 3. bandet av Det norske folks liv og historie om tidsromet 1000-1280: »Vi må derfor opgi enhver illusjon om at Snorres mektige historiske epos har noen dypere likhet med det som faktisk skjedde i tiden mellem slaget i Hafrsfjord og slaget på Re« (dvs. frå ca. 900 til 1177).

Men ein godkjende likevel segnene av dette slaget som *levning*, og gav dei kjeldeverdi etter det. Segnene som vi möter dei i sagaene og ættesogene vart ei kjelde til studiet av 12. og 13. h.å. i Noreg, Island og i Norderlanda elles. Og sannsegner frå det 17. og 18. h.å. vart ei kjelde til den kulturelle, politiske og sosiale historia for den tida dei vart til i. Professor *Halvdan Koht*, som enno lever og enno, med sine 87 år, er i verksemd som historikar, har ofte understreka og vist at Snorre og sagaene er gode og viktige kjelder til å forstå sosiale og politiske tilhøve i 12. og 13. h.å. Han har og målmedvite nytta segn- og tradisjonsmateriale frå 17. og 18. h.å. til å kaste lys over serlege rørsler i folket då, – som seinare, i 19. h.å., gav seg utslag i viktige politiske hendingar, såleis i boka »Norsk bondereising« (1926). Han nytta der dette slag materiale til å vise kva for *kjensler* og *synsmåtar* som rørde seg i folket, som ein lite eller ikkje kunne koma fram til i vanlege historiske kjelder, t.d. den

psykologiske bakgrunnen og dei kjenslevorne föresetnadene for bondepolitikken i 19. århundret.

Eit döme frå Kohts bok vil vise korleis sannsegner frå eldre tider på denne måten kan brukast som historisk kjelde. Ei segn, som Koht kallar »soga om tidaldasken«, er oppskrivnen i 5-6 landsdelar, i kvar av landsdelane knytt til ulike menn,-soga har altså vorte ei vandresegn. Nett dette at soga er fortalt mange stader og er knytt til ymse menn, gjev soga historisk kjeldeverdi. Innhaldet i soga er at ein mann – alltid ein förar eller ein hövding i bygdelaget – av ein eller annan grunn vart ilagt ei tung pengebot av embetsmannen, oftast sorenskrivaren. Med det meinte embetsmannen at han skulle ta knekken på den plagsamme og ovmodige bonden. Men bonden reidde ut bota på ståande fot framføre augo på tingålmugen, og spurde: »Kva kostar eit nevaslag«. »Det blir ein dalar det, min mann«. »Kan ein slå kven ein vil då?«. »Ja.« Og dermed la bonden til skrivaren under öyra så han datt under bordet, og la 10 dalar opp attåt den store bota han nett hadde betalt. Sume stader, som i Hallingdal, der bonden hadde namnet Blank-Ola, fordi han gjekk med så mykje sölvstas på seg, legg soga til at deretter gjorde mannen haltingkast under taket og sa: »Enno dansar han Blank-Ola med sölvspente sko og sölvsylgjer i bringa!« Hendinga kan ikkje ha gatt före seg meir enn *ein* stad, men det gjer plent det same, seier Koht. Folk må ha *likt* denne hendinga og soga. »Nett difor vitnar segna so greitt om kva slag medferd böndene unnte embetsfolket; ho fortel meir enn mange sannsegner« (»Norsk bondereising«, s. 243). Eg har sjölv i doktoravhandlinga mi arbeidt mykje med den segnkrinsen som Blank-Ola höyrde til. Han døydde i 1724, og hendinga må ha gått före seg för den nye lova af 1687 kom, som kravde liv for liv. Eg har ikkje funne noka endefram stadfesting på soga i kjeldene. Det kan ein og snautt vente. Men, som Koht seier, det har mindre å seia. Den *indre* sanning i soga er av dokumentarisk verd.

Prof. Koht samla *sjölv* inn mykje av tradisjonsstoffet som han bruka i denne boka, og annan trisjon og. Han kom til å stå nærmare det miljöet som skapte slike segner og heldt dei oppe gjennom tidene. Det er sikkert at utan slik nær kjennskap kan ingen döme rettferdig om sannsegnene og sanningstruskapen i dei. Slik kjennskap mangla *Edv. Bull*. Koht hadde då og eit anna syn på Snorre enn *Edv. Bull*. Alt i boka si »Sagalitteraturen« i 1938 felte han ein annan dom over han, og så seint som i 1958 skriv han: »Han (Snorre) var ein ekte historikar. Og verket hans trur eg ein fåfengt leitar etter maken til i midaldersk historieskrivning«. Der er »dramatisk forteljing og kritisk metode, maktfull psykologisk fantasi og fast plan i heile oppbygginga av verket. Med alt dette samla står Snorre åleine i midaldersk bokheim – i sanning eit geni« foredrag ved Bergen Universitet, 1958).

Det er difor ikkje uventa at Koht i boka si »Sagalitteraturen« 1938 kunne skrive i kapitlet om »Dikt og sanning i sagaene«: »Det ville vera reint urimeleg å setta opp den grunnregelen at ein skulle ikkje tru på nokon ting i sagaene, mindre det kunne bli stadfesta på anna vis. Det er ein rettare regel, den som *Knut Liestöl* har forma slik at »dersom det ingen grunn er til å tru at noko er uhistorisk, så er det grunn til å tru at det er historisk«. Men han legg til: »Ein skjönar lett det blir rom for usemje om kva som kan vera »grunn til å tru at noko er uhistorisk«. »Likevel, når alt er reinska ut i den kritiske skirselden, blir det enda att ifrå sagaene ei samling av fakta så stor så dei for seg sjölv gjer det mogeleg for oss å skrive historia om eit par tre hundreår« (Sagalitt., s. 131).

Då Koht skreiv dette, hadde det hendt noko i norsk tradisjonsgransking. Professor Knut Liestöl hadde i 1922 gjeve ut boka »Norske ættesogor« og hadde halde ei rekkje forelesingar i Instifuttet for sammenliggende kulturforskning, som i 1922 vart trykte med titelen »Upphavet til den islendske ættesaga«.

Knut Liestöl ætta frå Setesdal og voks opp i Åseral og hadde og nær tilknytning til Telemark. Han var såleis vaksen opp mellom ættesogor og segner av dette slaget. Han var sjölv av forteljarættene og av dei ættene som det vart fortalt om, og kjende dei. Han hadde nok oftare ergra seg over den overflatiske måte tradisjonsstoff av dette slaget ofte vart handsama på av stuelærde historikarar, som var heilt utan føresetnader til å forstå korleis soger av dette slaget vart til og heldt seg. Alt i studietida tok Liestöl til å granske segnforteljinga i Setesdal. Han tok alt då opp problem som han seinare skulle gjera til eit serstudium: sanningstruska- pen i sannsegnene og omformningskreftene eller -lovene. I 1922 kom boka »Norske ættesogor«, som skapte ein viss sensasjon. Han tok føre seg ei serleg gamal og rett fyldig ættesoge frå Åseral og nokre andre frå Robyggjelag, som gjekk tilbake til på 1600-talet. Ved ei systematisk og grundig jamføring med arkivkjelder kontrollerte han sanningstruska- pen på dei fleste punkt, og kunne som den fyrste vise *korleis* dei psykologiske omformande kreftene gjer seg gjeldande i *ættesogor*, sannsegner som vil vera historie (»episke grunnlover«). Det er skilnad på tradisjon som vil vera soge, då fyrst og fremst ættetradisjon, og vanlege segner. Omformande krefter som gjer seg gjeldande i *ættesoga* er misminnet, ovtru, trongen til å forbetre menneske ein har sympati med (t.d. når ein er av ætta), omvendt å forverre sume, trongen til å gje soga ein meir avrunda kunstnarleg komposisjon, kanskje og å tilkvesse den dramatiske konflikten. *Men*, der gjer seg og gjeldande *motkrefter*, og dei motverkar omformingspro- sessen, så han blir mindre enn i dei *vanlege* segnene. Folk som fortel desse sogene har gjerne hendingsstadene føre seg, husa, vegane, sverd, knivar, klede og andre ting som spela ei rolle i hendingane; dei var å

sjå ættled etter ættled. Dei som var med ved hendingane skapte dei fyrste sogetåttane (memoratet), og fleire slike vart samanarbeidde til lengere soger. Bygdefolket som hadde vore med, sytte for ein viss kontroll, at det vart riktig fortalt. Det momentet la Liestöl ut frå sin kjennskap til forteljarmiljøet stor vekt på: »Tingen er den at folk mötest og talar med einannan um gamle dagar. Då *kontrollerer* dei kvarandre. Dersom ein ikkje fortel rett, vil dei andre mæla imot« (Norske ættesoger). Liestöl kom til det resultat at saga minnest ei mengd fakta. Samanhengen mellom dei kan vera forvend. Men »det viser seg jamt at ein kan kalla beingrindi i saga er historisk. Dei menn og kvinner som er omtala i saga har lev; ingen er oppdikta. Namni deira er i dei eller fleste tilfelle rette; dette gjeld mindre viktige personar au«. Etter 200-300 år hadde t.d. folke-minnet halde fast på ein slik detalj som at det i eit visst høve vart bruka firkanta pengar.

Det var klårt at desse etterrökingane åt Liestöl måtte få verd for oppfatninga av tradisjonssagaene, og ættesogene i det heile. I boka frå 1929, »Upphavet til den islenske ættesaga« sette han då og resultata inn i ein større samheng. Men det er ikkje vår oppgåve å fylgje han vidare på denne vegen. Desse to bökene tok mykje av brodden av den absolutt negative innstillinga til sanningstruskapen i sannsegnene og i sagaene. Prof. *Jon Helgason* skreiv i nekrologen sin over prof. Finnur Jónsson i 1934 at Liestöl hadde vendt straumen att til beste for Finnur Jónssons optimistiske og positive syn på sagaene. Kor overtudande Liestöls argumentasjon var, kan vi sjå av at prof. Koht lempa sitt syn på sagaene etter Liestöls.

Liestöl var sjölv sagt ikkje ukjend med den nye kritiske skulen som i seinare tid har komme opp på Island under leing av Sigurdur Nordal, som mykje ser sagaene som forfattarverk og legg mindre vekt på sanningstruskapen i dei. Han hevda at det ikkje hadde vore hans oppgåve å forklara framvoksteren av den *skriftlege* saga. Han ville berre kaste lys over sagaen i si fyrste verting og utforming. Den munnlege saga var både utgangspunktet og viste leia for den skrivne saga, hevda han framleis.

Men kva er då *vilkåra* for at sannsegner, serleg ættesoger, kan bli så pålitelege som dei faktisk i mange høve viser seg å vera, og *kvifor* er dei påliteleg, og andre mindre pålitelege? Det var hovudproblemet som eg prøvde å kaste lys over, då eg i 1930-åren tok fatt på å granske sogekrinsen kring ei kjend ætt på garden Villand i Hol i Hallingdal, som vart doktoravhandlinga »Villandane. Ein etterröknad i norsk ættesoge« (1939).

Sorger om Villandane, fyrstegenerasjonen (4 personar, som levde sist på 1600-talet og fyrst på 1700-talet), andre generasjonen (8 brør og ei syster), og tridje og fjerde generasjonen, er funne spreidde over eit stort

område, endå i fleire landsluter, og nedskrivne til ulike tider, frå 1860-åra til 1930-åra. Det gav høve til å jamføre variantane og til å fylgje sogefamvoksteren det siste hundreåret. Ein kunne sjå korleis ættsoga vart til. Ei noggrann jamføring med arkivmaterialet, ting- og rettsprotokollar og dokument av alle slag, fute- og lensrekneskapar og -arkiv, gards- og preste- og fengselarkiv, osb., viste seg at mange av sogene var utruleg pålitelege, endåtil i detalj og *motivering*. Og i så måte var det ingen skilnad på yngre og eldre historier. Det viser seg at når sogene har fått si utkrystalliserte form og har stabilisert seg, *kan* dei halde seg mest uforandra i hundreår. Men det var og einskilde sogetåttar med mistak, til dels med grove mistak, forstørringar og overdrivingar, og sume tenderte mot det fantastiske. Eg kunne gruppere einskildsogene og -tåttane i pålitelege, mindre pålitelege, og upålitelege, mesta fantastiske.

Eg prøvde å klårleggje tradisjonslinene for kvar einskild soge. Det viste seg då at dei pålitelege sogene mest utan unnatak kom frå gode, minnuge sogemenn med tradisjonsliner utan brot attover til opphavet, gjennom ættleder som hadde butt på staden der hendingane hadde gått føre seg eller i næraste grannelaget, som altså stadig hadde hatt stadene og tinge soga sveiv om føre augo. Kom ein lengere bort frå opphavsstaden, t.d. til grannebygda, vart mistaka fleire, og når ein kom endå lengere bort, t.d. til ein annan landsdel, kanskje på andre sida av fjellet, møtte ein samanblanding, overføringar, overdriving og stundom fantastiske drag, t.d. at Villandsbrørne skulle ha drepe 7 menn (ein legg merke til eventyrtalet). Eg kunne på den måten dele og skilje sogene i *sentralsegner* og *utkantsegner*. Dei fyrste var stort sett pålitelege og dei andre mindre pålitelege. Ein god forteljar byggjer opp soga av sentralsegner. Og kontrollen i bygda, når sogene vart fortalde, hjelpte til med å skala av det usanne og uriktige.

Det finst soger av dei beste forteljarane, som ein, etter den mest noggranne kontroll, må seie er som *soge*, mesta setning for setning. Dei *er* historie, som dei *vil* vera. Vilkårå for det er, som ein skjönar, forutan intelligente og minnuge sogemenn, eit stabilt miljø, at ættene har site hundreår på dei same gardane, men og eit historisk interessert folkeferd som er mottakeleg for og interessert i forteljing og med sans for og krav om reideleg framstilling, aktiv kontrollerande medverknad. Men det krevst og ei miljø med eit visst gjennomdrag i, formidlande institusjonar som kyrkje og tinghald, bryllaup og andre samvære, der folk mötest og spør nytt, omvandrande handelskarar som knyter samband mellom folk, og til slutt ei etter måten stille tid etter ei uroleg »sagatid«. Det *emosjonelle* momentet, dette at forteljarane let seg påverke av kjensler, t.d. ynske om å gjera sume personar vakrare og betre for å auke æra åt ætta, og på den andre sida löyne brotsverk og mindre heldige karakterdrag, glatta over, viser seg å spela ei langt mindre rolle enn ein skulle

ha venta. Det kjem mel. a. av at folk i dei tider ikkje stelte dei same moralske krav eller hadde dei same normer for samliv mellom menneske (fordomar) som folk i våre dagar. Det rådde andre mannsideal. Og dertil kom at bygda kontrollerte. Det er i soger av dette slaget stort sett ein sakleg objektivitet og ærlegdom, også når det gjeld *eigne* forfedrar, som må forundre.

Desse etterrøkingane i sanningstruskapen i sannsegnene i Noreg frå 16., 17. og 18. h.å. kan berre få noko å seia for vårt syn på dei islandske ættesogene, om miljøa svarar nokolunde til kvarandre i dei to tidsroma.

Dei föresetnadene som vi har funne måtte vera til stades for god sagakunst i Noreg. 17. og 18. h.å., var i serleg monn til stades på Island i 10.-12. h.å. Miljøa som hendingane gjekk före seg i og som sogene voks fram av i desse to landa, var, trass i den store tidsavstanden, merkeleg like. I dei avstengde norske dalane levde mykje av sagatida og mellomalderen si livsform endå nokså uskipla til 16.-18. h.å., til dels inn i 19. h.å. Eg har vist dette i den sjölvvalde forelesinga til doktorgraden («Ættesoge og historie», Syn og Segn, 1940 s. 338 ff.) og skal ikkje koma nærare inn på det her. Eg berre peikar på at t.d. *mannsidealet* og *rettskjensla* var omslag dei same båe stadene. Når det gjeld rettstilhöva stod det islandske og det norske bondesamfunnet i dei avsides bygdene i 17. og 18. h.å. på same steget, midt mellom fredlöyse- og bötestadiet. *Blodhemnstanken* levde livs levande i sogeforteljingsbygdene (Agder, Telemark, Hallingdal) til inn i 18. h.å. Lova av 1687 som kravde »liv for liv« verka difor som eit voldsomt overgrep på folk og förde til mange konflikhtar og tragiske lagnader. Ho fyllte fjella med fredlause, som den uskrivne lova om blodhemnen på Island gjorde. *Ovtrua* var ei verkande makt i tilværet både i sogebygdene i Noreg op på Island. Den mellomalderske *bårepröva* vart t.d. nytta etter eit drap i övre Hallingdal ved midten av 1700-talet. Då eg fyrst hörde den sogetåtten, tenkte eg helst at det måtte vera ei vandresegn. Men tingbökene stadfeste soga heilt ut. Det skjedde i 1763. Sogemannen sa at liket ville *dröygje seg* når drapsmannen la handa på det, ordelag som lenge sidan er gått ut or bruk i desse bygdene (men finst i folkeviser frå mellomalderen; *dröygje*, dvs. blodblanda veske).

Men desse etterrøkingane får og verd når det gjeld å vurdere »beretninger« om hendingar som står oss nærare.

I alle land og samfunn, større og mindre, finst det segner om kjende personar, offentlege menn, adelsfolk og embetsfolk, ja og om kongar. Det er elles sjeldsynt at det lagar seg soger om dei *störste* i samfunnet. Det finst t.d. svært lite tradisjon om menn som Napoleon. I sörf fransk tradisjon finst det soger om Cæsar, Marius og Hannibal; men ved nærare granskning har ein funne at dei skriv seg frå historikarar i 18. h.å. Det er om stormenn av *andre* rangklasse det helst lagar seg sorger. Karl den store er lite kjend; men så mykje meir er det fortalt og sunge om hans

mann Roland. Så vidt eg veit har det i Danmark gått soger både om Valdemarane, dronning Margrethe og om krigarkongen Karl 10 Gustav frå »Svenskekrigen« 1657-60. Men dei har vist seg å ha lite av brukeleg historisk stoff. Når folk fortel om adelsmenn, storgodseigarar og embetsmenn blir dei mest til inkarnasjonen av visse eigenskapar som folket tilla dei. Roland representerer motet og truskapen, dei heimlege stormennene mest eigenskapar som folk ikkje lika, og som dei meinte å finne hjå dei: havesykja, maktmisbruk, brutalitet, osb. Overføringar går lett føre seg, fordi dei ikkje kjende desse folka på nærare hald. Vilhelm av Oranien skal ha drege til seg soger og drag frå 16 andre Vilhelmar (Bédier: *Les légendes épiques*). Ein sengkrens kring Margareta Huitfeldt til Sundsby i Båhuslen frå 1600-talet framstiller henne med alle dei eigenskapane som bondefolket syntest adelsfolka hadde som dei ikkje lika: Ho var svikefull, hard mot fattige, utru mot mannen sin, sint og vond. Ei gransking har vist at det meste av dette skulle leggjast til føre- eller ettermennene hennar (V. Cederschiöld: *Sand och osant i sägnerna*, 1932). Så fjerne desse menneska var for folk, vart sogene om dei ofte fantastiske og fulle av overføringar. Her gjeld nok den lova som eg i boka mi »Villandane« forma såleis: »*Sanningstruskapen i sogene minkar proporsjonalt med avstanden frå opphavsstaden*«.

Etterrøkingane som er gjorde i sannsegner og ættesoger har då gjeve oss noko kunnskap som kan vera oss til ein viss nytte når vi skal vurdere det kjeldeverdet historiske »beretninger« har.

Dette kjem ikkje minst til nytte i *den lokalhistoriske granskinga*, der ein møter mest av slikt stoff. Ved at ein i langt større monn enn før har vorte klår over dei omformande kreftene som arbeider i dei og *måten* desse arbeider på under gjevne vilkår, kan ein døme om gehalten i dei, *skilje sentralsegnene frå utkantsegnene*.

Slike segner vil vera *indikatorar* som fortel at *her er noko av interesse*. Og historikaren si oppgåve blir det då å finne fram til dette *noko*, få det klårlagt, dra det fram i dagen og om mogeleg få det sett inn i sin sanne og djupare samanheng. Ein har i våre dagar mange hjelperåder til å kontrollere, verifisere, forkaste eller utdjupe tradisjonsstoffet av dette slaget. Eg har i ei heradssoge (for Hol i Hallingdal) teke opp til gransking fleire slike segnkrinsar. Det viser seg at, kontrollert ved hjelp av arkivmateriale og verifisert, kastar dei lys over til dels viktige tilgangar, ikkje berre i bygda si historie, men i ålmenn kultur- og rikshistorie (»Folk og fortid i Hol.«, I-II, 1938-1943).

Eit døme på det tek eg med frå eit anna arbeid som eg held på med nett no, soga om »Sæterbruket i Noreg«. Dette verket blir utarbeidd etter opptak av Instituttet for sammenlignende kulturforskning, eit av dei største og viktigaste vitenskaplege institutt i Noreg idag. Instituttet har mange arbeidsområde, eitt av dei er »sammenlignende undersøkelser over

bondesamfunnets utviklingsformer«, som Instituttet tok til med i 1929. Det vedtok då fyrst å ta opp *sæterbruket* i Noreg til gransking ut frå folkloristiske, sosial-ökonomiske, kulturhistoriske og ålment historiske synspunkt. Når det galdt å velja framgangsmåten ved utarbeidinga av dette verket, som blir på 7 band, sigra riksarkivar Asgaut Steinnes's dristige tanke: å byggje på lokale *tradisjonsberarar* og *tradisjonsinnsamlarar* når ein skulle samle inn stoffet i *bygdene*, og å overlata innsamlinga av *arkivstoffet* og det litterære tilfanget og den *vitskaplege utarbeidinga* til fagvitenskapsmennene. Det kom inn eit veldig tradisjonsmateriale frå over 50 medarbeidarar kring i landet etter ei spørjeliste på 53 sider.

I utarbeidinga av dette verket, som det no har kome 4 band av, er altså det intime samarbeidet mellom tradisjonsberarane, tradisjonssamlarane og fagvitenskapsmenne *ein berande ide*. Då eg i 1943 tok på meg å skrive den ålmenne delen om sætertypar, arbeidsliv og driftsformer og den historiske framvoksteren, låg dette store tradisjonsmateriale före, som eg supplerte og kontrollerte ved reiser kring i heile landet fleire sumrar. Dei to fyrste banda av mitt tilskot til verket («Sæterbruket i Noreg», I og II) kom i 1955 og 1957, det tridje kjem fyrst på året 1961. Både mine tre band og dei to banda som hidtill har kome av dei to andre medarbeidarane, er i serleg monn ei *legering* av tradisjonsstoff og arkivalt og litterært materiale, smelta saman i den viktskaplege smidjeavlenn.

Frå dette arbeidet tek eg eit anna döme på bruk av seghistorisk stoff i moderne viktskapleg arbeid. I mange norske bygder, i alle landsdelar, går det segner om at det eingong for lenge sidan budde folk som hadde gardsbruk högt oppe i fjella, der det no berre er sætrar. Det var rike, byrge og sjölvrådige menn og kvinner, som kom ridande til kyrkje på sølvskodde hestar. Sume stader skal det endå ha vore kyrkjer. Det heiter ikkje sjeldan at dette var före *Svartedauden*. Det höyrest utruleg ut og mest fantastisk. Men då det i samband med sæterbruksetterøkingane til Instituttet vart sett i gang systematiske granskingar og arkeologiske utgravingar, viste det seg at segnene i svært mange tilfelle hadde rett, gravhaugar og andre funn viste busetnad i vikingetida og til dels endå lengere att (merovingertid). Fleire stader har det verkeleg stade små kyrkjer. Det er å merke at fjellgardane i eldre tider gjerne var av dei rikaste, fordi dei hadde dei store riksdomskjeldene i fjellet, dyregravene, fiske, og mange sætrar. Segnområda og funnområda fell saman. Segene indikerer altså ein verkeleg historisk tilgang.

Likeins er det med eit anna stort seghkompleks innan dette området. Dei mange sogene om beisk strid mellom fleire bygdelag om beite- og sæterområda i fleire landsdelar. Fleire stader blir det fortalt at partane til slutt vart samde om at dei skulle ta ut heimanfrå på kvar sin gård og gå til dei möttest på fjellet. Der skulle grensa gå. Men oftare hende det, at *ein* av partane gjekk ut for tidleg og kom lengere inn enn han

skulle. Så vart det strid, slagsmål, små slag, som enda med mannefall. Ofte peiker folk på steinar som er sett opp til minne om hendingar. Sagavoren i sin knappe stil er soga om dei 7 gjætargutane på Hedmark som vart usamde om beitegrensene, og bar ihop til å slåst på ei myr ved ein stor stein. Dei drap kvarandre alle ihop. Berre ein kom heim til sætra, med innvollene i skjorteflaket. Men mora sa: »Du får gå bortattpå til dei andre du og«. Det gjorde han, og der døydde han òg. Myra heiter »Sjugutmyra« den dag i dag. Dette skjedde i 1600, heiter det i gamle oppteikningar frå ca. 1800.

For meg var alle desse segnene ein indikator, som varsla at her var det »noko« av interesse. Arkivgranskingar, då serleg i rettsprotokollar frå 1600- og 1700-talet, viste at hovudsaka i segnene var rett: på 1600-1700-talet var det verkeleg ein ekspansjon i fe- og sæterbruk som resulterte i ei mengd stridar nett av det slaget som segnene fortel om. Sogene i tingbøkene var ikkje mindre dramatiske, om ikkje plent dei same, som vi møtte i segnene. Segnene er i slike tilfelle verkelege *historiske dokument* berre ved at dei har vorte til og har halde seg til våre dagar; dei er vitneprov om historiske tilgangar like gode som *skriftlege* dokument, på sin måte.

Men for bruken av tradisjonsmateriale av dette slaget gjeld sjølv sagt dei same reglar som for bruken af eitkvart historisk kjeldestoff: Fyrst samle stoffet og gjera det tilgjengeleg, dernest prøve innhaldet med kjeldekritikk, og så finne ut kva slutnader ein kan dra av det *til røynda*.

Dermed går vi over til den *tridje gruppa* av beretninger og tradisjonsstoff frå fortida: Munnleg overlevert *kunnskap* om fortids liv av meir *sakleg* slag. Det ser ut til at det er serleg tradisjonsstoff av dette slaget det er tenkt på når det i artikkelen til Dansk Historisk Fællesforenings 50-års høgtid heiter om danske tilhøve: »Indsamlingen af tradition er kommet til at spille en rolle, som ingen vel drømte om før«. Og institusjonane som samlar slik tradisjon, blir rekna opp såleis: Dansk Folke-minde-samling, Dansk Folkemuseum, eller Nationalmuseets tredie Afdeling (etnologiske undersøkelser og arbejderminder), Udvalg for Folke-mål, Stednavneudvalget«.

I Noreg er det liknande institusjonar som samlar tradisjon af dette slaget. Det er vel ikke nokon større skilnad på den måten dette stoffet blir innsamla på eller måten det blir nytta på i Danmark og Noreg. Heller er det vel ikkje nokon meiningsskilnad om at tradisjonsstoff av dette slaget er av største verd i kulturforskinga og i historisk gransking. Det blir nytta i historisk gransking i alle land, serleg i kulturgranskinga og i den lokalhistoriske forkinga. Ved landsomfattende etterrøkingar krev det eit veldig innsamlingsarbeid. Slikt systematisk innsamlingsarbeid blir difor i dag gjerne drive ved sentralinstitutt med ei mengd medarbeidarar kring i landet, såleis i Noreg, og såleis vel og i Danmark etter

det som er sagt ovanfor. Dette materialet gjev ikkje berre eit bilete av tilhøva som dei har vore i manns minne, eller i minnet til dei to-tre siste generasjonane. Så konservativt det gamle samfunnet var, då serleg det gamle bondesamfunnet kan det i slikt materiale ofte liggje löynt leivningar av hundreår gamle tilhøve. Tradisjonen kan og her bli ein *indikator* som fører oss på sporet til samfunnstilstandar, arbeidsformer osb. som rådde lenge, lenge sidan, kor lenge sidan vil det vera historikaren si oppgave å få klårlagt.

Eg tek igjen eit døme frå mitt arbeid med den norske sæterbrukssoga. Til denne var det og innsamla ei mengd tradisjonsmateriale til soga om *utslåtten* i sætermarka i eldre tider. I store delar av landet låg dei fleste av desse utslåttene (myrar og opne glenner i skogen, serleg i lauvskog opp mot fjellet) i *ålmemming* eller i *sameige*, då hevda av ålmenning. Det vart fortalt at den som fyrst sette lå i ei utslåtte hadde retten til å bruke ho det året. Det vart difor ofte stort kappsprang for å nå i dei beste utslåttene fyrst; ikkje sjeldan vart det stort kjeftebruk og slagsmål. Studiet av denne tradisjonen förde tilbake til eldgamle rettssedvanar, nedfelte alt i den gamle Frostatingslova före 1200, der det heiter at »alle slåtter som er i ålmenning skal den ha i 12 månader som fyrst set låen sin i« (Frtl. XIV, 8). Dette påbodet gjekk uforandra over i Magnus Lagabötes Landslov frå 1274, og den lova galdt uforandra til 1604. Ved ei mistyding kom det då til å heite i den nye lova at den som rudde seg gard i ålmenning skulle ha alle engesletter det fyrste året han byrja å hauste. Og i Norske Lov av 1687, vart det ut frå ein målmedviten politikk frå Kongen si side som gjekk ut på å tileigne seg råderetten over ålmennin-gane, forandra til at: »om ein slær höy i ålmenning utan löyve frå futen eig kongen höyet«. Etter det skulle altså böndene bygsle utslåttene av kongens fut for å kunne slå i dei. Fråsegnene av gamle folk i vår tid viser at kongelovene frå 1604 og 1687 makta lite mot dei eldgamle sedvanerettane. I praksis fylgde böndene sine egne gamle reglar med rot i ein sedvanerett som utan tvil går *attom* dei fyrste skrivne lovene. Så langt perspektiv attgjennom tidene gav tradisjonen om utslåtten nedskreven for sæterbrukssoga i 20. h.å.

Slike lange blenkar attgjennom tidene gjev ofte tradisjonen ved sida av at han gjev eit vell av faktisk kunnskap som ingen skrivne kjelder kan gje, så jordnær, så direkte vaksen ut av det röyrlege livet som han er. Verket om sæterbruket i Noreg er eit godt døme på eit fruktbart og verdfullt samarbeid mellom tradisjon og fagvitskap, mellom tradisjonsbeararar og -samlarar og vitskapsmenn.

Det finst likevel innan denne gruppa av tradisjon som vi her har om-tala, stoff som nok bör handsamast med varsemnd. Eg tenkjer på munnleg overlevering om *politiske* og *sosiale* tilhøve, og ikkje minst frå krigstider og *krigshendingar*, som forteljaren sjölv eller hans næraste har vore

med i. Forteljaren er då gjerne sterkt personleg kjenslevore engasjert. Det gjeld kanskje eins personlege ære eller omdøme i omgangskrinsen eller samfunnet. I slike tilfelle vil *emosjonelle krefter* bli vekte, som medvite eller umedvite gjerne vil koma til å farge eller kanskje reint omskapa forteljinga, den saklege objektive som ein *skulle* gje. Forteljaren står ikkje lenger kjöleg-sakleg til stoffet, han tek standpunkt, kjem i forsvars- eller åtaksstilling, vil glatte over og undertrykkje, eller framhevja og forstörre etter som det er til vanære eller ære for han sjölv eller dei han held med.

I opprörte tider, serleg i krigstider, eller i utprega politiske stridstider elles, verkar og den oppspilte stemninga ikring ein på oppfatninga og framstillinga, og *rykte* florerer, den usikraste av alle historiske kjelder.

Ein bör vel på förehand stelle seg skeptisk til munnlege framstillingar og fråsegner, eller rapportar skrivne etter minnet om krigshendingar, 10-15 år etterpå, av folk som var sterkt engasjerte og medaktörar i hendingane. Ein historikar vil der stå i ei vanskeleg stilling. Dei som var med skulle vel kunne fortelja best om kva som skjedde. Og dei *kan* vera pålitelege. Så godt minne og så nöakterne kan dei vera i si framstilling, og så godt kan dei vera orientert også om det som låg *bak* hendingane, at dei kan gje eit tolleg riktig bilete. Men i vår tid, då minnestoff mest druknar i hundrevis nye inntrykk som stormar på ein og skal ha plass i minnet, lesestoff, avisstoff, radiostoff osv., og når dei *emosjonelle* omformingskreftene kjem til, blir det vanskeleg å halde ei »beretning« objektiv og sann. Heimestyrkehistorikaren i Noreg, dr. philos. Sverre Kjelstadli, fortalde meg nyleg at han hadde samla inn tradisjonsstoff frå heimestyrkemenn frå krigsåra 1940-41 i 200 intervju. Men han kunne bruke lite av det då han arbeidde ut boka om »Hjemmestyrkene« (1959), avdi det viste seg at så mykje var forskuva og forandra i minnet. I sume tilfelle kunne han påvise det direkte ved å samanlikne intervju med sume i midten av 1950-åra med deira eigne rapportar frå krigsåra. Berre når han kunne få verifisert fråsegnene ved kryssopplysningar, bruka han tradisjonsstoff. Det er likevel i Noreg samla inn ei stor mengd tradisjonsstoff frå krigs- og okkupasjonstida, innsamla av Hjemmefrontens Historieinstitut, som vart skipa lika etter krigen, etter opptak av Landslaget for Bygde- og Byhistorie, og av andre. Alle er klår over at dette vil ha det störste verd for den framtidige historieforskning, bruka på rette måten, ved sida av anna kjeldemateriale, så mykje meir som det finst episodar og hendingar i krigstida som ikkje kan rekonstruerast eller bli klårlagde utan ved dette materialet.

Når det elles gjeld tradisjonsstoff *frå den nyaste tid* i det heile, er det vel så at slikt stoff no trengst mindre enn for eldre tider, fordi vår tid er så rik på skriftleg dokumentarisk tilfang. Til det høyrer avisene. Men munnleg tradisjon, dagböker og minne (»erindringar«), personlege opp-

teikningar av alle slag som fortel om ting som har hendt før, det kan vera av personalhistorisk, politisk, kyrkjehistorisk, kunsthistorisk slag osv., blir då framleis stadig nytta av historikarane. Mest mogeleg kunnskap om korleis slikt tradisjonsstoff blir til og utviklar seg og får si form i minnet, er vel ikkje unyttig.

Dei fleste er vel samde om at tradisjonsstoff frå eldre tider er av uerstatteleg verdi, når det berre blir handsama med turvande kritikk på den rette måten. Og fordi vi lever i ei radikal omleggingstid, då fortida fort blir skuva ut or minnet, – snart finst det heller ikkje avsides bygder som held oppe slikt –, er vel alle samde om at det er om å gjera at den tradisjonen som enno finst, blir nedskriven så fort og så påliteleg som råd, og såleis berge for ettertida.

Hvordan forsvandt Lysgaard-Hids herreders tingbog 1727-36?

Af Vald. Andersen

Det er jo en velkendt sag, at arkivernes gamle protokoller, f.eks. tingbøger og kirkebøger, såre sjældent forefindes i komplette rækker, og for den ivrige forsker vil en sådan lakune i materialet altid betyde et kedeligt stop i undersøgelserne. Alligevel er det dog trods alt tilfredsstillende at konstatere, *hvor meget* der faktisk er nået frem til arkivernes hylder, omend tit i miserabel tilstand.

Man spørger i hvor høj grad de pågældende embedsmænd har bestræbt sig for at bevare embedets protokoller. Og hvorfor er enkelte bind forsvundet?

Tingbogen skulle autoriseres af amtmanden, der var herredsfogdens og -skriverens foresatte. Heraf fulgte, at en tingbog, når den var udskrevet, skulle afleveres til amtmanden til videre opbevaring, men denne regel synes på langt nær at være fulgt, i hvert i nogle dele af landet, og vi møder her utvivlsomt en af de væsentligste grunde til, at der i det tingbogs-materiale, som nu er i arkiverne, findes beklagelige mangler.

Den 2. september 1709 fremlagde Christen Lunow i Lysgaard-Hids herreders ret sin bestalling som foged i disse herreder. Om hans forudsætninger kan oplyses, at han 1706 var fuldmægtig hos regimentskriver Rasmus Holmer i Dallerup. 12. maj 1710 betjente Christen Lunow for første gang retten, og herefter fulgte en mere end trediveårig virksomhed som herredsfoged, idet han synes at have været en pligtopfyldende mand og i hvert fald betydeligt bedre end flere af sine forgængere i Lysgaard og Hids herreder. Alligevel skulle Christen Lunow ikke undgå på sine gamle dage at måtte stå som indstævnet for den ret, hvor han selv plejede at være dommer. Dette skyldes et mellemværende med amtmanden, Trappaud.

Ditlev Trappaud havde siden 1730 været amtmand i Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter og havde, skønt uden særlige forudsætninger, bestridt denne post som »en flittig, energisk og retsindig embedsmand«¹. Også herredstingenes funktioner var han opmærksom på. 1743 modtog Christen Lunow en tilrettevisning fra Trappaud og måtte erklære »at han ikke med forsæt havde handlet imod velb. justitsråd og amtmands ordre

og forbud anlangendes utilladelige procuratores antagelse. Men alene i hans alderdom, som medfører hukommelses svækkelse og andre skrøbeligheder, og skulle for fremtiden vise sin pligt med muligste accuratesse.« Han håbede iøvrigt, at sagen måtte bortfalde, hvilket da også skete. 1. juni 1744 beklædte herredsfoged Peter Heug og herredsskriver Holger Clausen fra Middelsom-Sdr. lyng herr. retten i Lysgaard-Hids herreder, og Christen Lunow stod tiltalt. Sættefogeden lod læse følgende skrivelse fra Trappaud: »Som jeg på embeds vegne bliver forårsaget til at lade tiltale herredsfogden i Lysgaards-Hids herreder, hr. Christian Lunow, dels fordi han ikke har villet levere mig alle de ved skiftet efter forrige herredsskriver i samme herred, afg. Bertel Buch, til sig annammede ting-bøger, og dels under samme sag at lade undersøge, hvor rigtig eller urigtig såvel de 3de mig omsider leverede som den endnu tilbageholdte tingbog befindes, samt hvorvidt bemeldte hr. herredsfoged Lunow eller andre i den u-rigtighed, som ved ved en sådan lovlig undersøgning måtte opdages, kunne være delagtig, såvel som at lade påbyde, hvorledes enhver skyldig befindende efter loven bør anses.« Som anklager havde Trappaud beskikket sr. Niels Vissing, birkeskriver ved det Skanderborgske rytterdistrikt.

Bertel Buch i Hinge var 11. september 1700 blevet beskikket som herredsskriver og døde 1738. Han efterfulgtes af Niels Jacobsen (Danæus), som 12. januar 1739 i retten lod læse sin bestalling. Et og andet tyder på, at samarbejdet mellem den gamle foged og den nye skriver ikke har været gnidningsløst, og man tør antage, at sagen om den bortkomne tingbog skyldes et initiativ fra Niels Jacobsen, der på den anden side ikke kunne være uden interesse i, at sagen blev klarlagt. Muligt, at der også kunne være indkommet en klage fra andet hold til amtmanden over et eller andet konkret spørgsmål vedrørende tingbogens førelse i almindelighed, men noget nærmere herom er ikke fundet.

Sagen drejede sig altså dels om, at et bind af tingbøgerne var blevet borte, dels at indførelsen i de forhåndenværende havde været mangelfuld. I begge tilfælde synes ansvaret at kunne placeres hos skriveren, men da Bertel Buch var død, blev det Christian Lunow, der måtte stå til ansvar.

Trappaud synes at have forlangt de udskrevne tingbøger indleveret sidst på året 1743. 21. januar 1744 skrev han til Niels Jacobsen: »Fra herredsfoged Christen Lunow er mig med skrivelse tilsendt 3de af de ved Lysgaard-Hids herreders ting udskrevne protokoller, hvoraf de to hermed følger. Den ene begynder 19. november 1711 og slutter 12. april 1719. Den anden begyndt 11. april 1719 og sluttet 23. juni 1727; til den ende, at som i bem. tvende protokoller findes en del folia, der haver anseende til nylig at være skrevne, såsom udi den første fol. 489-90, 549-55 o.s.v. Hvormed skriveren da som notarius publicus sig til bem. herredsfoged ville forføje, de bem. folia i protokollen at forevise og derpå notarice hos ham rekvirere, om han vil tilstå mig, protokollerne således at have indleveret, at

samme kan tjene til oplysning om, hvad stand jeg haver modtaget dem udi. . «. Straks efter modtagelsen gik Niels Jacobsen samme dag til Lunow med protokollerne, der var i en forseglede sæk. Lunow ville åbne sækken, hvad Niels Jacobsen dog afværgede; så skrev Lunow på en seddel, at uensartetheden i skriften »kan være en forandring af blækkets oprørelse, hvilket jeg dog ej kan debitere for vist. Thi manden er død, jeg mener skriveren, som det enten har skrevet eler ladet skrive.«

Hermed var Niels Jacobsen dog ikke tilfreds. Han tilkaldte to mænd, Rasmus Pedersen Overby og Rasmus Pedersen Storgaard, begge fra Hinge, og Niels Jacobsen oplæste igen Trappauds rekvisition for Lunow i de to mænds nærværelse. Efter at have set, at seglet var Trappauds, blev sækken åbnet, og de to mænd så på de omhandlede folia i protokollen. Lunow ville ikke se dem, men sagde, at det kunne de selv gøre, hvorpå han gik ind i den anden stue. Mændene erklærede, at selv om de var enfoldige bønder og ikke havde megen forstand på skrift »lod det sig for dem anse, ligesom bem. folias skrift var yngre end på de andre folia.« Derefter spurgte Niels Jacobsen Lunow, om han ville tilstå, at protokollerne var i samme stand, som da han afleverede dem. »Ja, såmænd vil jeg så!« svarede Lunow, og han erklærede, at han aldrig havde skrevet et ord i samme protokoller. Tingbøgerne blev derefter lagt i sækken igen og forseget i Lunows nærværelse.

Om den forsvundne tingbog for tiden 1727-36, »som behøves til opbevaring ved amtstuenes øvrige dokumenter«, og som Trappaud (og Niels Jacobsen) forment, Lunow havde fået sammen med de andre ved skiftet efter Bertel Buch, skulle Niels Jacobsen ligeledes henvende sig til Lunow og kræve den afleveret »uden derimod at gøre videre indvending eller ophold.« Herpå svarede Lunow, at de udskrevne protokoller *var* afleverede. Den for 1727-36 havde aldrig, ham bevidst, været i hans hus, »hvilket i min affældigheds tid er sket, nemlig 1736. Da jeg hændtes det uheldige og daglig smertende lår-brud, som da forbød mig aldeles retten at betjene og endnu ikke tillader uden med allerstørste møje at udrette den største del af, hvad mit allern. anfortroede embedes pligt udfordrer. Langt mindre ved, hvor den eller de er eller var eller forefindes kan. « -

Ved retsmødet 1. juni 1744 var blandt mange vidner også indstævnet Anders Jensen og Christen Jensen fra Bøgelund, Karup sogn. De blev spurgt, om de 22. maj 1720 havde været ved retten med 6 ulveunger. Dette bekræftede de, de havde også fået penge efter forordningen, men om sagen blev indført i protokollen, vidste de ikke. Andre af vidnerne påstod, at de aldrig havde været i retten i de omspurgte tilfælde. Laurs Pedersen i Grønbæk forklarede, at han ved skiftet hos Bertel Buch havde set ikke 5, men 4 gamle protokoller, der lå på bordet i storstuen; deraf var den ene i brug, som Lunow efter begæring af Peder Buch, der var afg. Bertel Buchs broder, tog med sig i forvaring. Knud Laursen i Hinge, der ligele-

des var med ved skiftet, mente også, at der var tale om 4 protokoller ialt. Om den i brug værende var deriblandt, vidste han ikke.

Derefter blev Hans Jacobsen afhørt. Han var født i Grønbæk 1724, og havde allerede fra 12 års alderen været hos Bertel Buch som skriver til dennes død. Han kunne ikke huske, hvor mange protokoller der fandtes hos Bertel Buch. Men den i brug værende protokol »hvorudi han skrev som konstitueret sætteskriver (*altså 13-14 år gl.*) når noget for retten forefaldt«. Han tog gerne protokollen med sig hjem til Frausing, hvor han ekspederede de sager, som forefaldt, indtil Niels Jacobsen blev herredsskriver og »antog bem. protokol«. Så blev Hans Jacobsen forevist de omhandlede folia i tingbogen og spurgte, om han kendte skriften. Han mente det meste var skrevet af Bertel Buch, men ikke folio 537. Hvem der havde skrevet her, kunne han ikke se. Spørgsmålet blev gentaget, men Hans Jacobsen svarede som før.

Så kom Niels Jacobsen til orde. Han mente bestemt, at der havde været 5 protokoller i Bertel Buchs sterbbo. *De gamle protokoller fandtes i en skorsten i storstuen hos Bertel Buch.*

Videre syntes Niels Jacobsen, at førnævnte folio 537 var skrevet af Bertel Buch, derimod ikke alle de øvrige. Han syntes, det lignede Jens Laasby Lunows hånd. Han havde ganske vist ikke set ham skrive det, men troede, han havde skrevet det. Ved skiftet havde han set nogle ark papir af samme format som tingbogens blade.

Ved et senere retsmøde afhørtes Jens Laasby Lunow, søn af Chr. Lunow. Han nægtede at have skrevet de ommeldte folia. Af indholdet her fremgik det, at Peder Sørensen i Engesvang en bestemt dato var mødt i retten for overførster Ritter. Dette benægtede Peder Sørensen under ed at være sandt. Til sidst spurgte Niels Vissing J. L. Lunow, om han ikke syntes, skriften lignede Jens Laasby Lunows, »der jo skrev en smuk hånd«? Imod dette spørgsmål protesterede J. L. Lunow, der som herredsfogdens søn ikke var ukendt med rettergang, idet stævnemålet ikke omfattede en sådan anklage.

Det vigtigste i sagen mod Christen Lunow var, at han, da protokollerne krævedes afleveret, havde søgt at dække over disse mangler fra den afdøde herredsskrivers side ved at lade et og andet, måske på grundlag af løse koncepter, indskrive i protokollerne. Herved var der opstået visse uoverensstemmelser med de faktiske forhold, f.eks. ved dateringen af indførte obligationer, vidneafhørelser o.a., men egentlig graverende forhold lykkedes det ikke den energiske anklager at få fremdraget. Lige så lidt fik man rede på, hvor den forsvundne tingbog var blevet af. Efter at sagen havde været løbende i ca. 1½ år afgav Christen Lunow et skriftligt indlæg, hvori han omtaler Niels Jacobsen som sin »avindsmand« og fremhæver, at loven ikke befalede nogen dommer at have indseende med skriveren, at der ikke undlodes at indskrive i protokollen. »Og måtte jeg

billigen spørge 1) Hvorfor hr. etatsråd og amtmænd Trappaud ved sit embedes tiltrædelse ikke har haft den omhu i afg. herredsskriver Bertel Buchs levende live at indfordre og modtage disse gamle og manglende protokoller? 2) Af hvad årsag hr. etatsråden ej kommitterede skifteforvalteren itzige herredsskriver Jacobsen til alle gamle og udskrevne protokoller, som han da manglede, at eftersøge og til sig tage. – Ligesom det tilkom amtmanden selv at holde skifte efter Bertel Buch, der var en kongelig betjent. .?«.

Hermed synes sagen at være afsluttet. Trods benægtelsen afslører den, at der endnu på den tid kunne være et og andet ved herredstingenes funktion, som trængte til at blive rettet.³

1. Ditlev Trappaud Rønne: Adelslægten Trappaud i Danmark, 96.
2. Forordning af 8. dec. 1688, hvorefter der udbetaltes belønning af herredskassen for nedlagte ulve.
3. Lysgaard-Hids herreders justitsprot. Sml. Aarvog for Lysgaard-Hids m.fl. herreder 1920, 69 ff. Idag mangler justitsprotokollerne fra tiden april 1719-december 1736.

Lidt om lydbånd

Af *H. C. Jørgensen*

Der er i dette århundrede fremkommet mange former for lydregistrering, hvoraf de mest kendte er indspilning på plader, på film og i de senere år på magnetiske bånd. Af de hidtil anvendte metoder er båndregistreringen den bedste og samtidig den simpleste. Den er ikke ganske ny, idet den begyndte for ca. 25 år siden, men først efter den sidste krig er registreringsformen nået til høj grad af fuldkommenhed og har vundet udstarkt anvendelse. Princippet for båndregistrering er som bekendt baseret på Valdemar Poulsens gamle opfindelse telegrafonen, idet man magnetiserer et bånd hvorpå er udfældet et jernpulver, og dette beholder en vis remanent magnetisme og kan senere afspilles på et vilkårligt belejligt tidspunkt. Ved indspilningen føres båndet først forbi en slettemagnet, som fjerner det der eventuelt måtte være indspillet, og derefter forbi en indspilningsmagnet som optegner det ønskede på båndet. Ved afspilningen inducerer det magnetiserede bånd, når det passerer afspilningsmagneten, spændinger i dennes vikling. De inducerede spændinger forstærkes op og kan til sidst gengives på en højttaler.

Båndet magnetiseres i længderetningen når det bevæger sig hen over magnethovedet, og indspilles en ren tone, må man tænke sig at der på båndet kommer til at ligge en hel række små magneter, som vender ensartede poler mod hinanden.

I de fleste ikke-kommercielle båndapparater benyttes samme magnethoved til såvel ind- som afspilning, ligesom de er forsynet med en kombineret ind- og afspilningsforstærker, men ved apparater med særskilte hoveder og tilhørende forstærkere er der mulighed for at kontrollere optagelsen ved aflytning på afspilningshovedet, som båndet passerer ca. 0,1 sek. senere end indspilningshovedet.

Ind- og afspilningsmagnethovedet er forsynet med en spalte, der for afspilningshovedet i de fleste båndapparater er af størrelsesordenen 5 mikrometer (5 tusindele af en millimeter), og båndets hastighed forbi spalten er bestemmende for størrelsen af den inducerede spænding. Jo bedre gengivelse man vil opnå, desto hurtigere skal båndet passere forbi magnethovedet. Det er i særlig grad de høje toner det går ud over, når

båndhastigheden sættes ned, men i de senere år er der fremkommet stadig bedre bånd på markedet, ligesom magnethovedet er blevet forbedret, således at der nu selv ved lave hastigheder kan opnås udmærket gengivelse.

De fleste radiofonier anvender hastigheden 38 cm/sek. (15"/sek.), hvorved opnås en særdeles god kvalitet med fuldt toneområde og bedst muligt signal/støj-forhold, men også ved hastigheden 19 cm/sek. (7½"/sek.) kan gengives svingninger op til ca. 15.000 Hz (svingninger pr. sek.), mens den hyppigt anvendte lavere båndhastighed 9,5 cm/sek. (3¾"/sek.) giver en begrænsning af de højere toner til ca. 7-8000 Hz. Generelt kan man vel sige, at hastigheden 19 cm/sek. bør benyttes til musikoptagelser og 9,5 cm/sek. til tale.

Skal der fremstilles en række kopier af bånd som i forvejen er blevet bearbejdet, klippet og »sammensyet«, bør originalbåndene indspilles med hastigheden 38 cm/sek., da kopieringsprocessen altid giver en kvalitetsforringelse.

Når et bånd indspilles, er det vigtigt at det passerer vinkelret forbi spalten i indspilningshovedet, og ligeledes at afspilningshovedets spalte er vinkelret på fremføringsretningen. Selv ganske små afvigelser som brøkdeler af en grad giver fald i de høje toner. Såfremt samme magnethoved benyttes til ind- og afspilning, er indstillingen af hovedet ikke så kritisk, men båndet bør principielt altid fremføres vinkelret på spalten, og selv om der er foretaget en justering fra fabrikens side, bør man fra tid til anden kontrollere at magnethovederne er rigtigt indstillet. Der kan i handelen købes såkaldte »alignings«-bånd, som benyttes til magnethovedernes justering.

Foruden rigtig indstilling af magnethovedet må det påses, at båndet ved ind- og afspilningen passerer glat over det, at det ikke »slår« eller kanter. Selv en så ringe afstand fra hovedet som 1 mikrometer giver hørlig reduktion af de høje toner ved 7½" s båndhastighed.

De sidste 10 års udvikling har gjort lydbåndene stadig bedre, og forskellen på de mange båndfabrikater, især af amerikansk og tysk oprindelse, er efterhånden stærkt udjævnet. Lydbåndet, som for de smalle bånd vedkommende har en standardbredde på 6,25 mm, består af et basismateriale, hvorpå er udgydt et jerniltepulver. Dette består oftest af nåleformede krystalopbygninger af længden 0,5 mikrometer, og disse små jerniltenåle, som er orienteret på langs i båndet, bliver faktisk små isolerede magneter, når båndet magnetiseres ved at passere forbi indspilningshovedet.

Normale bånd er ca. 50 mikrometer tykke, altså 1/20 mm, hvoraf basislaget er 30-35 mikrometer, mens selve magnetpulverlaget er 15-20 mikrometer. Med et sådant bånd, der er spolet op på en 7" s spole, og med en båndhastighed på 19 cm/sek. får man ½ times spilletid. Der findes des-

uden tyndere langtidsbånd, som giver en forøgelse af spilletiden på 50 %, og meget tynde dobbelttidsbånd (ca. 25 mikrometer) med den dobbelte spilletid, i dette tilfælde altså 1 time.

Endvidere er de almindelige ikke-professionelle apparater i handelen indrettet for 2- og 4-spors ind- og afspilning, hvorved spilletiden fordobles og firedobles i sammenligning med et helsporsapparat. Flersporsapparaterne er særdeles besparende i båndforbrug, men det sker på bekostning af signal/støj-forholdet, ligesom der, i hvert fald for 4-spors apparaternes vedkommende, stilles store krav til nøjagtigheden af sporbredden, der her er ca. 1 mm. Endvidere må man give afkald på at kunne klippe i et indspillet bånd.

Der findes, bortset fra de forskellige fabrikater, 3 typer af bånd, som er fremstillet på hvert sit basismateriale. Efter dette benævnes de acetatbånd, polyvinylchlorid- eller PVC-bånd og polyester- eller mylarbånd, som er den amerikanske betegnelse.

Celluloseacetatbåndet var det første som kom frem, og det anvendes stadig i udstrakt grad, blandt andet ved mange radiofonier. Det er en del fugtighedsfølsomt, absorberer og afgiver vand ved fugtighedsændringer og bør helst opbevares ved en relativ fugtighedsgrad på ca. 60 %. Ved fugtighedsforandringer tager det lang tid for båndet at komme i ro, og man kan risikere, hvis fugtigheden pludselig stiger, at kun randen af båndet optager vand, og at båndet deformeres. Acetatbåndet er nogenlunde temperaturfast og kan anvendes i temperaturer op til ca. 150° C, men kan blive skørt i kulde.

PVC-båndet er overhovedet ikke påvirkeligt af fugtighed og optager intet vand, men er til gengæld ret følsomt over for temperaturvariationer, idet det bliver blødt i varme og stift i kulde. Det bør ikke anvendes ved temperaturer over 60° C og tåler derfor ikke at blive udsat direkte for solens stråler.

På enkelte apparater kan slettemagneten undertiden blive stærkt opvarmet, hvis varmeafvigelsen fra apparatet ikke er god, og man kan derfor risikere, såfremt der anvendes PVC-bånd, at disse krøller ved opvarmningen og ikke lægger an mod magnethovederne, hvorved kvaliteten bliver ringe. PVC-båndet er mekanisk bedre end acetatbåndet og tåler større tvær- og længdepåvirkninger end dette.

Mylarbåndet er både upåvirkeligt overfor fugtigheds- og temperaturændringer. Det absorberer meget lidt vand (mindre end 0,5 %) og kan anvendes ved temperaturer op til 200° C. Det er mekanisk meget robust, hvilket gør det velegnet til tynde bånd, og det kan strækkes meget før det knækker, idet brudforlængelsen er ca. 50 %. Denne egenskab ved båndet er dog ikke at foretrække, idet båndet, hvis det strammes meget under opspoling, let kan få en blivende forlængelse, hvorved det indspillede ødelægges på grund af tonehøjdeforskydningen.

Mylarbåndet kan skelnes fra de andre båndtyper ved sin store strækforlængelse, og acetatbåndet ved sin gennemsigtighed når det holdes op mod lyset.

Mens prisen er næsten ens for acetat- og PVC-bånd, er den ca. 50 % højere for mylarbånd.

Som tidligere nævnt, er de magnetiske egenskaber for de forskellige båndfabrikater efterhånden blevet meget ensartede, og det bliver derfor de mekaniske og fysiske egenskaber som væsentligst bliver bestemmende for, hvilken båndtype man skal anvende. Skal der laves optagelse under forhold hvor fugtighedsgraden er meget varierende, bør man ikke anvende acetatbånd, og i tropiske og arktiske egne vil mylarbånd være at foretrække. Ligeledes er mylarbånd bedst, hvis båndet bliver udsat for kraftige mekaniske påvirkninger, mens man under andre forhold snarere vil anvende acetatbånd, som knækker, i stedet for at få en blivende forlængelse. Under normale indendørs forhold kan det betale sig at arbejde med arbejdsbånd og arkivbånd, hvor der for de førstes vedkommende tages mest hensyn til prisbillighed og gode magnetiske egenskaber som stor følsomhed, god frekvenskurve og lav forvrængning, mens der for de sidste lægges vægt på egenskaber, som giver mulighed for lang opbevarings tid uden kvalitetsforringelse.

En anden egenskab, som lagerbåndet helst skal have, er lav ekkovirkning eller kopieringseffekt. Herved forstås afsmitning fra en båndvinding til de nærliggende. Når et bånd indspilles og lægges hen, så magnetiserer et kraftigt indspillet sted på båndet de nærliggende vindinger, og når man afspiller båndet, og der før eller efter den kraftige passage findes en pause, så hører man tydeligt dette før- eller efterekko. Hvor kraftigt det bliver, afhænger af båndets egenskaber, af båndhastigheden, båndtykkelsen og af den temperatur båndet opbevares ved.

Ekkovirkningen fremtræder tydeligst ved de højere båndhastigheder og er for gode bånd, som ikke har været lagret i længere tid, næppe generende ved hastigheder fra 19 cm/sek. og nedefter. For bånd som skal opbevares er det især vigtigt, at opbevaringen sker ved en lav temperatur. Det er således, at ekkovirkningen ved lagring vokser stærkt i begyndelsen og derefter langsommere, hvorfor bånd som skal gemmes bør henlægges i det kølige lagerrum umiddelbart efter indspilningen.

For at formindske ekkovirkningen kan man, udover at opbevare båndet i ikke for høj temperatur, før en afspilning spole det hurtigt frem og tilbage. De ekkoer som måtte være på båndet dæmpes herved, og i mange tilfælde kan genevirkningen helt forsvinde.

Der findes i handelen bånd, som har meget ringe kopieringseffekt, de såkaldte »low-print« bånd. Deres pris er noget højere end de normale bånd, men de må foretrakkes som arkivbånd, netop på grund af den ringe ekkovirkning.

For ikke unødigt at forøge ekkovirkningen bør bånd ikke opbevares ved temperaturer over 20° C, og man bør heller ikke udsætte dem for stærke jævn- eller vekselstrømsfelter, da både kopieringseffekten og den såkaldte modulationsstøj herved kan stige, ligesom man i ekstreme tilfælde kan få slettet noget af det indspillede.

Endvidere bør båndet spoles så løst som muligt med en stramning på ikke over 100 g, og det bør opvikles på en spole med flanger, som har en af normstørrelserne 5", 7" eller 10". Man bør ligeledes påse, at båndet er opspolet så pænt som muligt, således at ingen kanter stikker frem og derved let bliver udsat for at blive trykket eller ødelagt. Båndene opbevares bedst i lodretstående karton-, fiber- eller plastickassetter (af polyætylen), og det er bekvemt at der ikke uden sidestøtte er opstillet mere end ca. 20 kassetter på en hylde.

Som arbejdsbånd til optagelser ved normal temperatur og fugtighed vil det være rimeligt at anvende almindelige bånd, eventuelt langtidsbånd hvis dette foretrækkes for at få lang spilletid, af acetat- eller PVC-typen. Disse bånd opbevares kun i kortere tid (indtil et par år med samme indspilning) og benyttes ikke til kopitagning. Udover det ovenfor nævnte tages der ingen forholdsregler ved opbevaringen.

Som arkivbånd bør anvendes bånd med lav kopieringseffekt («low-print» bånd) af mylartypen, eventuelt af de andre typer. Det må ikke være benyttet tidligere, skal være løst opspolet og bør opbevares i en polyætylen-, fiber- eller kartonkassette, idet man ved langtidsofbevaring da gør bedst i for de to sidstes vedkommende først at lægge båndet i nylonpose. Arkivrummet bør have nogenlunde konstant temperatur (ikke over 15° C) og fugtighed (ca. 50 %) og være fri for elektriske felter.

Det vil være hensigtsmæssigt, om båndene før indspilningen har været lagret i arkivrummet i ca. ½ år. Båndene opsættes lodret på hylder af træ eller ikke-magnetiserbart materiale. For at holde kopieringseffekten nede på en lav værdi og tillige forhindre, at der opstår mekaniske spændinger i båndene, vil det være rigtigst at spole dem om ca. hvert 3. år. Ligeledes bør de udtages ca. hvert 10. år til kvalitetskontrol, og det vil derfor være praktisk, om der på de første og sidste 4 m af båndene blev indspillet 3 toner af forskellig frekvens, eksempelvis 60, 1.000 og 10.000 Hz og med korrekt indbyrdes niveau, så signal/støj-forhold, frekvensforløb og forvrængning senere kunne kontrolleres.

Under velegnede forhold vil lydbånd kunne opbevares i årevis uden kendelig kvalitetsforringelse, idet den gradvise demagnetisering af båndet, som vil forringe signal/støj-forholdet, sker meget langsomt .

Da man kun har anvendt lydbånd i en begrænset årrække, og båndkvaliteten til stadighed er blevet forbedret, ved man endnu ikke, hvor lang levetiden er for lydbånd. Man har i USA lavet kunstig ældning af bånd,

bl.a. af acetatbånd, og garanterer at denne båndtype kan opbevares i hvert fald i 50 år uden væsentlig kvalitetforringelse.

Da PVC-båndet på mange måder er mere upåvirkeligt end acetatbåndet, er dets opbevaringstid næppe kortere, og der er grund til at tro, at polyesterbåndet, som er særdeles modstandsdygtigt overfor kemiske angreb, vil kunne opbevares uden væsentlig kvalitetsforringelse i 100 år, og sandsynligvis endnu længere.

Af væsentlig betydning for langtidsopbevaringen er bindemidlet, som skal fæstne jernilten til basismaterialet. Tidligere har været anvendt cellulosenitrat, som er tilbøjelig til med tiden at undergå kemiske ændringer, men nu anvendes de mere velegnede acrylforbindelser, og der fremkommer stadig forbedrede bindemidler, især for polyesterbåndene, hvor det er vanskeligt at klæbe jernilten tilstrækkeligt fast til basismaterialet.

Det vil på længere sigt næppe være de kemiske forandringer båndet undergår i tidens løb, som sætter en grænse for dets levetid, men derimod snarere mekaniske påvirkninger og virkninger fra svampe- eller sporeangreb på båndkassetten, og opbevaret på rette måde vil båndet blive et encstående meddelelsesmiddel til eftertiden.

Anmeldelser

Præste- og sognehistorie

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (Kirkelig geografi) 1849-1949. Samlet og udgivet af *Paul Nedergaard*. I. Københavns stift (med Færøerne, Grønland og udlandspræster). 659 s. 1951. II. Roskilde stift. 808 s. 1954. III. Fyns stift. 704 s. 1956. IV. Lolland-Falster stift. 316 s. 1957. V. Ålborg stift. 880 s. 1959.

Præstestanden har fra gammel tid formået at fange interessen hos historikerne. Mest kendt er naturligvis Wibergs arbejde, hvis fuldstændige titel begynder med ordene »Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie«. Den fortsattes af Sofus Elvius fra tiden 1869-84 og af Grohshennig og Hauch-Fausbøll frem til 1911. Pastor Paul Nedergaard har i sit arbejde villet give de sidste 100 års præste- og sognehistorie eller, som han i lighed med Wiberg beskedent siger, »bidrag« dertil.

I bd. I har N. i en redaktionel indledning givet oplysning om værkets indhold, dets tilblivelse, kilder og de anvendte principper. Det har ikke været hans hensigt at behandle hovedstrømninger, hovedpersoner, kirkepolitik og større begivenheder i større sammenhæng, som det sker i de almindelige fremstillinger af kirkehistorien; hans bog er – som han siger – et forsøg på 1) »at gå ud i marken«, ud til kirke- og menighedsliv i sognene og præstegårdene, missions- og forsamlingshusene, højskoler og friskoler og samle minder om personer og begivenheder, der fortjener at huskes, en bred dansk *kirkelig-lokal historiematerialesamling*, og 2) så tillige give en præstehistorie, altså ikke blot »de tørre tal og data, men der skulle gives mulighed for at ane lidt om *livet* bag alle navnene og tallene, selvom der derved bliver en adskilligt større flade at skyde på«. N. har villet afstå fra at vurdere, kun villet være tjener og nøjes med krønikeskriverens rolle, villet lade kilderne selv tale uden redaktionelle kommentarer; på den anden side har han – naturligvis – ikke kunnet tage alt med; der har måttet ske en sortering af stoffet, hvorved såvel det mest illustrerende som det mest pålidelige er udvalgt. »Men kilderne citeres uden redaktionel pegepind. Og de kan efterprøves.«

N. betoner det værdifulde såvel personalhistorisk som menighedshistorisk ved at få gode karakteristikker med af de afdøde præster (nulevende er ikke søgt karakteriseret) og ser de to truende »grøfter«, på den ene side hagiografien med dens glansbilleder, på den anden side gabestokken, og hans værk skulle nødvendig være nogen af delene; han indrømmer dog selv, at helt har dette vel ikke kunnet undgås, idet han har måttet citere de kilder, der forelå, og så må kilderne selv have ansvaret. Herom kan der

naturligvis efter anmelderens opfattelse siges adskilligt, også contra. Værdifuldt er det i hvert fald, at N., hvor brugelige trykte kilder ikke fandtes, har henvendt sig til eftermanden, en lærer i sognet, venner af afdøde eller dennes børn. N. har konstateret, at som regel skriver et barn af den afdøde den mest personlige og indgående karakteristik, og har derfor ofte benyttet sådanne biografier, skønt begrænsningen i bedømmelsen gennemgående er åbenbar, som naturligt er; men her må læseren selv skønne. Det værdifulde må være, at disse udtalelser er blevet fæstnet på papiret, så senere tiders historikere kan benytte og tage stilling dertil.

Fremhæves må det også, at pastor N. gennem mange år har været en flittig indsamler af stof, både opnoteret og klippet, og derved er i stand til at pege på og udnytte mange artikler i almanakker, menighedsblade og andre tryksager, der normalt hurtigt går i papirkurven. At også dette stof har slagside, gør ikke N.s indsats her mindre.

Vigtigt er det endvidere, at pastor N. gennem i 1949 udsendte spørgeskemaer har – med større eller mindre held – søgt at få de daværende sognepræster som medarbejdere. Siden har disse – efter N.s fremstilling – haft lejlighed til at se det indsamlede stof vedr. sognet i kopi og siden en korrektur på sogneartiklen. Der har således været et betydeligt apparat igang, inden værket har set dagens lys. Ikke desto mindre er udsendelsen af de trykte hefter skredet frem med en hast, der må aftvinge enhver uheldet respekt for den ydede arbejdsindsats.

1951 afsluttedes 1. bind omfattende det daværende Københavns stift med Færøerne, Grønland og udlandspræsterne og forsynet med en indledning om kultus-, sen. kirkeministrene og om professorer ved det teologiske fakultet ; s. 253-307 gives såkaldte »oversigtsmæssige bidrag til belysning af Københavns kirkeliv 1849-«, opdelt i mindre tidsafsnit, der giver en nyttig og knap oversigt over fællestræk i udviklingen (kirkesagen og -fondet, kirkelige retninger, konventer o.s.v.). Derefter følger s. 308-27 statistik over københavnske præsters fødesteder, fædrenes stillinger, dimissionssteder, over præsteflytninger m.v., rigtig en nedergaardsk specialitet, der nu og da kan vise pudsige træk, som når der I, s. 327 anføres, at medens præstehistorien som regel viser, at efterfølgeren er yngre end forgænger, var Sions kirkes 3 første sognepræster *ældre* end forgænger.

Hvert stift bortset fra Københavns (der kun har en også i andre stifter forekommende oversigt over bisperne – mand for mand – med ret fyldig beskrivelse af deres indsats) indledes med en gennemgang af stiftets almindelige kirkehistorie også med linjer af udviklingen før 1848, med kortfattet skildring af folkekaraktæren etc., inden de enkelte bisper kommer for. For Østifterne findes bag i bd. IV. et kirkeligt kort med sognedeling, hvorpå – med en simpel signatur – er markeret, hvilke sogne der har Indre missionsflertal i menighedsrådet, hvilke der har grundtvigsk eller socialdemokratisk flertal, hvor der er højskole af IM- eller grundtvigsk observans, missionshuse, grundtvigske valg- eller frimenigheder, friskoler eller kredse af Kirkeligt Samfund. Ideen er god, men udførelsen for småtskåret for Østifterne. For Jylland er det åbenbart meningen, at et tilsvarende kort skal udarbejdes for hvert stift, det, der findes for Ålborg stift (i bd. V), er da også mere overskueligt, men signaturerne er stadig primitivt tegnede.

Indenfor de enkelte stifter følger efter beskrivelsen af bisperne en alm. oversigt over det amt, der skal behandles, derefter en oversigt over hvert

provsti, gennemgående ret kortfattet med kirkelig statistik (sognenes folketal, kirkegængernes do og altergæsternes antal i pct. og menighedsrådenes sammensætning) i det væsentlige bygget på de af pastor N. til brug i Kirkelig Håndbog indsamlede oplysninger; benyttet med forsigtighed kan den slags nok sige et og andet. For købstæder med flere sogne – som f.eks. Ålborg – gives en fyldigere skildring af byens kirkeliv, men ellers går der straks i gang med det enkelte sogn. Her begyndes normalt med en kort geografisk skildring af dette, hvorefter skildringen af kirkelivet efter 1848 (ofte med hovedpunkter af udviklingen før dette år), og det kirkelige liv tages her i vid betydning, ofte med fremhævelse af læreres og andre betydende lægmænds indsats, men naturligvis ikke mindst med en beskrivelse af sognepræsten og evt. gejstlige medpræsters virksomhed. Dette afsnit slutes ofte af med nogle biografier af kendte mænd i sognet, med kirkelig statistik, med en kort beskrivelse af sognets kirker (især på grundlag af Trap og Nationalmuseets kirkeværk). Er der en højskole e.l. i sognet, er der gerne en udførlig oversigt over dens udvikling. Sogneafsnittet slutes af med præstelister (indledet med oplysninger om embedets indtægter og klassificering samt ofte præsteboligens opførelsesår). Præstelisterne bygger m.h.t. nummerering og opstilling videre på Wibergs værk; men der er fyldigere biografier, hvor præsten er død i embedet. Det undgås ikke, at der her kan komme gentagelser m.h.t. oplysninger, der også indgår i afsnittet om sognets kirkelige liv. Nulevende præster karakteriseres ikke, der gives kun de knappe tal og data; men heller ikke alle andre præster har det været muligt at karakterisere. N. bemærker da også i forordet til bd. V, at en præsts betydning kan og skal absolut ikke regnes efter linietallet. Særlig gælder det vel, at præsterne i de første tiår af den behandlede periode har tynde biografier.

Der er ovenfor givet en redegørelse for værkets opbygning med enkelte kritiske bemærkninger. Det er uundgåeligt – efter anmelderens mening – at der i et sådant værk – der i detaljer beretter om forholdene i sogn efter sogn – forekommer en hel del fejl, egentlige trykfejl og også andre, inkonsekvenser o.l.; det er nu engang umuligt at have lokalkendskab til samtlige sogne i Danmark, og vist også umuligt altid at få lokalkendte folk som medarbejdere. En vis snakkesalighed præger nok også dele af værket; der »klippes« nu og da for meget med, tilmed af kilder, der ikke er vanskeligt tilgængelige, som f.eks. V, 432 ff., og i en del tilfælde er der tale om verdsligt stof, som man ikke ville have savnet; det kan godt være interessant og dog være helt uvedkommende, som et klip (V, 495 f.) af Larsen-Ledets Karussel, et stykke om Tolne skov (V, 422) eller om Læsøs historie (V, 439 ff.); der kunne fortsættes. Værkets omfang er ikke upåvirket af denne tendens.

Det forekommer mig derimod, at Nedergaard skifter sol og vind ret lige ml. grundtvigske og missionsfolk; i det hele optager vækkelserne, der giver røre i befolkningen og derved stof til historikerne, deres rigelige del af pladsen. Som det var at vente, får derimod de præster, der har levet stilfærdigt i sognene (og ikke haft enke eller børn til at skrive om sig), ikke megen omtale; her må der snarest graves dybere, end Nedergaard har haft tid til. Der er også her og der værdifulde biografier af lærere, af Indre Missions-ledere o.a. lægfolk, men oftest er sådanne oplysninger kortfattede og med præg af, at man her møder lokale meddeleteres velvillige beretninger.

Der kunne fremføres adskilligt mere af kritisk art; men det forekom-

mer mig, at det meste her er så nøje forbundet med et sådant kæmpeværks tilblivelse, at man må se stort derpå. Der skulle en modig mand til en sådan opgave, der ved sin start må have syntes næsten uoverkommelig; Nedergaard har vovet at gå i lag med den. Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas, citerer han et sted. Her er mer end viljen. Det er en stor vinding for dansk personal-, lokal- og kulturhistorie, at den nedergaardske præstehistorie er ført så langt og, tør man håbe, kan føres til sin ende. Værket bør finde vid udbredelse – er dog desværre vist allerede delvis udsolgt. Måske har det mindre betydning for den historiker, der arbejder med et enkelt sogns historie, han kan vel f.t. samle lignende og vel også rigere og nøjagtigere stof, men den, der ønsker overblik over forholdene i større områder, kan få den ved læsning i det her omtalte arbejde. Man kan kun ønske forfatteren lykke til fortsættelsen.

Det bør bemærkes, at det nedergaardske grundmateriale, herunder de indsendte biografiske beretninger, der kun delvis er benyttet i det trykte, efter aftale overgår til Rigsarkivet.

C. Rise Hansen.

Danske voldsteder

Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Tisted amt. Af Vilh. la Cour og Hans Stiesdal. Nationalmuseets forlag, København. 1957. 349 s.

Med dette første bind af en serie, som forhåbentlig vil løbe hurtigt, indledes det eksakte studium af Danmarks voldsteder. Det sker i sidste kvarter, for landvinding, udtørring, traktorpløjning, dræning – al landsens nærsomme sysler truer de sidste tomter, som endnu ikke er fredlyste.

Det er vel overvejet, at ordet eksakt er brugt. For vist er der da foretaget undersøgelser før, også almindelige kortlægninger, de er bare ikke gået til bunds i problemerne. Det virker helt nedslående, at privatforskeren R. H. Kruse i almindelighed har tegnet bedre krokiere end Nationalmuseets udsendinge. Havde forfatterne ikke belagt deres ord med så gode eksempler på fejlopfattelser og hastværk, ville man næppe have troet, at professor C. Engelhardt havde spildt sin og embedets tid i den grad, som tilfældet var. Og mellem linjerne bliver professor Magnus Petersen henrettet som forsker, og dommens præmisser vedlagt. Den slags revisioner er nyttige, men er en skarp advarsel til f.ex. en lokalforsker, som lige har afleveret beskrivelser af Himmerlands voldsteder til TRAP. Hvor vanskeligt det dog er bare at se og at fæste det sete i ord og streg.

Den inddeling i typer, som indleder beskrivelserne, er nok gyldig for Ty og Mors, og prætenderer heller ikke at være mere, selv om lokaliteter andetsteds i riget er nævnt som sammenligning. Anmelderen er lokalt bundet til erfaringer fra Himmerland. Det er da nyttigt at jævnføre disse to naboamter for at se, om typeinddelingen holder også udenfor Tirsted amt.

Det er befriende at se forfatterne betegne Færgeborg og Madstedborg som kollektive tilflugtsborge. Her – og flere steder i bogen – tager de to forskere sig den frihed at fremsætte en hypotese, og en sådan frihed bør da også være en selvfølge, hvis ikke værket skal blive sterilt af bar forsigtighed. Men det skal nok blive kritiseret, at de skriver, hvad de mener

om sagen, uden beviser i form af daterbare fund. Vist så, sådanne uafviselige dateringer er ønskelige, men gerne uopnåelige uden gravning. Og en gravning af bare eet voldsted er kostbart. På grundlag af opmåling og beskrivelse ville anm. ikke tage i betænkning at nævne også Skarreborg som en oprindelig tilflugtsborg, senere taget i enkeltmands brug og viderebefæstet, hvilken mulighed heller ikke udelukkes af forf.

Svarende hertil har Himmerland, foruden det vel undersøgte Borremose, mindst to slige tilflugtsborge, nemlig Bjørnholmen i Ferslev s. Fle-skum h. og Trommelholt, Solbjærg s. Hellum h., den sidste svarende til Skarreborg ved også at være brugt som voldbanke i senmiddelalder. Vi skal nok holde øje med disse bygdeborge; en dag røber de måske noget uventet.

Definitionen af betegnelsen *motte* er interessant. Denne borgtype, helt bestemt til forsvar og uegnet til beboelse i længere tid, henføres til en tid, da feudalismen i sin svagere nordiske form trænger igennem – altså til tiden efter Valdemar Sejrs død. Det burde prøves ved gravning af et antal eksempler – for den sags skyld ved tømning af grave, som erfaringsvis giver de bedste muligheder for fund af daterende sager. Er disse huse på toppen af en kunstig banke virkelig ikke ældre end + ÷ 1300? Vist så, den kongelige motte Sjørrind dateres til omkr. 1100, ikke uden gode grunde, og den formodes at være model for senere adelsmotter. Men det falder vanskeligt at tænke sig små anlæg som Øland så sene som 1300-årene. Et højningsmønster som det himmerlandske Kaldal (Alstrup s. Gislum h.) med alle forhold bevarede skulle være en ønskegravning til verifikation.

At motterne *kan* være så sene, skal ingenlunde benægtes. Blåborg er i hele sit signalement sentmiddelalderlig. Men just i forskellighederne i størrelse og form ligger måske en typologi, selv om det betvivles af forf.

Definitionen af *bailey* er en smule uklar. Menes der, at en bailey, altså bolig- og staldbygninger indenfor mottens beskyttelse, skal tænkes som midlertidige, kun til ophold under strid? Forf. er selv i tvivl, idet de om Alstedvold, Sjørrind, Vestløs og et par stykker til siger, at der må have eksisteret bailey på stedet, »hvis det da ikke ligefrem har været selve sædegården, som har haft sin plads her«. Ja nogen anden mulighed ville i hvert fald ikke være faldet anm. ind. Men de strikte påvisninger af fjerne ladegårde som ved Hillerslevhus (uden bailey) og småmotter som Borghøj og Voldhøj med en halv km. til ladegårdene og uden bailey, kan nok forklare forf. tvivl, hvilket giver sig udslag i sondringen mellem motte + bailey overfor castrum-curia. Her må henvises til den klare redegørelse for Ågård-komplekset.

Så langt er forholdet i Tirsted amt nogenlunde de samme som i Himmerland. Anderledes når talen er som typen *herregårdspladser*. »Det var slet og ret tidens ubefæstede adelsgård, som blev indgravet og eventuelt volddækket.«

Det er faldet i min lod at deltage i udgravning af to sådanne herregårdspladser i Himmerland, begge dateret til 1300-årenes sidste halvdel. Begge tomter var stærkt befæstede gårde, dækket af palisader, lagt i våde enge med smalle kunstige vaser som eneste adgangsveje. Stederne kan kun tænkes valgt med sikkerhed for liv og ejendom som eneste formål, de var begge så våde, at tørv siden groede hen over tomterne. Men efter forf. definition var de rene herregårdspladser, med alle en gårds funktioner lagt indenfor palisaderne, der indrammede de firsidede borgpladser. (Hedegård, Bislev s. Hornum h. og borgtomt i kær, Nr. Kongeslev s. Hellum

h.). Derimod findes næppe i Himmerland noget nu påviseligt voldsted af en borg, hvor »stald- og ladegården har ligget den nær, gerne umiddelbart udenfor graven og på samme side som adgangen til banken«. Er det nu så sikkert, at der ikke har været plads til ladegården på det anselige voldsted Torp? De øvrige af typen er jo så stærkt udviskede, at noget sikkert billede ikke har kunnet dannes.

Det falder i øjnene, at undersøgelsen ikke har bragt noget voldsted for dagen, som var ukendt i 1905, da den første gennemgang blev foretaget af la Cour og Hauberg. Til sammenligning har anm. i løbet af 25 år fundet 5 borgtomter i Himmerland, som ikke tidligere har været optegnet. Dette forhold skyldes nok Himmerlands mægtige tørvedannelser, som indtil vore dage har gemt 3 af de 5 nyfundne voldsteder. Mit lokalkendskab til Ty og Mors er ikke tilstrækkeligt til at kunne afgøre, om der findes sådanne moser og kær, at de kan tænkes at dølge tomter. Men en forbavsende stor del af Tisted amts voldsteder har haft tørre grave og været kendelige til alle tider – men altså også af de samme grunde været udsat for erosion, afgravning og nedtrængning. Og ikke mindst den årlige udtørring af grave og tomt, der destruerer alle andre fund end keramik. Når det gentages for næsten alle voldsteder, at daterende fund ikke er gjort, har denne udtørring nok en del af skylden.

Et spørgsmål er de meget store voldsteder med rester af stentårn i borgbanken. I Tisted amt synes sådanne ikke at forekomme, men i Himmerland to (Egholm, Skørping s. og Korup, Solbjærg s. begge Hellum h.) Er de at regne for motte + bailey? Eller castrum-curia? Skal så svære tårne kaldes donjon eller motte? Ak, vi er bare i starten.

Disse mange spørgsmål skulle nødigt give læseren indtryk af, at bogen ikke giver svar på de problemer, som forf. har stillet sig. Det gør den overalt, hvor forf. har følt sig på sikker grund. At de ikke har følt en sådan under sig overalt, kan ikke undre, al den stund dette er første bind. Snarere må det beundres, at en så fast form har kunnet tømres straks. Megen viden er sanket fra mange slags kilder, og hver art oplysninger er for hvert voldsted placeret indenfor samme inddeling, så læseren kan slå hver art op for sig, hvilket giver den bedst mulige overskuelighed.

Man har f.ex. nok haft visse fornemmelser af adelsslægters stedfasthed i middelalder. Her foreligger stoffet ordnet i afsnit V. indenfor hvert voldsted, så disse afsnit bliver den lokale adels historie – med udløbere til hele Jylland i fortyndelse udad i kredsen. Endnu en gang: Måtte værket løbe fort.

Teorier til drøftelse er overalt belagt med argumenter. Sandsynligheden for Torps kongelige grundlæggelse hviler på en halv sætning, der er skarpt set og næppe kan modsiges. Og på side 134 tager en nøgtern bemærkning om Todbøls topografiske placering livet af meget dilettantisk tankespind. Sproget er fast med mange definitioner, men uden leksikalsk tyngde.

Grundlaget for billedstoffet er Stiesdals luftfotos, som reviderer samtlige ældre tegninger så ubestikkeligt. Vist er opmålingerne sikre, men kræver en del forudsætninger for at kunne aflæses, foruden at de tager enhver forstyrrelse med. Men fotografiet i den rette vinkel skråt ovenfra er enhver anden metode overlegen, det røber på en måde bygmestrenes intentioner og afleder ved sin afstand fra objektet opmærksomheden fra forstyrrende indgreb i helheden. Det er strålende godt gjort.

Man kan ikke befri sig for den tanke, at et halvt århundrede er gået

tabt. Vilh. la Cour havde allerede i 1905 sin plan til dette værk såvidt klar, at han burde have haft mulighed for at føre det igennem med start i ungdommen. Har han gjort tre mands arbejde i hele sit liv, var der vel også blevet tid til den fjerde opgave – eller befrielse for en af de andre til fordel for denne. I hvert fald er det da lykkeligt, at han nu har fået lejlighed til at deltage i fastlæggelsen af metode og form for et værk der må og skal føres frem i en så hurtig takt, som iagttagelsen af alle spillets regler tillader.

Tilslidst et hjertesuk: Tisted amt er nu kortlagt af både Danmarks Kirker og Danske Voldsteder. Sidstnævnte værk arbejder nu med Hjørring amt. Det underudviklede Aalborg amt kan ikke i vor levetid imødesee nogen behandling i nogen af de nævnte rækker. Man skulle ha' været tybo.

Peter Riismøller.

Norske husmandsminder

Husmannsminner. Redigeret af *Ingrid Semmingsen*. Tegninger og tilrettelægning Arne Berg. Norsk Folkemuseums serie Arbeidsfolk forteller. Tiden Norsk Forlag, Oslo. 1960. 230 s.

Denne bog er del af en serie, hvori udvalgt materiale fra Norsk Folkemuseums afdeling for arbejderminder fremlægges for offentligheden. Det første bind, udkommet 1953, hedder »Fra papirindustrien« (anmeldt i Fort Nut XIX, 2, 1955, s. 223 ff.). Den næste bog i serien er »Fra sagbruk og høvleri«, der udkom 1955. I begge bøger er stoffet ordnet på den måde, at fortællernes levnedsskildringer er delt op og sagligt grupperet omkring bestemte emner, som belyser arbejderne forhold i den ældste tid, der kan huskes tilbage til. Bøgerne er storartet læsning, der på anskuelig måde gør fortiden levende. Det stof, der her gives uddrag af, er blevet udnyttet og kildekritisk efterprøvet i den store undersøgelse af Edvard Bull, som uden for serien er udkommet 1958 under titlen »Arbeidermiljø under det industrielle gjenombrudd« (anmeldt i Fort Nut XX, 4, 1958, s. 232).

Serien, hvis hidtidige bind har været redigeret af Edvard Bull, er nu blevet fortsat med et bind husmandsminder, redigeret af Ingrid Semmingsen, der hidtil er mest kendt for sine studier over den norske udvandring til Amerika. Nu har hun for Norsk Folkemuseum ledet en storstilet indsamling af minder om dem, der blev hjemme, selv om de til en vis grad havde de samme forudsætninger som emigranterne. Det drejer sig om en befolkningsgruppe, der i slutningen af 1800-årene og første halvdel af vort århundrede svandt hen til næsten ingenting, men i første del af 1800-årene havde oplevet en vældig tilvækst i en tid, da udvandring eller hjemlig industri endnu ikke kunne opsuge et befolkningsoverskud i det gammeldags, selvforsynende bondesamfund. Den eneste udvej for dem, der ikke skulle overtage en gård, var ofte at blive husmand. Det lille stykke jord, man derved fik overladt til dyrkning, ejede man ikke, men lejede af en gårdmand, som til gengæld modtog en større eller mindre ydelse af arbejde fra husmanden.

Bogen giver prøver på det stof af levnedsskildringer, som er blevet skriftfæstet ved indsamlingen. Meddelerne er for det meste folk, der selv har været husmænd eller husmandskoner eller som børn af husmænd er vokset op på en husmandsplads. Bogen følger hver familie uden nogen

opdeling af beretningen, således at man gribes af læsningen og lever med i de enkelte skæbner. Stoffet er ordnet topografisk, så forskellene på husmændenes forhold rundt om i landet træder klart frem. Husmandslodderne var normalt størst i det østnordlige Norges gode jordbrugsegne, men her var også jordejernes behov for arbejdskraft større end i de øvrige landsdele, hvor husmanden måtte supplere det tarvelige udkomme af en ganske lille jordlod med den føde, der kunne bjerkes ved fiskeri og andre bierhverv.

Bogen fortæller levende og fængslende om en vanskeligt stillet befolkningsgruppes kamp for føden i et land, hvor den daglige tilværelse for en stor del af befolkningen var en stadig kamp mod en hård natur. Udvalget af beretninger synes velegnet til at belyse de yderst forskelligartede forhold. At udgiveren har været opmærksom på de kildekritiske problemer, der knytter sig til benyttelsen af kildestof af denne art, fremgår af den korte indledning. Ligeledes er det korrekt, at den spørgeliste, som ligger til grund for indsamlingen, er aftrykt fuldt ud. Bogen fremtræder nydeligt, tilrettelagt af Arne Berg, som også har leveret hovedparten af den ensartede illustrering med oplysende og nette tegninger.

Peter Michelsen.

Danske folkedragter

Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt. Carit Andersens forlag. København 1960. 536 s.

Museumsinspektör Ellen Andersens praktfulla verk *Danske bønders klædedragt* är uppdelat på två huvudavsnitt. Det ena handlar om folkdräkternas historia, det andra om deras utseende i olika landsdelar. Fördelen med denna disposition är att den historiska översikten inte behöver tyngas av beskrivningar och detaljer, nackdelen blir å andra sidan att fördelningen mellan de båda avsnitten blir något subjektiv. Det finns mycket i beskrivningarna av »egnsdragter« som i olika sammanhang har allmänt intresse, ett utförligt sakregister med ordförklaringar hjälper dock härvid den historiskt inriktade läsaren att i den stora boken återfinna vad han läst. Föga bekvämt är däremot att noterna sammandragits efter varje kapitel.

Hur folkdräkter tillkommit är i sina allmänna drag ganska väl utrett genom olika undersökningar; enbart i Sverige ha skrivits tre doktorsavhandlingar om det folkliga dräktskicket inom olika områden. Redan 1926 opponerade J. S. Möller i *Folkedragter i Nordvestsjælland* mot den en gång av Bernhard Olsen formulerade »lagen«, att förändringarna i folkdräkterna skulle skett genom plötsliga övergångar från den ena grundformen till den andra. Möller visade istället hur mjukt övergången kunde ske. Längre sedan är det också August Strindberg slungade ut sin för en romantisk samtida kätterska tes om folkdräkterna som avlagda herremanskläder.

Ellen Andersen framhåller, att hon i sin bok lagt särskild vikt vid förhållandet mellan modedrätt och bondedrätt. Detta förhållande är dock vida mer komplicerat än vad Strindberg på sin tid menade. Även om man numera rent allmänt vet vilka krafter som gjort sig gällande vid det folkliga dräktskickets utformning kan denna kunskap dock långt ifrån till-

lämpas mekaniskt. Det är ej svårt att se, att varierande dräktplagg ha på skilda orter vid olika tider upptagits från högreståndsdräkten. Men de djupare problemen gälla *när, hur och varför* dessa lån skett och svaren härpå växla inom olika områden.

Av de äldre beskrivningar förf. har använt sig av för sin framställning vill man särskilt erinra om Eskel Sørensens i Fynsk Hjemstavn 1939 tryckte berättelse. Bouppteckningarna (skifterne) ha också utgjort en viktig källa, som dock icke utnyttjats för kartläggning av olika dräkt-detalyer. Av omnämmandet av traditionsuppteckningarna erfar man, att den mångsidige Chr. A. Jensen i sin ungdom också varit verksam på detta område. Av grundläggande betydelse har dock framför allt varit Elna Mygdals storartade dräktingsamling till Nationalmuseet, som av efterträdaren förf. fullföljts bl.a. genom en rad utställningar, varvid dräktsamlingar i privat ägo blivit inventerade. Danska folklivsmålare ha även gett ett rikt material till folkdräkternas historia, förf. manar dock här till viss försiktighet. Men har hon själv iakttagit sådan, när hon använder ett par målade glasrutor från Samsø, en dat. 1630, som källa för det äldre dräktskicket på ön? Ty så herrskapsmässigt sydda dräkter som här avbildas torde vanligt folk på Samsø aldrig ha brukat. Även med lokala namn kunna bilderna härstamma från en främmande miljö.

Bonedräktens förhållande till modedräkten har växlat under olika perioder. Mycket belysande härför är Ellen Andersens uppgifter från Lolland. I en beskrivning från 1600-talets början omtalas, att dräkten i gamla tider var enkel och allvarlig. Silversmycken bar man visserligen, men dessa voro ju samtidigt en kapitalplacering. Nu däremot – det gäller 1624 – har högfärden efterträtt den gamla tarvligheten och man kan ej se skillnad mellan böndernas och borgarnas kvinnfolk. Efter 150 år omtalas på nytt att klädedräkten på Lolland är »utrolig tarvelig«. Men i början av 1800-talet ha vi dräktlyxen igen: de självägande bönderna klädes sig som köpstadsborgare och hemvävt är sällsynt. Med rätta ser förf. bakgrunden härtill i en förbättrad ekonomi och sedan också i den förändrade sociala ställning som stavnsbandets upphävande medförde. Även i sin allmänna framställning framhåller och exemplifierar förf. hur de ekonomiska konjunkturerna återspegla sig i modedräktens växlande inflytande. Allteftersom spannmålsexporten och kontanttillgångarna sedan växte efter 1800-talets mitt försvunno också bygdedräkterna.

Andra faktorer av betydelse för nyheters accepterande ha varit graden av förbindelser utåt. Kontakten Jylland–Nordtyskland återspeglar sig sålunda tydligt i dräktskicket, det säregna och av förf. kartlagda bruket att kvinnorna utmed den jylländska västkusten burit hög hatt har sin motsvarighet i nordtyska folkdräkter. Jyderna handlade tidigare mer i Holland och Tyskland än i Köpenhamn. Silkesdukar ha ännu i sen tid köpts i Hamburg och Altona, tidigare ha tydligen också massor smugglats in i landet. Kringvandrande holsteinska krämare frestade inte bara kvinnornas fåfänga, från Fyn berättas att dessa handelsmän i slutet av 1700-talet också gav anledning till att karlarna där började kortklippa sitt hår. Prästdöttrar kunde vara nyhetsförmedlare genom att lära bondflickorna att brodera. Det samma gäller indirekt också inkvarterade soldater, när de som i Horneland gjorde narr åt flickornas gamla säregna dräkt.

Att å andra sidan högreståndsdräktens inflytande på bondedräkterna inte alltid behöver ha sammanhang med den geografiska belägenheten

framgår tydligt av att bondebefolkningen på Nordsjælland liksom i Hedebrakten trots närheten och den flittiga kontakten med storstaden Köpenhamn först sent övergav sina gamla dräkter. Och fiskarhustrurna på Gammel Strand, som ingen Köpenhamnsturist försummat att bekika, ha fram till nutiden behållit något av sin hemtrakts gamla dräkt. I båda fallen har yrkesstoltheten bidragit till att bevara den genom dräkten markerade särprägel. Men där förändringar inträffade inställer sig också frågan om vilka som inom den egna befolkningen var traditionsbrytare och nyhetsförmedlare. Ellen Andersens undersökningar bekräftar iakttagelser som också gjorts av svenska dräktforskare: De nya plaggen komma först till synes i kvarlåtenskapen efter folk som möllare, förpaktare, krögare, klockare och hantverkare: »jo flere af denne mellemklasse, der fandtes på en egn, jo hurtigere trængte modenyhederne igennem.«

Även på den lilla Ærø har det funnits skillnader i dräkten mellan olika socknar. Dessa olikheter kunna här inte ha ekonomisk eller social bakgrund utan istället får man räkna med den nyskapande och förändrande förmåga, vilken som en irrationell faktor också gör sig gällande i det folkliga dräktskicket. I Danske bønders klædedragt finnas många exempel härpå. Ännu i våra dagar, berättar Ellen Andersen, kan man se en skillnad mellan hur Fanøkvinnorna i Sønderho och i Nordby binda sina huvuddukar, trots att det endast är några få kilometer mellan dessa byar.

Den jylländska kvinnohätten med sina vingor och »skæg« är ett annat exempel på skiftande lokal utveckling utan något omedelbart beträende av modedräkten. Över huvud taget visa sig i Danmark ortsoligheterna allra tydligast i kvinnornas huvudbonad och bokens samtliga sju utbredningskartor äro också ägnade häråt. De rika mössbroderierna skulle vara värda sitt eget studium. Naturalistiska blommor stileras mycket snabbt och silkessynaden ersättes av ett praktfullt metallbroderi. Denna ornering som påminner om barockornamentik utvecklade sig i själva verket först under 1800-talet. Den utfördes av professionella brodöser, »huesyersker«, men kan ändock karakteriseras som folkkonst med en rik lokalvariation och ibland även knuten till en viss dräktritual.

Vid sidan av modepåverkningar och lokala nybildningar av det slag som här exemplifierats ur Ellen Andersens bok framträder det folkliga dräktskickets konservatism som en kraft i motsatt riktning. Förf. framhåller att de danska folkdräkterna genomgående ha en relativt ung prägel, Danmark har stått i närmare förbindelse med kontinenten än Norden i övrigt. Men även i danskt dräktskick har fram till nutiden kvarlevat både enstaka ålderdomliga plagg och hela dräkter. Från södra Falster och från Amager äro bevarade manströjor av medeltida snitt och även från Røsnæs kännes ett bindeliv av ålderdomlig tillskärning. Tidligt medeltida är den lärftshuvudbonad som i sen tid på Amager kvarlevat som »sørgehat« och som från Sydfalster liksom i Sverige är känd under benämningen »hatt«; även benämningen »hat og hawa« från Bornholm erinrar om det äldre plagget. På Sydfalster har till nutiden bevarats det redan från forntiden kända bruket att kvinnorna uppdelade håret i strängar, som omlindades med band. Högst uråldrigt är också Fanøkvinnornas »strygebånd«.

Mest kända för sin ålderdomliga klädsel är Amagerborna. Men samma dräkt har också funnits på den i motsatta kanten av Danmark belägna Fanø och förf. menar, att det här gäller en allmänt av sjöfolk buren dräkt av holländsktfrisiskt snitt, som kvarlevat inom konservativa om-

råden. På samma sätt förhåller det sig med kvinnodräkternas silversmycken. De omtalas i de äldsta bouppteckningarna, bli ovanligare under 1700-talet och försvinna sedan. Ett undantag utgör Læsø och Amager, där i sen tid använts silversmycken som med sin gotiska karaktär starkt påminna om de skånska, i båda fallen äro de minnen från 1500-talets förbönderna i det dåtida Danmark goda tider.

Det lokala folkdräktsintresset behöver i och för sig säkerligen icke någon särskild vägledning för att söka sig till det här anmälda dräktverket. Detta är i de flesta fall den enda litterära källa som står till buds. Men raderna ovan kunna kanske locka någon folkdräktsentusiast att även med begrundan taga del av bokens inledande historiska översikt. Intresset kan då fördjupas genom att man finner, att en folkdräkts historia också är ett stycke av bygdens historia. Men detta säger samtidigt, att boken om Danske bønders klædedragt också erbjuder ett stort allmänt kulturhistoriskt intresse. För nordisk och europeisk folkdräktforskning fyller Ellen Andersens bok därtill ett länge känt tomrum, den slår en brygga mellan kontinenten och Norden.

Sigfrid Svensson.

Preussisk skolepolitik

Oswald Hauser: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 42. (1960).

Kieler-professoren Oswald Hauser har foretaget et grundigt studium af de preussiske administrationsarkiver for i enkeltheder at følge udformningen af den tyske nationalitets- og sprogpolitik i Nord-slesvig. Ganske vist tillader kildematerialet ham ikke at forfølge overvejelserne i de centrale administrationsled i Berlin, men akterne i det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp giver god besked om de lokale myndigheders, herunder provinsregeringens og de skiftende overpræsidenters holdning. I et tillæg på godt 100 sider aftrykker Hauser desuden en række af de dokumenter, der belyser den preussiske politik såvel i kirke- som skole-spørgsmål samt myndighedernes optræden over for optanterne.

Hauser har især interesseret sig for at blotlægge de indgående overvejelser, der ligger bag skoleordningerne af 1879 og 1888, og vi kender derfor nu de forskellige synspunkter, der stod mod hinanden, og som har sat deres præg på ordningernes udformning. Således giver han en del vigtige oplysninger om kredsskoleinspektørers, regeringsrådets og overpræsidenters synspunkter, og det demonstreres, hvorledes pressen i mangfoldige tilfælde havde betydelig indflydelse på gangen i fortyskningen, fordi den øvede pression på embedsmændene ved at pirke til deres nationale samvittighed.

Naturligvis må i en sådan fremstilling generalsuperintendent Th. Kaftan få en fremtrædende placering. Kaftan var jo den, der på tysk side heftigst angreb fortyskningen af skolen, og hans arbejde for at få genindført nogle timers dansk-undervisning til støtte for den danske religionsundervisning er kendt. Trods sin positive holdning til det danske sprog blev han til tider kraftigt kritiseret fra dansk hold, fordi man ikke fandt hans linie klar og derfor ikke havde fuld tillid til hans gode vilje.

Hauser viser, at denne kritik ikke var ganske forfejlet. Kaftan var ikke

fast i sin opfattelse, og hans argumentation manglede derfor i nogen grad indre kraft. Da han i 1880'erne var regeringsråd i Slesvig, gik han ind for at proklamere tysk som undervisningssprog i de nordslesvigske skoler, og ordningen af 1888 hvilede på synspunkter, han selv havde været med til at formulere. Hans senere skarpe kritik af ordningen virkede derfor ikke helt efter hensigten.

Der har vel aldrig kunnet være tvivl om, at også Kaftans endelige mål var en fortyskning af den danske befolkning i Nordslesvig. Hausers resultater giver en yderligere understregning heraf, og det ses tydeligt, at det kun var tempoet i germaniseringen, Kaftan vendte sig imod.

Hausers bog sigter imidlertid videre end til at beskrive den preussiske sprogpolitiks udfoldelse i Nordslesvig. Han vil først og fremmest give et bidrag til forståelsen af den preussiske stats historie. Det skal vises, hvorledes den nationale, eller vel snarere den nationalistiske tankegang trængte ind i den preussiske statsforvaltning og satte sit præg på dens praksis. For at bruge Hausers egne udtryk: Nationalisternes følelsesmæssige, uhemmede politik trådte i stedet for den nøgterne, lidenskabsløse handling efter statsræson.

Dette dobbelte sigte i bogen har den umiddelbare følge, at den nordslesvigske sprogpolitik ses i en større sammenhæng, som et led i den preussiske stats samlede problematik, og det er absolut ingen skade til. Således dokumenterer Hauser, at man må regne med en vis overensstemmelse mellem den preussiske holdning til det danske sprogproblem i Nordslesvig og det tilsvarende polske i østprovinserne. Indførelsen af tysk som undervisningssprog i de nordslesvigske skoler sker givetvis i forlængelse af udviklingen i de polske områder, og forordningen af 1888 er påvirket heraf.

Det er i denne forbindelse sikkert rigtigt, at Hauser lader bureaukratiets tendens til at skabe ensartede tilstande være en del af forklaringen på, at fortyskningstendenserne efterhånden blev så udprægede. Dog er det samtidig værd at bemærke Hausers understregning af, at man ikke i Berlin drev ensretningen videre, end man tillod en vis hensyntagen til de specielle nordslesvigske forhold. Således gik kulturministeriet ved udarbejdelsen af forordningen af 1888 på den slesvig-holstenske regerings foranledning med til en ændring i det oprindelige udkast, hvorved antallet af danske religionstimer forhøjedes.

Det bureaukratiske ønske om konformitet er imidlertid kun en medvirkende faktor i den preussiske politik, og Hausers hovedformål med undersøgelsen er at påvise, i hvilket omfang de politiske bestemmelser og administrationens praksis i sprogsagen påvirkedes af den nationalistiske ideologi.

Man kan intet indvende mod Hausers tese, at de nationalistiske ideer efterhånden får indflydelse på den preussiske statsadministration. Men hans dokumentation af denne proces kommer ikke i alle enkeltheder til at virke overbevisende, fordi han i meget høj grad binder sin argumentation til en skematisk opfattelse af udviklingen. Motiver og synspunkter hos de forskellige embedsmænd og politikere betragtes ikke for deres egen skyld, men for at belyse afvigelser fra det vagt definerede begreb statsræson.

Når Hauser skriver, at skoleordningen af 1888 ikke var en enkelt mands værk, men at initiativet til den udgik fra »en politisk-idehistorisk bevægelse, fra den nationale tanke«, kan det være en meget rigtig formu-

lering, men den tilfredsstillende alligevel ikke helt. Det er trods alt ideernes konkrete udtryk i politisk handling, der i den givne nordslesvigske sammenhæng påkalder den største interesse. Hvor Hauser lader det konkrete være genstanden for sine undersøgelser, virker han mest overbevisende, mens hans behandling af den preussiske problematik let kommer til at virke lidt påklistret og ikke ganske indlysende.

Det viser sig f.eks. i beskrivelsen af forholdet mellem de over- og underordnede instanser i administrationen. Her kommer Hauser til det resultat, at centraladministrationen i Berlin stort set aldrig optrådte diktatorisk over for de lokale myndigheder. Tværtimod støttede man sig i Berlin, som det allerede er nævnt, på de lokale instansers opfattelse og tog hensyn til den ved udarbejdelsen af de enkelte forordninger. Dette er vigtigt, fordi det modificerer den gængse opfattelse, at den tyske forvaltning i bund og grund var centralistisk, og at bl.a. nationalitetspolitikken førtes diktatorisk fra Berlin, ofte alene betinget af hensyn til rigets udenrigspolitiske situation.

Man er derimod knap så overbevist om det holdbare i Hausers påstand om, at påvirkningen fra den nationale agitation trængte ind i administrationen fra de underordnede led, som var i den nærmeste kontakt med befolkningen. Den nationale ideologi prægede efter Hausers mening først og fremmest de nederste instanser, og først efterhånden opgav man på højere plan den mere nøgterne behandling af de nationale problemer.

Hausers egen fremstilling giver her og der grund til at antage, at dette må være en sandhed med modifikationer. Således omtales det, at ministerialdirektør Kügler over for Kaftan erklærede, at man i Berlin bedre kunne bedømme den almene nationale bevægelse og – må man underforstå – bedre kunne tilpasse politikken efter den, end man kunne i Slesvig. Og senere i bogen fremhæves det, at flere af de nordslesvigske landråder stillede sig yderst køligt over for Den tyske forenings skarpe nationalisme. De fandt, at foreningens optræden virkede unødigt udfordrende på den danske befolkning; og deres holdning sættes yderligere i relief af, at foreningen havde støtte på højere sted.

Utvivlsomt fandtes der mange rabiate nationalister i de lavere instanser, men det lader sig næppe gøre på det foreliggende materiale at drage et skel i så henseende mellem de forskellige trin i hierarkiet. Det ser da også ud til, at man i Berlin ofte var lige så ømfindtlig over for nationalistiske kredses pressekritik af den tyske sprogpolitik, som man var det i Slesvig, og det underbygger just ikke påstanden om, at de lokale embedsmænd var de mest lydhøre over for den nationale agitation.

Det er rimeligt at antage, hvad Hauser da også nævner, at de enkelte instanser i de konkrete tilfælde kunne vurdere problemerne forskelligt, fordi deres holdning bestemtes af hensyn, der afveg fra hinanden. Således kunne landråderne i de områder, hvor danskheden var svag, undertiden være tilbøjelige til at gå ind for en modererende kurs, fordi de derved bedst opretholdt roen. På den anden side kunne man i Berlin anlægge et udenrigspolitisk synspunkt på problemerne, som ikke uden videre godtoges af lokale embedsmændene. Dette sidste problem lader sig iøvrigt ikke helt gennemskue, før vi ved noget mere om de faser, forholdet mellem Danmark og Tyskland gennemløb i perioden mellem 1867 og 1920.

Desuden kunne de enkelte embedsmænds personlighed og baggrund sætte sig tydelige spor i deres opfattelse af problemerne. Det ses vel klart hos den første overpræsident efter 1866, Scheel-Plessen, hvis for-

sonlige stilling til det danske sprog af Hauser ganske rimeligt forklares på baggrund af hans gamle helstatssympatier.

På baggrund af bogens mange vigtige oplysninger, vejer disse kritiske bemærkninger ikke alt for tungt, og det må også tilgives, at enkelte fejl har sneget sig ind. En enkelt bør dog nævnes. Det undrer nemlig en dansk læser at se den helt skæve fremstilling af det besynderlige initiativ, Jules Hansen i 1878 tog for at udnytte forlovelsen mellem prinsesse Thyra og hertugen af Cumberland til at få oprettet et selvstændigt hertugdømme Nordslesvig. Forfatteren kan næppe have kendt behandlingen af denne episode i Aage Friis: *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark*, 4. bd., der dog ellers forelå allerede i 1959. Og under alle omstændigheder må det undre, at Hauser på dette sted tilsyneladende ganske ser bort fra, at ophævelsen af § 5 ikke blev kendt før i februar 1879, og at den danske regering først efter dette tidspunkt kunne indrette sin politik efter den nye situation.

Det manglende kendskab til den danske litteratur kan hos Hauser ikke skyldes national snæverhed. Det er et særkende for bogen, at den er ganske fordomsfri i sin stillingtagen både til den danske og til den tyske nationale argumentation. Den tyske nationalismes uforsonlige optræden kritiseres stærkt, fordi den var så uklog, og kun i skildringen af dr. Ahlmanns nationale tolerance i sit blad, *Kieler Zeitung*, sporer man, hvor forfatterens sympati ligger.

Det er værd at nævne dette, fordi Oswald Hauser er den første, der har givet os en fremstilling af den preussiske sprogpolitik, der ikke er præget af forfatterens bundethed til en af de stridende folkeligt-nationale grupper. Alene det gør det rimeligt at fremhæve bogen; og dens indgående skildring af sprogpolitikens detaljer bevirker, at det kan ske med megen anerkendelse.

H. P. Clausen.

Christen Kold og provsterne

Johannes Pedersen: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid. Kirkehistoriske studier II. rk. nr. 11, udg. af Institutet for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Hal Koch. Gad. 1961. 151 s.

Emnet for dette lille skrift er temmelig spinkelt: forholdet mellem skolemyndighederne og Christen Kold. Pastor Johannes Pedersen, der er en skolet kirkehistoriker, har forsket i de gamle fynske provstearkiver og fundet adskilligt hidtil ukendt stof frem, som han har benyttet til et forsøg på at revidere den hidtil gældende opfattelse: at Christen Kold nærmest blev forfulgt af myndighederne, og at provsterne var »bornerte og ufrisindede.« Man har under læsningen af bogen en fornemmelse af, at Johannes Pedersen har følt sig oprørt over den mangel på forståelse, som Kold-litteraturen har vist overfor embedsmændene, og at han har følt sig kaldet til at give dem æresoprejsning. De nye dokumenter, der er fundet, viser, at de har handlet som de mente de måtte handle efter deres embedspligt og samvittighed. De var forøvrigt efter Johannes Pedersens fremstilling ikke så slemme mod Kold som hidtil antaget. De var i grunden utroligt tålmodige, overbærende, ja nærmest velvillige. Og det skønt der var al grund til at nære skepsis over for Kold, som ikke var nær så

mærkværdig og betydelig, som han er blevet pustet op til. Heldigvis blev Kold bremset i tide, navnlig af den lærde provst J. L. Rohmann, der ved sit krav om fast plan og klar målsætning bidrog til at lede højskolen ind på et fornuftigere spor med stærkere vægt på kundskaber end vækkelse!

Johannes Pedersens fremstilling er i og for sig både velordnet og vel-skrevet. Den er også velforberedt gennem flittige arkivstudier, og den er i teknisk-videnskabelig henseende tilsyneladende uangribelig med hele sit apparat af henvisninger og noter. Og dog mangler der noget væsentligt.

Som bog om Kold bringer den intet nyt, desværre. Der er tegnet så mange glansbilleder af Kold, at et mere menneskelignende billede ville virke velgørende, men det har ikke haft forfatterens interesse.

Heller ikke om Kolds samtid, om baggrunden for politisk, folkeligt og kirkeligt røre bringer bogen noget nyt. Skønt denne baggrund vel må anses for aldeles afgørende for forståelsen af bogens centrale emne: forholdet mellem myndighederne og Kold.

Der er da kun tilbage at betragte bogen under den snævre synsvinkel, som forfatteren har valgt. Og man kan da godt lade sig stemme mildere overfor provsterne, ligesom man i dag kan lade sig stemme mildere overfor Estrup eller Stemann. Men man må da med det samme gøre sig klart, at hvis disse myndigheder havde fået deres vilje, så havde højskolebevægelsen ikke fået sin chance, ligesom den folkelige og politiske udvikling, der har fundet sted i det sidste hundredår, ville være blevet hæmmet og stækket.

Men det er ligesom denne store rækkevidde af små mænds handlinger eller mangel på handlinger ikke står forfatteren klart for øje. For ham bliver det hele reduceret til et spørgsmål om ansvarsbevidste og samvittighedsfulde og korrekte embedsmænd overfor den formløse, uklare og i grunden upålidelige Christen Kold. Vi ser på hans opførsel med provsternes øjne og lærer skolerne at kende gennem provsternes indberetninger, undertiden ledsaget af karaktergivning! Vi får det indtryk, at deres besøg ikke er helt forgæves, at det leder til forbedringer i planlægning og fremgangsmåde . . .

Der skal ikke her gås yderligere i detaljer. Anmelderen må bekende, at han ikke befinder sig vel i selskab med fortidens tilsynsmænd. Man kan sige, de var undskyldt, for de var vokset op i enevældens atmosfære uden forståelse af de konsekvenser, som bondefrigørelsen og oplysningstiden måtte medføre. Hvordan skulle de kunne opfatte, at der lå fremtidsmuligheder i det, som Kold ville: ikke meddele eleverne en kundskabsmasse med eksamen for øje, men »vække og klare det kristelige og nationale liv«? De kan altså undskyldes, disse embedsmænd, men fortjener de ligefrem æresoprejsning? Forholdet mellem Kold og Rohmann kan vel minde om forholdet H. C. Andersen – rektor Meisling. Også Meisling har man villet retfærdiggøre. Men d’herrer forstod sig ikke på genier.

Det må da siges, at trods værdifulde enkeltheder kan Johannes Pedersens bog ikke stå alene som bidrag til friskolens og bondehøjskolens første tid. Emnet kommer ikke til sin ret under den snævre synsvinkel, her er anlagt.

Roar Skovmand.

Institutionernes virksomhed i 1960

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsarbejdet. Som et led i tilsynet med de fredede mindesmærker har afdelingen foretaget 251 besigtigelser i marken.

Vedligeholdelse og restaurering. Under ledelse af konservator K. Thorvildsen er restaureret 11 høje i Hjørring amt. Konservator B. Brorson Christensen har restaureret det nordlige kammer i jættestuen ved Ølshøjgaard, Frederiksborg amt. Konservatorassistent Dorthe Hansen har restaureret en tokamret langdysse ved Voldstedlund i Randers amt (forts. 1961). C. L. Vebæk har restaureret en 100 m lang stenrække i Revsnæs, Aalborg amt, samt 4 høje i Aalborg, Ribe og Skanderborg amter.

Undersøgelser i marken. Større undersøgelser. Stendyngegrave under flad mark fra mellemneolitisk tid, 1 anlæg med 2 grave, Nørre Onsild, Randers amt (C. J. Becker). Frigivet høj med grave fra senneolitisk tid og bronzealder, Haring, Thisted amt (Per Sørensen). 170 m lang langhøj fra bronzealder, den overpløjede del på 35 m udgravet, Tingstrup, Thisted amt (O. Voss). Høj med stenkiste fra ældre bronzealder og våbengrav fra yngre romersk jernalder, Hejrhøj, Thisted amt (M. Ørsnes). Udgravning af gravplads med skelet- og brandgrave fra yngre bronzealder, 10 grave er undersøgt, Jomfrugaard, Bornholm (O. Klindt-Jensen); undersøgelsen fortsætter. Udgravning på gravplads fra ældre jernalder, ca. 1300 grave er undersøgt, St. Frigaard, Bornholm (O. Klindt-Jensen); undersøgelsen fortsætter. Fortsat undersøgelse af våbenofferfund fra yngre romersk jernalder i Ejsbøl Mose, Haderslev amt (M. Ørsnes i samarbejde med Haderslev Amts Museum). Udgravning af stenlagt vej fra ældre jernalder i Broskov, Præstø amt (G. Kunwald); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af boplads og hustomt fra ældre germansk jernalder (5. årh.) i Drengsted, Tønder amt (O. Voss); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af en rigt udstyret kammergrav fra vikingetid, anlagt i en høj, Hørning kirke, Randers amt (O. Voss). Udgravning og restaurering af en 100 m lang, dobbelt stenrække, datering uvis, Revsnæs, Aalborg amt (C. L. Vebæk). Udgravning af jordfæste-gravplads fra vikingetid, 6 grave er udgravet, Fyrkat, Randers amt (K. Thorvildsen); undersøgelsen fortsætter.

Mindre undersøgelser. Stenalder. Skolding, Vejle amt: rammegrav (C. L. Vebæk). Nebstrup, Randers amt: stenkiste under flad mark, senneolitisk tid. (M. Ørsnes). Trevad, Viborg amt; høj med grave fra yngre stenalder og bronzealder (E. Thorvildsen). Kongemosen i Draved, Tønder amt: mesolitisk boplads (C. L. Vebæk). St. Modviggaarde, Ribe amt: højrest (C. L. Vebæk). Hansted Aadal, Skanderborg amt: boplads fra neolitisk tid og ældre jernalder (C. L. Vebæk). Fabjerg, Ringkøbing amt: gravhøj (C. L. Vebæk). Slotsbjergby, Sorø amt: mellemneolitisk boplads (E. Lomborg). Christiansminde, Frederiksborg amt: neolitisk votivfund (C. L. Vebæk). *Bronzealder.* Suldrup, Aalborg amt: gravhøj (C. L. Vebæk). Glenstrup, Randers amt: høj med tre grave (M. Ørsnes). Give sportsplads, Vejle amt: gravhøj (C. L. Vebæk). Hjerpsted, Tønder amt: over-

pløjet høj (O. Voss). To gravhøje i Haardmark og Kolby, begge Holbæk amt (C. L. Vebæk). *Jernalder*. Torsmark, Hjørring amt: boplads og gravplads, ældre jernalder (C. L. Vebæk). Fjeldsted, Randers amt: gravplads, ældre romersk jernalder (O. Voss). Drenghede Øst, Tønder amt: urnegravplads, ældre romersk jernalder (O. Voss). Abterp, Tønder amt: urnegravplads, ældre romersk jernalder (O. Voss). Grøntoft, Ringkøbing amt: boplads med hustomter, keltisk jernalder; undersøgelsen fortsætter (C. J. Becker). Gedebjerg, Holbæk amt: grav fra ældre romersk jernalder (H. Norling-Christensen). Flintingegaard, Mariibo amt: bådgrav under flad mark, yngre jernalder (K. Thorvildsen).

Arbejde på afdelingen. Der er på 1. afdeling bl.a. udarbejdet en stednummerfortegnelse over landets sogne, herreder og amter til brug for arkivering af beretninger og topografiske oplysninger. Med henblik på en nyordning af afdelingens magasinrum er der udarbejdet tegninger til et standard-magasinskab på $1 \times 0,50$ m.

Erhvervelser. Af afdelingens nyerhvervelser i 1960 skal nævnes en 33 cm lang, ornamenteret bendolk med flintægge fra Skellingsted Bro i Aamosen, Sjælland; en hjortetaksøkse, ornamenteret med to menneskefigurer, fra Viksø Mose, Sjælland; en samling stenalderoldsager fra bopladser omkring Tystrup er modtaget som gave fra gårdejer Chr. Olsen, Sletoldgaard, en samling stenalderoldsager fra Samsø er modtaget som gave fra toldklarerer H. Madsen, Søborg. Som danefæ er indgået en sølvarmring fra vikingetid, fundet i Asperup sogn på Fyn.

Nationalmuseets 2. afdeling.

I 1960 har afdelingen foretaget istandsættelser og sikringsarbejder ved Hammershus, Bjørnkjær og Trøjborg ruiner. Voldgravene omkring herregårdene Bratskov og Rosenholm er blevet oprensede og tildels retablerede.

I Sorø er en omfattende undersøgelse af det store klosteranlæg indledt. I Kalundborg er gråbrødreklostrets tomt eftersøgt. Udgravningen i St. Ibs kirke, Roskilde, er afsluttet; der fandtes bl.a. et halvt hundrede grave, der var ældre end stenkirken samt stolpehuller, der kan stamme fra en trækirke. På tomten af hertug Hans' jagtslot Grøngård ved Tønder er foretaget en supplerende udgravning, efter hvilken anlæggets fulde plan er oplyst. Kanhave-kanalen, som har skåret Samsø midt over på øens smalleste sted, er undersøgt og har vist sig at stamme fra den tidlige middelalder. I Nørre Hørning kirke ved Randers er udgravet tomten af en ældre trækirke, som viste sig at stå på den afladede top af en gravhøj fra vikingetiden. Desuden er mindre guldundersøgelser foretaget i adskillige kirker under restaurering. På Fyrkat voldsted er foretaget detailundersøgelser i en enkelt hustomt.

Den systematiske gennemgang af Danmarks middelalderlige voldsteder (i samarbejde med dr. phil. Vilh. la Cour) er i årets løb indledt for Tønder amts vedkommende, og der er i denne forbindelse foretaget arkæologisk luftfoto-grafering af adskillige objekter.

Ved herregårdsundersøgelserne er bl.a. Krabbesholm ved Skive opmålt og undersøgt.

Istandsættelse af middelalderlige kalkmalerier er foretaget i adskillige af landets kirker; det drejer sig dels om genrestaureringer (f.eks. Østerlars på Bornholm og Fjenneslev) og dels om konservering af nyligt fremdragne billeder (f.eks. Sdr. Jernløse).

Istandsættelse af historisk værdifuldt kirkeinventar er foretaget adskillige steder. Bl.a. kan nævnes Vaalse kirkes sengotiske fløjaltertavle, Thomas Kingos

epitafium i Fraugde kirke og slægten Rosenkrantz' sandstensepitafier i Hornslet kirke.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.

I løbet af året 1960 har arbejdet med indretningen af bygningerne i Brede taget fastere form. Folkemuseet er nu nået frem til en plan over, hvilke bygninger der i første omgang skal åbnes for publikum og hvilke udstillinger der skal vises her. Samtidig med udformningen af disse planer er udflytningen af museums-genstande til de disponible bygninger i Brede fortsat. Udflytningen af kontorer er påbegyndt, idet De Etnologiske Undersøgelser er rykket ind i midlertidigt indrettede lokaler i Brede hovedbygning. Desuden er en udflytning af konserveringsanstalten for recente sager påbegyndt.

Blandt årets genstandserhvervelse er der grund til særlig at nævne omfattende erhvervelser inden for gruppen gøgl og forlystelsesliv, således bl.a. en luftgyng, en zigeunervogn og en manuelt drevet karrussel. Også inden for gruppen landbefordring og transport er der kommet flere betydelige nyerhvervelser. Museets samling af sølvtøj er forøget med adskillige værdifulde genstande, bl.a. en te-kande med underskål, udført 1727 af Hendrich Reineche, København, et par kandelabre, udført ligeledes 1727 af Jens Jacobsen Hoff, København, og en plade-menage, udført senest 1780 af Christian Høvring, Randers & Hobro.

Undersøgelserne af til nedrivning dømte bygninger i København er fortsat, bl.a. i Møntergade-Pilestræde kvarteret. Der er også foretaget enkelte undersøgelser i provinsen (Ålborg, Roskilde og Køge), men Folkemuseet har ikke haft hverken midler eller mandskab til at drive disse undersøgelser i det ønskede omfang.

Fotograferingen og opmålingen af gamle bondebygninger på Fyn er blevet afsluttet, og hermed er den systematiske undersøgelse af ældre landbygninger, der påbegyndtes i 1944, bragt til en foreløbig afslutning, idet hele landet nu har været berejst. Herudover er der foretaget en rejse til Bornholm med henblik på supplering af det tidligere indsamlede materiale.

Undersøgelserne af inventaret på danske herregårde er fortsat med en gennemgang af Bregentveds inventar.

Udgravningerne i Borup Ris er fortsat, og der er afdækket en hustomt fra den tidlige middelalder samt et større mølleanlæg.

Internationalt Sekretariat for Udforskning af Landbrugsredskabernes Historie har fortsat sin virksomhed som bindeled mellem forskere i forskellige lande. På sekretariatets initiativ dannedes der på den 6. internationale antropolog- og etnologkongres i Paris en særlig sektion for landbrugsetnologi. Det vedtoges på kongressen at iværksætte en registrering af større museers samlinger af før-industrielle landbrugsredskaber, og sekretariatet har forberedt udsendelsen af spørgeskema desangående.

Iøvrigt henvises til den mere udførlige beretning i Folkemuseets årbog Budstikken 1961.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

Der er i året 1960 indkommet 46 fund med ialt 1479 mønter. Heraf har Nationalmuseets undersøgelser i 16 kirker landet over ydet 828 mønter. De vigtigste blandt disse fund er: Farum kirke, Frederiksborg amt (292 mønter, heraf 129 danske fra Christopher II til Christian X); Skellerup kirke, Randers amt (44 mønter, heraf 24 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Sdr. Vilstrup kirke,

Vejle amt (60 mønter, heraf 46 danske fra Christopher I til Frederik IX); Tjæreby kirke, Frederiksborg amt (137 mønter, heraf 70 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Maarum kirke, Frederiksborg amt (44 mønter, heraf 26 danske fra Erik Glipping til Frederik IX); Hørning kirke, Randers amt (73 mønter, heraf 58 danske fra Niels til Christian IX); Malling kirke, Aarhus amt (11 mønter, alle danske fra Valdemar Sejr til Erik af Pommern).

Der er kun indkommet et større skattefund: den 4. februar fandtes i kælderen til ejendommen Fortunstræde 3 i København en dåse indeholdende 568 mønter (4 fra Christian IV, 1 fra Frederik III, 19 fra Christian V, 533 fra Frederik IV med 1719 som slutårstallet, 9 fra Holsten-Gottorp 1702-1712, 1 fra Carl XII af Sverige 1710 og 1 fra Hamborg 1702).

Af de enkeltfundne mønter kan fremhæves: en dupondius, Vespasian (69-79 e. C.), fundet i Viuf, Vejle amt; en broncemønt, Constantin den Store (306-337 e. C.), fundet i Ørholm, Københavns amt; en anonym byzantisk bronzeprægning fra 11. årh. e. C., fundet i Emdrup, København; en gros, præget af Erik af Pommern i Gurre med en hidtil ukendt indskriftvariant, fundet i Kimmerslev, Københavns amt; en guldnobel fra Henrik V af England (1413-1422), fundet ved Skagen, Hjørring amt.

19574 besøgende har i årets løb glædet sig over udstillingen.

Iøvrigt kan henvises til den mere udførlige årsberetning, som vil fremkomme i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling.

Det i forrige beretning omtalte enlængede landhåndværkerhus fra Kalvehave i Sydsjælland og den ligeledes tidligere omtalte gård af hauberg-type fra Ejdersted er blevet åbnet for publikum henholdsvis i foråret og efteråret. I forbindelse med indvielsen af Ejderstedgården åbnedes også det store område, som er købt til Frilandsmuseet i 1953 og 1957, således at museets areal nu omfatter knap 35,7 hektar.

I efteråret påbegyndtes forberedelserne til genopførelsen af den fynske vandmølle, Nymølle, som har ligget tæt ved herregården Lykkesholm.

Loftboden fra Småland, som hører til de bygninger, som tidligst er blevet opført på Frilandsmuseet, er ved hjælp fra Nordiska Museet i Stockholm blevet forsynet med indbo, således at de nederste rum kan besøges af publikum.

De vigtigste nyerehvervelser til Frilandsmuseet i årets løb er en firlænget grundmuret gård i Lønnestak syd for Ringkøbing fjord, et mindre beboelseshus i Dyndved på Als og et husmandshus i Ødis Bramdrup ved Kolding.

Frilandsmuseet har i kalenderåret 1960 været besøgt af 110.901 personer.

Nationalmuseets 8. afdeling. Naturvidenskabelig Afdeling.

På afdelingen har arbejdet i 1960 været præget af overflytningen fra konserverings-bygningen (bagbygningen, Ny Vestergade 11) til de nye lokaler henholdsvis i Nationalmuseets tidligere restauration og rigsantikvarens tidligere embedsbolig. Dette betyder, at afdelingen herefter skulle få rimelige og gode pladsforhold.

Udgravningsarbejdet har været koncentreret henholdsvis i Aamosen og på Hjortholm i Stavns fjord på Samsø. I Aamosen er udgravningen af den meget vigtige Ertebølle-boplads Mulbjerg (Mul. I) blevet fortsat. Der er her fundet rester af et fiskegærde, knoglerne af en hel kronhjort m.m. nedlagt i den tidligere sø. Som følge af at fredningen af Øgaardområdet bliver brudt, derved

at vandstanden i Aamosen bliver sænket betydeligt, har afdelingen modtaget relativt store bevillinger med det formål at foretage udgravninger indenfor det fredede område. Her er der bl.a. fundet et helt skelet af en tamko, der kan dateres til begyndelsen af neolitisk tid. I *Stavns fjord* er der blevet foretaget opmålingsarbejder på øen Hjortholm i forbindelse med udgravningen af en køkkenmødding fra Ertebølletid, og ud for Gammelholm, nær Hjortholm, blev der ved stærkt lavvande foretaget udgravning af en naturlig østersbanke. Heri fandtes skiveøkser, skraber m.m., der tyder på, at det bl.a. er fra denne banke, at befolkningen, der har ophobet køkkenmøddingen på Hjortholm, har hentet deres østers.

Derudover er foretaget adskillige mindre undersøgelser, f.eks. i forbindelse med den udgravning, som Nationalmuseets 1. afdeling i samarbejde med Haderslev Amts Museum foretager af jernalders-offerfundet ved Ejsbøl. Endvidere en undersøgelse af fundstedet for et pileskaft fra Vinkel mose SV for Viborg.

Laboratoriearbejdet har været koncentreret om en pollenanalytisk bearbejdelse af materiale fra Sværdborg-bopladsen Verup ved Aamosen, Ertebølle-bopladsen Dyrholmen på Djursland og bronzealder-pælebygningen Sumpf i Schweiz. Endvidere er adskillige mosefundne knogler blevet dateret pollenanalytisk.

Kulstof-14 laboratoriets apparatur har været under ombygning gennem hele året i de nye lokaler i den tidligere restauration, således at alt dateringsarbejde har måttet hvile.

Landbrugsmuseet.

Det afsluttede kalenderår har især været præget af den i sommeren 1960 afholdte udstilling »Norsk bondeliv 1550-1850« med genstande fra Norsk Folke-museums magasiner. Dels med forarbejdet, dels med selve udstillingen og endelig med nedpakning og tilbagesendelse af det udlånte.

Ved besøg i Norge erhvervedes en ikke ubetydelig samling af norske landbrugs- og husholdningsredskaber fra ældre tid, til komplettering af de på museet værende.

Af andre værdifulde ting, der er tilgået museet i det forløbne år, bør nævnes en sjælden koklokkesamling fra Portugal, 16 stk. i varierende størrelser, en »Mogul« traktor fra 1919, en ejendommelig, kroglignende træplov fra Ledreborg og en malkemaskine fra 1905, benyttet på Saltofte.

Dalumfilialen er nu definitivt nedlagt, og samlingen flyttet til hovedafdelingen i Lyngby. For en del år siden blev dog en ikke uvæsentlig del af de fynske genstande deponeret i Den fynske Landsby.

Til den norske udstilling fremstilledes og uddeltes 1 hovedplakat og flere mindre, alle med norske motiver, samt et rigt illustreret katalog med tekst af norske specialister.

Kunstindustrimuseet.

Blandt *erhvervelser af ældre kunsthåndværk* fremhæves billedtæppet »Konger-nes Tilbedelse«, Bruxelles, 1520'erne, og et hollandsk flisebillede med en blomstervase, ca. 1700, begge skænket af Ny Carlsbergfondet efter bevilling, tre graverede schlesiske glas fra det 18. århundrede, skænket af Kunstindustrimu-seets Venner, samt et billedtæppe med en vildsvinejagt, Flandern 17. århun-drede, gave fra Ny Carlsbergfondets 3-års bevilling.

Erhvervelser af nyere kunsthåndværk fandt sted på museets udstillinger

af danske stentøjsmestre samt på udstillingen »Smykket i dansk øje«. Endelig indkøbtes enkelte arbejder af moderne finske tekstiler og keramik.

Den i 1958 erhvervede koptiske tunika blev restaureret af Anne-Marie Franzen på Statens Historiska Museum i Stockholm og præsenterer sig nu som den største og bedst bevarede oldtidsvævning i Danmark.

Det mest omfattende og risikofyldte udstillingsarrangement, som museet har påtaget sig, »Smykket i dansk øje«, gav anledning til smykkeforedrag og bearbejdning af det indkomne materiale, et arbejde som fortsætter udstillingens katalog med sine beskrivelser og historiske indledninger.

I anledning af Kunstindustrimuseets Venners 50-års jubilæum afholdtes en udstilling af selskabets gaver til museet (trykt katalog). Endelig arrangeredes Danske Kunsthåndværkere V: Stentøj. Københavns Snedkerlaugs årlige møbeludstilling fandt sted som sædvanlig.

Udover foredrag i forbindelse med smykkeudstillingen har Arthur Lane fra Victoria & Albert Museum i London talt om European Porcelain Figures of the 18th Century og overinspektør Kai Uldall om Fajance og Stentøj fra de gamle Fabrikker i Danmark og Hertugdømmerne.

En illustreret 5-års beretning om museets virksomhed 1954-59 udkom med kunsthåndværkshistoriske artikler m.m.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

Samlingens tekstilkonserveringsværksted har som i foregående år arbejdet med istandsættelse af samlingens gobeliner og dragter og har tillige begyndt en istandsættelse af et af Rosenborgs ejendommelige, muligvis italienske, malede og broderede silketapeter fra begyndelsen af 18. århundrede; også enkelte restaureringsarbejder for andre samlinger er udført. Indretning af nye lokaler til værkstedet i et nabohus i Kongens Have påbegyndtes. Enkelte malerier og møbler er istandsat henholdsvis på Frederiksborgmuseets og Nationalmuseets konserveringsanstalter.

I sommeren 1960 var en del kgl. uniformer udlånt til udstilling på Tøjhusmuseet og nogle genstande med tilknytning til Kristiansstad til en udstilling i museet der. I efteråret udlåntes en række genstande til den danske udstilling i USA. På Rosenborg afholdts i påsken 1960 en udstilling af samlingens egne, for en stor del magasinerede genstande af rav fra 16.-18. århundrede. I september holdtes en mindre våbenudstilling i anledning af et møde i København af skandinaviske våbenhistorikere.

Samlingen udgav i maj 1960 Gudmund Boesen: Venetianske Glas på Rosenborg (96 sider, 69 tavler. Tekst på dansk, italiensk og engelsk). Niels Jessen har i 1960 skrevet om Rosenborgs sølvmøbler i »Arv og Eje«.

Rosenborgsamlingen besøgte i 1960 af 89.947 personer.

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. De forskellige afdelinger har fortsat almindelig gennemgang af kartoteker m.v. Der har været afholdt 3 særudstillinger: Ingeniørkorpset - 275 år (6/11 1959-14/3 1960), 6 danske Kongers Uniformer (24/5-28/11) og Alverdens Uniformer (fra 17/12 1960). Der er udsendt en international håndbog over våbenhistoriske museer »Repertory of Museums of Arms and Military History«.

Nyerhvervelser. Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle

museets afdelinger, skal særligt fremhæves følgende: Skydevåben og tilbehør: Fransk Flintedublet omkr. 1780, sign. Reuter Arquebusier du Roi de Dannemark. Luntelås-skiveskydningsgevær omkr. 1675 fra det holsten-gottorpske rustkammer. Blanke våben: Tysk bøddelsværd (ca. 1730) med versificeret indskrift. Smuk dragtkårde med sølvfæste med Fabritius-stempel 1764 og J. C. Weidenhaupts mærke. Artilleri: 3 forskellige, oprindelig engelske panservogne (Staghound, Humber og Scout), kendt fra 2. verdenskrig og brugt af hæren 1945-60. Uniformer og ordener m.v.: Prins Georg af Grækenlands danske admiralsuniformer og kommandoflag, 1 britisk uniformsjakke for Royal Marine Artillery, 1 norsk Quislinghæderstegn og en større samling militært sanitetsmateriel.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har særligt arbejdet med nyere dansk bøsse-mageri (1800-årene). Har endvidere udarbejdet udkast til en flersproget våbenterminologi indenfor skydevåbnenes område. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard har fortsat sit arbejde med Det kongelige partikulære Rustkammer. I forbindelse hermed er der gennemført en undersøgelse af Det oldenborgske Rustkammers skæbne, som offentliggjordes i Våbenhistorisk Selskabs Årbog 1961. Endvidere arbejdes der med Det gottorpske Rustkammers historie, ligesom der fra Rentemester- og Tøjhusregnskaber hentes stof til tøjhusmuseets videnskabelige kartoteker, især omhandlende blankvåben. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har fortsat sine studier over særlig nordisk middelalderartilleri. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har fortsat manuskript om den danske militære fane og manuskript om danske uniformer.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger. Virksomheden med konservering af håndskydevåben og blankvåben for provinsmuseer er fortsat; ikke få stærkt medtagne genstande er derved bevaret fra ødelæggelse. Der er afsluttet forsøg med ny konserveringsmåde af havopfiskede jernkanoner. Der arbejdes på konservering af paukedækkener fra Livgarden til Hest i adjudantgemakket på Christiansborg Slot.

Konsulentvirksomhed. Et meget betydeligt antal våben, tilhørende provinsmuseer og private samlere, er blevet undersøgt og katalogiseret. Flere af hærens afdelinger har fået råd og vejledning med hensyn til særligt udstyr for nyoprettede tamburkorps. Et betydeligt antal portrætter af uniformerede personer er identificeret for institutioner og private. Museet har været Carlsberg-museet behjælpelig med ophængning af gamle faner.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Blandt årets nyerhvervelser er der grund til at nævne en italiensk »portolan« (egl. havnebog) fra o. 1560, et søkort over Middelhavsområdet. Det er tegnet på pergament og bærer spor af at have været opsat på en træplade til praktisk brug ombord. Museet ejer nu ialt 3 af disse meget sjældne portolaner, hver for sig af forskellig type. Endvidere kan nævnes en håndtegnede evighedskalender (»Calendarium perpetuum«), visende dato, solop- og nedgang, månefaser, ebbe og flod m.v.; formentlig er den fremstillet af en holstensk sømand omkring 1830. Fremdeles et lommekompass med solur ca. 1750 (Iver Jensen Borger, Kbhvn.); et lommekompass ca. 1835 (Peter Berg, Kbhvn.), som har tilhørt postskibsfører J. Pontoppidan og er brugt under isbådtransporterne over Storebælt; en hollandsk skipper-tobakslåse (1729) med kalender og logtabel. Fra Det kgl. Søkortarkiv er deponeret to originale søkort af Danmarks første søkortdirektør Jens Sørensen: opmåling af Præstø hugt 1690 og de danske bæltet og sunde 1715. Af erhvervede skibsbilleder kan nævnes: farvelagt tegning

af J. P. Olsen 1832: brig »Tre Venner« af Kbhvn.; maleri af C. Olsen 1862: H/S Horatio« af Helsingør; maleri af J. Dahl 1878: vestindiefareren skonnertbrig »Thea« af Kbhvn.; maleri af P. E. B. Sinding 1925: skonnert »Najaden« på bedding på Rasmus Møllers værft i Fåborg. Af andre billedlige fremstillinger kan nævnes den bekendte tegning af Fr. von Scholten: guvernør over Dansk Vestindien Peter von Scholten ved sit skrivebord; tegning af C. Neumann 1851: Kronborgs nordfløj med fyret; farvelagt tegning af M. Bang (?): Gibraltar 1779. Fra England er indkøbt en af de morsomme »Elsinore-bowls«, puncheboller, som blev foræret af firmaer i Helsingør til de fremmede kaptajner, som lod klarere og proviantere hos sig; denne stammer fra sundtoldklarerefirmaet Major Wright. Der er indkøbt tre sølvmedailler: af J. Hercules (slaget i Øresund 1658), M. G. Arbien (slået af Asiatisk Kompagni i anledning af kongehusets 300 års jubilæum 1749) og J. J. Holm (til minde om den berømte skibskonstruktør, fabrikmester Henrik Gerner 1787). Et sæt formulartryk fra den i 1808 erobrede engelske orlogsbrig »Turbulent« giver indtryk af den allerede dengang komplicerede organisation ombord. Endelig er modtaget en pose med en interessant samling riggerværktøj.

I årets løb er fra Rigsarkivet modtaget ca. 1000 affotograferinger af den store samling uregistrerede konstruktionstegninger, som stammer fra Holmens konstruktionskammer og næsten alle er fra 1700'erne. Her er et overmåde fyldigt og enestående materiale til belysning af 18. århundredes skibsbygning: vestindie-, guinea-, ostindie- og kinafarere, grønlandsfarere (hvalfangere), fiskejagter og hukkerter, mulæselførere, kanalskibe (til fart gennem den i 1784 åbnede Eiderkanal), fregatter, snauer, galeaser, jagter, fløjter osv. Museet har ordnet disse spredt liggende tegninger efter deres samhörighed og opstillet en liste på ca. 55 typer, som det vil være muligt at bygge komplette modeller af; i de kommende år står bygningen af modeller af flere af disse, tildels omfattende navngivne skibe, på programmet. Foreløbig har museets konservator Chr. Nielsen fuldført en model af Storebæltspostmakken »Mercurius« 1793, og modeller af en fiskejagt og en fiskehuggert, begge fra 1770'erne, er i arbejde.

I årets løb er katalogiseret 1127 genstande og 513 fotos, og biblioteket er vokset med 467 bind. Til arkivet er modtaget en del ældre tryksager og dokumenter af maritim art, bl.a. til belysning af søfartens personalhistorie.

Den systematiske udskrivning på kartoteksedler af ældre arkivmateriale fra slutn. af 1700- og beg. af 1800-tallet er fortsat; fra Københavns stadsarkiv er lånt en række »protokolpapirer« (søpas, bilbreve og andre skibspapirer), som har givet meget værdifuldt stof. Takket være arbejdsministeriet har museet som beskæftigelsesforanstaltning fået personale stillet til rådighed til udbygning af dets emnekartotek. Dette er kommet personalhistorien til gode, idet systematisk udskrivning af de i arkivalierne nævnte redere, skibsførere, skibsbyggere osv. er sat i gang med omfattende resultat.

Museet har deltaget med udlån af genstande til en »dansk uge« i Zürich og Genève. I anledning af det danske fyrvæsenets 400 års jubilæum indrettede museet en udstilling til belysning af admiral Poul Løvenørns virke indenfor søkort-, fyr- og vagervæsenet.

Besøgstallet var i tiden 1/4 1959-31/3 1960 63746, hvoraf 2107 studiebesøg.

I samarbejde med fyrvæsenet kunne museet i 1960 udsende en større årbog end sædvanlig, idet der i den var optaget et festskrift, som fyrvæsenet udsendte i anledning af 400 års jubilæet 8/6 1960; dette var redigeret af museets direktør og inspektør. Da museets internationale kontakt stadig udbygges mere og mere, er man gået over til at tilføje resumeer på et af hovedsprøgene af de forskellige afhandlinger i årbogen.

Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus.

Hovedarbejdet har i 1960 været samlet om genrejsningen af teatret fra Helsingør under ledelse af arkitekt H. H. Engqvist. Indretningen af teatrets indre udstyr har frembudt mange problemer og er ikke afsluttet med årets udgang. Til de posthistoriske samlinger er der erhvervet en lade fra Christiansfeldt, der vil blive genopført som vognport for diligencen o.a. Den under beretningen for 1959 omtalte indlægning af fjernvarme er fortsat og ventes afsluttet i 1961.

Mellem nyerhvervelserne kan af lokalhistoriske sager fremhæves et romansk kapitæl, fremdraget i et husfundament, og en skorstensplade (som Nygård-Nilsens katalog nr. 54). Urmuseets bestand er forøget med et bornholmsk taffelur fra Niels Espersen og et københavnsk lygteur fra Morten Hansen (ca. 1775). Samlingen af lertøj fra Hellum-Hindsted herreder er vokset med flere eksemplarer, og et par udkamme fra Sønderjylland er ligeledes erhvervet.

Friluftsscenen spillede 1960 »Henrik og Pernille«.

For enkeltheder skal museet i øvrigt henvises til sin årbog med udførlig beretning for perioden.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling. Blandt årets undersøgelser er den fortsatte udgravning af jernaldergravpladsen på Møllegårdsmarken under Broholm hovedgård den vigtigste og den mest omfattende. Når medtages Fr. Sehestede fund på samme sted i 1870'erne er antallet af afdækkede grave nu oppe på 663. Årets mest markante nyerhvervelse er jernalderguldringen fra Bolbro, som rigsantikvaren overrakte museet som Nationalmuseets gave i anledning af 100 års jubilæet.

Møntestræde, historisk afdeling. I samarbejde med mag. art. Viggo Nielsen er en forekomst af oldtids- og middelalderagere i Brahetrolleborg storskov blevet opmålt og undersøgt. Blandt årets mange erhvervelser kan fremhæves et rokokomøblement fra herregården Lammehave, bestående af en canapé og fire stole.

Fyns Stiftsmuseums forhistoriske og historiske afdelinger er med virkning fra 1. april 1960 anerkendt som landsdelsmuseum for Fyns stift, og ydelsen af den pligtige konsulenthjælp til de andre fynske museer er påbegyndt.

Den fynske Landsby. Den høje beskæftigelse i byggefagene har bevirket, at fuldførelsen af Tommerup præstegård og genrejsningen af de øvrige indtagne bygninger har måttet stilles i bero indtil videre. Som følge heraf har undersøgelsevirksomheden kunnet intensiveres; i landsbyen Ulbølle er undersøgt en gruppe udflyttergårde fra ca. 1780, som i henseende til plan og konstruktion afviger stærkt fra samtidens fynske byggesæt.

H. C. Andersens Hus. Ved radio- og fjernsynsudsendelsen på digterens fødselsdag medvirkede skuespillerinden Ingeborg Brams.

Udstillinger og oplysningsvirksomhed. Denne side af museernes virke har i beretningsåret stået i 100 års jubilæets tegn. Først fremstilledes en billedbog »Odense Bys Museer – City of Odense Museums« med billeder fra de museer, som tilsammen udgør Odense Bys Museer. Dernæst er optaget en film, »Fynske Minder«, som med sin redegørelse for arbejdet i og indholdet af de forskellige museumsafdelinger er beregnet til forevisning i stiftets skoler. Endelig arrangerede Fyns Stiftsmuseum i samarbejde med kunsthistorikeren Ellen Poulsen i ugerne omkring jubilæet d. 2. december en udstilling af maleren Jens Juels arbejder, udlånt fra offentlige og private samlinger i ind- og udland.

I jubilæumsåret er udsendt tre publikationer i serien »Fynske Studier«, nemlig Victor Hermansen: Odense og Tredelingen, Erling Albrechtsen: Fynske Guld-

fund og Holger Rasmussen: Fynske Bindebreve, ligesom udgivelsen af brevvekslingen »Henriette Wulff og H. C. Andersen« ved H. Topsøe-Jensen er blevet afsluttet med udsendelsen af 2. og 3. bind. Endelig er årbøgerne »Fynske Minder« og »Anderseniana« blevet fortsat med hver en 1960-årgang.

Besøgstal. Fyns Stiftsmuseum: 15376, Møntestræde: 4639, Den fynske Landsby: 66505, H. C. Andersens Hus: 134959, H. C. Andersens Barndomshjem: 4616, Carl Nielsens Barndomshjem: 637, ialt 226732 personer.

Vendsyssel historiske Museum, Hjørring.

I løbet af sommeren 1960 har museet ved »Søndergård« i Gjurup undersøgt en gravplads fra ældre romersk jernalder, indeholdende en stenbygget grav og 40 jordgrave samt talrige ildsteder. Andre stenbyggede grave fra samme periode er undersøgt i Klæstrup, Saltum og »Sdr. Stokholm« ved Sindal.

Af større fund skal yderligere nævnes 2 grave fra yngre stenalder, som blev undersøgt ved Holtet i Serritslev, samt et depotfund fra Sæsing med 30 forskellige bronzeobjekter i et stort lerkar fra yngre brøncealder. Desuden har museet erhvervet 2 bronzesværd fra henholdsvis ældre og yngre brøncealder, fundet i Uggerby å og Måstrup mose.

I årets løb har museet modtaget 450 genstande fra historisk tid, deriblandt en anseelig samling tømmer- og karetmagerværktøj. I efteråret erhvervede museet på Bruun Rasmussens auktion, med støtte af Ny Carlsbergfondet, sit hidtil mest kostbare stykke: et pragtfuldt lågkrus af sølv, lavet omkring 1686 af Christen Povelsen Lam, Sæby.

Aalborg Historiske Museum.

Undersøgelsen af middelalderlige tomter i Himmerlands enge, der var i så god gænge forrige år, kunne ikke fortsættes, trods givne bevillinger. Der er ingen ledige arbejdere i højsommeren, og de lave enge kan ikke graves på andre årstider. Den gode beskæftigelse standser hermed et arbejde, som måske aldrig kan genoptages, idet traktorpløjning raserer tomterne på få år.

Årets vigtigste oldtidsfund er ikke færdiggravet, det er en boplads fra grube-keramisk kultur på Livø med dækket kulturlag. Gravningen går videre i 1961.

Bygmesterskolens afgangsklasse har hidtil skullet aflevere opmålinger af gamle huse som en del af eksamensopgaverne. Siden 1937 har museet været med til at udpege årets opgaver, og udvalgte opmålinger er årligt tilgået museets arkiv. Denne opsamling slutter desværre med 1961, idet en sådan opgave ikke mere stilles ved eksamen. Poul Strømstad og Ib Varnild fra Nationalmuseets saneringsundersøgelser har beset de arkiverede opmålinger og de bykvarterer, som står umiddelbart foran nedrivning.

Erhvervsfotografers arkiver er blevet et vigtigt samleobjekt. I år er modtaget to arkiver fra henholdsvis 1925-35 og 1946-56. En fotograf er midlertidigt knyttet til museet og sysler med ordningen af de indtil nu 5 pladesamlinger, der ialt udgør ca. 110000 negativer. Tømrersvendenes lavssager – lade, skafferstok, velkomst af tin med sølvskilte samt snussøvl – er deponeret af tømrernes fagforening. Dermed er alle bevarede lavssamlinger i Aalborg deponeret på nær smedemestrenes, som stadig er hos oldermændene. Glasmagernes fagforenings fane er ved testamentarisk bestemmelse af sidste fanebærer indgået i museet. Af årets gaver skal nævnes et stort skab med initialer og årstal 1799, meget velbevaret, med Østhimmerlands karakteristiske grønne og mønjerøde farver. Det er fra en slægtsgård i Gerding, Hellum herred, og har stået på samme sted i det

nu nedrevne stuehus siden oprindelsesåret. Fra Vedsted i Sydvestvendsyssel er en vugge med omhæng fra ca. 1840, et stueorgel og butikslampe til petroleum, bemærkelsesværdige ved sagernes meget fine bevaringstilstand. Af butiksinventar er 3 diske fra ca. 1860, bagreol, ståpult og bænk fra en bondestue indgået fra to firmaer. Et par dukker i landlige ungpigedragter fra ca. 1860 er meget fint bevarede. Ved køb er erhvervet et krus af kinesisk porcelæn, blå og gråt i hvidt, tidlig »kompagnivare« med søvlåg af Thomas Hansen Pop, mester i Aalborg 1702-29, samt et fixerkrus af renaissanceform, men tydeligt fremstillet på Eskild Bechs keramiske værksted på Øland omkr. 1820-40. Hvor har denne spøgefulde form overvintret så længe? Et bismærkelod af mesing er justeret med M, altså ældre end Ole Rømers forordning af 1684.

Nærmere etnologien er indsamlingen af traditioner og erindringer. Museet har i 1960 lånt optegnelser fra Als sogn, optegnet ca. 1850, Ravnkilde sogn, optegnet ca. 1920, Skarpsalling, optegnet 1950 og Aalborg by, optegnet 1904. Originalerne ønskes oftest tilbageleveret, medens museet beholder afskrift. Samlingen vokser ret hurtigt.

Under fødevaremessen »Danish Food Fair« arrangerede museet en udstilling »Mad og Drikke«, hvor især 7 dækkede borde fra 1650 til 1890 vakte opmærksomhed og medførte adskillige gaver af duge, bestik og service fra 1800-årene. Udstillingen havde på 20 dage 3400 gæster.

Besøgstallet ligger omkring 25000 årlig. Lindholm Høje besøges af et langt større, men ukontrollabelt antal. Vejledninger findes på dansk og engelsk og fra 1961 tillige på tysk.

Forhistorisk Museum, Århus.

Af større undersøgelser i marken udført under ledelse af museets medarbejdere kan nævnes følgende: Professor P. V. Glob undersøgte sammen med sine studenter gravpladser fra germansk jernalder på Als. Harald Andersen fortsatte ved Vædebro, for østenden af Mossø, sin undersøgelse af et offerfund fra ældre jernalder og videreførte desuden sin mangeårige undersøgelse i Lejre med udgravning af skibssætningen. Ved Broskov, nær Præstø, fortsatte Georg Kunwald udgravningen af to vejanlæg fra oldtid og middelalder. Hellmuth Andersen indledte en systematisk undersøgelse af en serie pladser tilhørende Gudenå-kulturen.

Klaus Ferdinand supplerede på en 8 måneders ekspedition til Afghanistan sine tidligere undersøgelser og foretog indsamlinger for Forhistorisk Museum.

I Dansk Arkæologisk Ekspedition til Den persiske Golf under ledelse af professor P. V. Glob deltog fra Forhistorisk Museum museumsinspektørerne Hellmuth Andersen, T. G. Bibby og P. Kjærsum, samt konservator G. Lange-Kornbak og professor Kr. Jeppesen, museumsassistenterne Hans Berg, Karen Frifelt, Jens Jensen, Hans Jørgen Madsen, Peter Mortensen, Aino Kann Rasmussen, Elsebeth Sander-Jørgensen og Arne Thorsteinsson. Ekspeditionen, der ialt talte 27 danske medlemmer, arbejdede i fire arabiske stater, Abu Dhabi, Bahrain, Kuwait og Qatar.

I Abu Dhabi udgravedes høje fra metaltid med rige keramikfund. På Bahrain fortsattes gravningerne i øens oldtidshovedstad og tempelanlæggene ved Barbar. I Kuwait gravedes i tre byhøje på øen Failaka. Den ene repræsenterede byanlæg fra 3. årtusinde. Her fandtes bl.a. et meget stort antal seglsten foruden bronzesager og skulpterede skår af kleberstenskar. I den anden høj afdækkedes et græsk tempel fra tidlig hellenistisk tid, foran hvilket der fandtes en indskriftstele med afskrift af et brev fra en af de tidlige seleukide-konger. I den tredje høj

fandtes en prøveskakt bebyggelse fra både Dilmunåkkultur og hellenistisk tid. I Qatar koncentreredes undersøgelserne særlig om en serie store stenalderbo-pladser.

Besøgstallet i Forhistorisk Museum var i året 1960 36980.

Museet på Koldinghus.

Arbejdet på slottet har omfattet indlægningen af fjernvarme, videreførelse af elektriske installationer og istandsættelse af vestfløjens øverste etage med udbedring af loft og vægge samt lægning af nyt gulv. I følge med byggearbejderne er fortsat studier over slottets bygningshistorie og ligeledes arbejdet med samlingernes nyordning. Til udsmykning af den kgl. bibliotekssal har konsul Jorcks fond ydet et betydeligt bidrag. De vigtigste erhvervelser er på billedkunstens område to loftsmalerier fra 1700-årene, fire malede vægdekorationer af Th. Bindesbøll samt en række tuschtegninger og enkelte akvareller af Lavrids Tens. Af kunstindustri er indgået et sølvbæger fra 1620 af koldingmesteren Mads Bertelsen, en gave fra Ny Carlsbergfondet, og iøvrigt en sjældenhed, såsom der i Sydjylland næsten ikke findes sølv ældre end svenskekrigene. Desuden kan nævnes fire lysekroner af jern fra ca. 1780, en empireskabssofa og en del østasiatisk keramik. Blandt de erhvervede våben findes en burmesisk kris i sølvskede, en søfficerssabel, en embedsmandskârde og en tromlervolver. Gennem en årrække har museet haft to skatkammerbilleder af Gijsbrecht deponeret fra Kunstmuseet, som imidlertid nu har hjemkaldt billederne. Fra Frederiksborg er som depositum modtaget F. C. Lunds episode af slaget ved Fredericia 1849. Den arkæologiske virksomhed har indskrænket sig til uopsættelige undersøgelser af gravfund, bl.a. af tuegrave fra ældre jernalder. Af museets publikationer er udsendt »Malerier på Koldinghus« samt en ny udgave af slottets historie.

Haderslev Amts Museum.

Ved et fællesmøde i Sønderborg den 11. maj af museumsbestyrelserne for de fire museer i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Sønderborg enedes man om hovedlinierne i et nærmere samarbejde, og det blev vedtaget at nedsætte et udvalg under navn af *Museumråd for Nordslesvig* og bestående af repræsentanter for hvert af museerne. Dette råd skulle tage sig af sådanne fællesopgaver, som bedst kunne løses for Nordslesvig som helhed.

Udgravningen af det store mosefund i Ejsbøl blev fortsat i 1960 og kunne ved hjælp af tilskud fra Videnskabsfonden få et større omfang og længere varighed end året før. Det udgravede areal er nu på 856 m² og antallet af fundne genstande har passeret 2000. Det store antal har den særlige interesse, at hele fundet synes at være ofret ved en og samme lejlighed, og at alle genstande altså er samtidige. Findestedet er ikke udtømt, og det er meningen at fortsætte.

I efterårssæsonen fortsattes undersøgelsen af den interessante gravplads fra ældre romertid ved Hørløk. I tilslutning til det sidste år undersøgte areal, i hvilket var fremdraget 5 usædvanlig store og veludstyrede grave foruden nogle urnegrave, undersøgte i år et lignende område. Urnegravpladsen fortsatte, mens der derimod ikke blev fundet nogen af de store grave i år. Også undersøgelsen af denne plads vil blive fortsat. Museets udgravninger afsluttedes i Kolstrup ved Stepping med en prøvegravning (134 m²) af en tuegravplads fra førromersk jernalder.

En erhvervelse af særlig karakter var det, da det lykkedes at købe Haderslev skomagerlaugs velkomst af sølv. Foruden i genstandens sjældenhed bestod det

særlige ved købet deri, at den blev udbudt til salg i London. Det er en 45 cm høj smuk pokal med den kendte figur Hans von Sagen på toppen; den menes at stamme fra 1700-tallet.

I løbet af efteråret afholdtes en møderække med emnet stilarter. Emnet blev belyst i tre lysbilledforedrag om kirkearkitektur, verdslig arkitektur og møbler og kunstindustri. Denne studiekreds fik tilslutning af 80 deltagere.

Museet på Sønderborg slot.

For museet blev 1959-60 et godt år, selv om besøget blev lidt lavere end året forud; inklusive lokale skoler og andre, der kommer gratis ind, var besøgstallet på knap 55000 personer.

Interessen for museet har også i år vist sig i adskillige værdifulde gaver til både de historiske og kulturhistoriske samlinger. Herudover har museet indkøbt adskillige ting, bl.a. en lille samling Flensborgfajance, en lille malet kiste, en kop med Sønderborgprospekt, 2 ostindiske tallerkener, flere drikkeglas, en barok natstol og et lille spejl. Den største samlede nyerhvervelse er imidlertid kommet som testamentarisk gave fra rentier Peter Chr. Wolf, Kegnæs. Wolf havde gennem et langt liv samlet folkeminder, først og fremmest fra Kegnæs, og samlingen omfattede bl.a. billeder, fade og tallerkener, et par gode tallerkenrækker, småting fra den daglige husførelse, et par hængeskabe, nogle stole og et chatol samt en del udskårne døre fra forskellige alsiske gårde og en hjulplow. Endelig indeholdt samlingen en stor portion jagtvåben og gamle geværer, som Wolf med særlig interesse havde samlet.

Museet foretog i efteråret 1959 undersøgelser i kanten af den gamle borgbanke ved Nordborg slot og gjorde gode fund af middelalderlige potteskår. Forhåbentlig vil der siden blive mulighed for at fortsætte disse undersøgelser. Derudover har museet nogle gange været tilkaldt for at besigtige en række fund ligesom der ved en lang række vejarbejder systematisk er »fulgt med« ved vandringer i de gennemgravede områder. Museet har endelig deltaget i de udgravninger, som et hold studenter fra Århus Universitet foretog under ledelse af professor P. V. Glob.

Konserveringen af det middelalderlige kirkeinventar er fortsat, bl.a. er den meget smukke madonna fra Egen og to fine barokfigurer fra Vester Sottrup blevet behandlet. På museet selv er konserveringen af landbrugsafdelingen fortsat, bl.a. har alle de store vogne nu været i bad.

Museet på Sønderborg Slot blev i 1959, i henhold til bestemmelser i den nye museumslov, anerkendt som landsdelsmuseum for Nordslesvig for så vidt angår historisk tid. Haderslev Amts Museum anerkendtes samtidig som landsdelsmuseum for Nordslesvig for oldtidens vedkommende.

Det i foråret 1959 nedsatte udvalg, der skal udarbejde betænkning om Sønderborg Slots restaurering, holdt d. 25. juni 1959 et indledende plenarmøde; siden har et arbejdsudvalg afholdt en række møder. Arkitekt Peter Koch har udarbejdet et skitseforslag, og arbejdsudvalget har udarbejdet et forslag til betænkning. Der har i udvalget været enighed om at gå ud fra generalbygmester v. Platens ombygning fra 1718-20, og dette synspunkt er tiltrådt også fra Det særlige Bygningsstilsyn og fra Nationalmuseets 2. afdeling.

For Museet på Sønderborg Slot vil den kommende restaurering selvsagt få afgørende betydning. Museet vil til dels få lokaler andre steder i slottet end nu, og en fuldstændig omflytning og nyopstilling vil blive nødvendig. Forhåbentlig vil det dog blive muligt også under restaureringen at holde større afsnit af museet åbne i sommersæsonen.

Rigsarkivet.

Afleveringer. Fra centraladministrationen har Rigsarkivet i 1960 foruden de løbende afleveringer modtaget arkivalier fra Finansministeriet indeholdende sager fra finanshovedbogholderiet 1848-1925 og fra Skattedepartementet. Gennem Udenrigsministeriet er modtaget flere gesandtskabs- og konsulatsarkiver. Om konsulatsarkiver se specielt Nordisk Arkivnyt 1960 s. 45 f. Fra ministeriet for Grønland er afgivet sager 1872-1950 og fra Kirkeministeriet arkivalier fra årene 1904-47. En omfattende aflevering fra Søværnets Bygningsvæsen 1790-1950 med ca. 2500 kort og tegninger er afleveret fra Forsvarsministeriet.

Rigsarkivet har modtaget et betydeligt antal privatarkiver, blandt hvilke bemærkes arkiver efter professor, dr. theol. J. Oscar Andersen, fhv. minister P. Skov, politikeren Frede Bojsen, departementscheferne C. M. og A. P. Weis, general Erik With og den Balslevske familie.

Nye arkivalier fra besættelsestiden er indgået, og det nære samarbejde med dr. Jørgen Hæstrup er videreført. Amtsassessor Jonathan Smith har afleveret samlinger vedrørende slesvigske herredsfogder og amtsforvaltere. Endelig skal blandt indgåede arkivalier fra private institutioner nævnes Østerlandsmissionens ældste sager fra ca. 1890-1920.

Bruttotilvæksten har været 719 hyldemeter, kassationerne har omfattet 45 m, hvorefter nettotilvæksten kan beregnes til 647 m.

Publikationer. Rigsarkivet har i 1960 som en pedant til Meddelelser om Rigsarkivet for årene 1921-55 udgivet Meddelelser om Landsarkiverne 1921-55. Manuskriptet er udarbejdet i Rigsarkivets sekretariat af overarkivar dr. phil. Harald Jørgensen og arkivarerne Ole Karup Pedersen og Vello Helk. Tidsskriftet Nordisk Arkivnyt er fortsat blevet udgivet under redaktion af overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen.

Læsesal m.m. Læsesalen har haft 13375 besøgende og 36206 ekspeditioner, og der har fortsat været åbent tirsdag og torsdag fra kl. 17 til 19.30. Antallet af låneekspeditioner til andre arkiver og biblioteker udgjorde 748. Rigsarkivets fotografiske atelier udførte i 1960 28738 optagelser og 5022 forstørrelser.

Udstillinger. I anledning af 300-året for rigsrådets og stændernes overdragelse af Danmark til Frederik III som arverige har der været arrangeret en udstilling i arkivets forhal af de vigtigste dokumenter og vidnesbyrd fra de spændende dage, der betegner overgangen til kongeligt enevoldsstyre. Rigsarkivets historiske museum havde 997 besøgende eller ca. 2700, hvis gruppebesøg medregnes.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Landsarkivets læsesal havde 4.085 besøgende (1959: 4.302), til deres brug blev fremtaget 28.269 bind, pakker og læg. Større afleveringer blev modtaget fra Rønne dommer (Rønne byfogeds, Bornholms vestre herreds, Hasle købstads, Bornholms nørre herreds og Hammershus birks arkiver), Rønne politimester (Rønne byfoged, Bornholms vestre herreds, Svaneke byfogeds, Nexø byfogeds arkiver), Ringsted politimester, Ledøje sognekald, Den kgl. Bygningsinspektør. Om gaver kan nævnes, at Interessentselskabet Bøstrup gods ved E.R.A.H. Bernhoff skænkede Bøstrup godsarkiv 1723-1925. Ved køb erhvervedes Nakskov smedelavs lavsbog.

Samtlige afleveringer udgjorde 487 bd., 428 pakker og 61 læg og fyldte ca. 30 hyldemeter. Ved kassationer i årets løb blev indvundet ca. 36 hyldemeter.

Registrerings- og ordningsarbejder blev foretaget i en række retsbetjentarkiver. Afsluttet blev ordningen af Svaneke byfoged og Bornholms østre herreds arkiver. Desuden blev afsluttet ordning og registrering af Kalvehavebanens,

Maribo-Torrig og Nakskov-Kragenæs jernbaners arkiver samt af Bøstrup godsarkiv. En række retsbetjentarkiver blev ompakket og forsynet med nye skilte. Ompakningen og revideringen af amtsstuearkiverne blev fortsat.

Udarbejdelsen af alfabetiske registre til skifteprotokoller blev fortsat. Bl.a. blev et register til Helsingør skifteprotokoller 1571-1674, 1696-1700, 1703-10 afsluttet. Desuden kan nævnes register til Vor Frue kirkes vielser 1814-91, som det første i rækken af registre til de store københavnske sognes kirkebøger.

Landsarkivet for Fyn.

Benyttelse. 1960: 2622 besøgende (i 1959: 2746), der på læsesalen har benyttet 13.293 bind og pakker (1959: 14.007).

Afleveringer. Foruden en del ordinære afleveringer fra dommere og politimestre m.fl. har landsarkivet som gave modtaget en pakke godsarkivalier 1670-1835 fra Nedergaard (giver: Rigsarkivet), Faaborg havne-, fattig- og brandforsikringssager 1799-1829 (Faaborg byhistoriske arkiv). Odense Centralbiblioteks arkiv 1889-1925 (Biblioteket), Det private Velgørenhedsselskabs arkiv, Odense (konsul Kousgaard, Odense) samt Rasmus Skovsgaards samlinger til Sanderum sogns historie (Chr. Poulsen, Odense).

Ordnings- og registreringsarbejde. I årets løb er ordnet og registreret retsbetjentarkiverne fra Faaborg og Rudkøbing, Salling og Langelands herreder samt Langelands, Strynø og Muckadell m.fl. birker. Endvidere er ordnet Faaborg kommunale arkiv, Faaborg laugsarkiver og Faaborg branddirektørs arkiv (købstadsbygninger). De fleste braddirektørarkiver for landbygninger i Svendborg amt er blevet ordnet. Svendborg amts præstearkiver er færdigregistreret på sedler. Der er påbegyndt en tilsvarende seddelegistratur over provstearkivernes indhold. På læsesalen er blevet opstillet et bind med et alfabetisk register over viede og døde i Rudkøbing. Et tilsvarende register for Ærøskøbing er ved at blive renskrevet. Når registeret for Ærøskøbing er afsluttet, vil der foreligge alfabetiske registre til kirkebøgerne for alle de under det fynske landsarkiv hørende købstæder. Der er udskrevet sedler over viede og døde i Marstal og Rise og til dels i Lumby og Køng, men disse sedler kan foreløbig ikke benyttes af publikum. Der er påbegyndt udarbejdelsen af et alfabetisk register til Odense folketælling 1845.

Kassationer. I de gennemgåede retsbetjent- og præstearkiver samt fra Odense amtstuedistrikts 1. og 2. forligskreds er kasseret 48 bind og 309 pakker eller 24½ hyldemeter.

Forskelligt. 4.-8. juni blev landsarkivet underkastet en behandling med methylbromid mod angreb af borebiller. – Landsarkivet har fra overbibliotekar Gunnar Carlquist, Lund, lånt en kopi af et langt brev, der engang i kopi eller original har beroet i Karen Brahes Bibliothek, men ikke længere findes der, fra provst Andreas Schartov, sognepræst i Helsingborg og provst i Luggude herred, død 1691. Brevet, der er dateret 22. maj 1685, er henvendt til herredets præster og indskærper, at der skal bruges svenske bøger og svensk sprog ved gudstjenesten. Brevet synes ikke at have været kendt, i hvert fald ikke benyttet af professor Knud Fabricius ved udarbejdelsen af 4. bind af hans bog om »Skaanes overgang fra Danmark til Sverige«. En afskrift er nu henlagt i Karen Brahes Bibliothek ((C I, 10a).

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1960 haft et besøg på 4.426 (1959: 4.368), og der er på læsesalen benyttet 37.399 bind og pakker arkivalier (1959: 39.232). Der er afleveret

820 bind og pakker, hvoraf de 14 er gaver. Der er bl.a. modtaget følgende gaver: regnskabsbog for Tirsbæk gods mølle (forfatteren Mogens Lebech), fremmedbog for Als kro (forfatteren Carl Raaschou), skattekviteringsbøger (Als Museum), afskrift af jordebog for Skivehus len ca. 1525 (landbrugskonsulent J. Jeppesen Jensen), uddrag af Baumgartens samlinger vedr. navnet Bøgh (bogbinder Ove Bøgh), udpantnings- og tyendeprotokol for Oddense (gårdejer J. J. Poulsen) og forhandlingsprotokol for Engelsborg forsamlingshus (landsretssagfører E. Ørum Jensen).

De fleste af de nyafleverede arkivalier er i årets løb blevet ordnet og registreret. Registreringen af Viborg og Århus bispearkiver er fortsat og registreringen af Ålborg bispearkiv afsluttet. Endvidere er størsteparten af de præstearkiver, der er afleveret i de senere år, blevet registreret.

Renskrivningen og indbindingen af registraturer er blevet fortsat, i 1960 blev således registraturerne over lægedistrikter og stiftsfysikater samt Ålborg bispearkiv renskrevet. Sidstnævnte arkiv blev nummereret, ligesom nummereringen fa præste- og retsbetjentarkiverne fortsattes.

Den 9. september tiltrådte Finansudvalget Undervisningsministeriets forslag om bevilling til udvidelse af landsarkivet, og 29. november blev byggeriet udbudt i licitation.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Læsesalsbesøget var 1960 1709 mod 1367 i 1959, og der benyttedes 1960 10.692 bind og pakker mod 15.554 i 1959.

Den samlede tilvækst udgjorde 53 hyldemeter, hvoraf den ordinære aflevering fra embederne omfattede 30 m. Af embedsarkivalier er modtaget Haderslev kredsskoleinspektørs arkiv, grundbøger og grundakter fra Gråsten retskreds samt sager fra den kongelige bygningsinspektør i Odense. Af private afleveringer skal især nævnes 3 pergamentsbreve vedr. engen Torns i Kollund (Åbenrå Museum), resten af Den sønderjyske Fonds arkiv samt følgende arkiver, som beroede på fondens kontor: Krigsinvalideskolen i Sønderborg, Komiteen for erhvervelse af Dybbøl skanser, Nationalfondet af 1918, Landeværnets Københavnerkontor m.fl. (Den sønderjyske Fonds legatudvalg), sognepræst Broder Friedrichsens efterladte papirer (Th. Beuck), 3. Zones kontor i Århus og Sønderjysk kreds af 1918 (professor Troels Fink), sognepræst Carsten Petersens efterladte papirer (købmand Andreas Petersen, Rangstrup), lokalhistorikeren Hans Krogs efterladte samlinger (sognefoged J. Friis, Fjelstrup), arkivalier fra Hans Appels dødsbo vedr. Rødning højskole (landsretssagfører Erik Høgsbro), forskellige arkivalier fra rederiet M. Jebsen A/S, Åbenrå, sager fra Den nordslesvigske Kvindeforening (fru Magrethe Madsen, Roost), rentier Peter Paulsons erindringer og breve samt en del gamle sang- og visebøger. Fhv. amtsassessor Jon. Smith har foræret landsarkivet et stort manuskript vedr. sønderjyske heredsfogder.

Størsteparten af de i årets løb modtagne arkivalier er foreløbig ordnede og registrerede, og der er udarbejdet alfabetiske registre til Als nørre og Egen herreders kontraktprotokoller, til Broager og Christiansfeld personregistre samt til Toftlund og Augustenborg kirkebøger og personregistre.

Historisk samfund for Sønderjyllands båndoptager og båndsamling er indtil videre deponeret på landsarkivet.

Erhvervsarkivet.

Erhvervsarkivet har i det forløbne år modtaget 1818 bind og pakker. Til samlingen af organisationsarkiver er indgået to nye, nemlig Smede- og Maskinarbej-

dernes Fagforening i Århus: kopibøger 1910-42 og Århus Handelsrejsende Forening, der for årene 1902-55 har afleveret generalforsamlingsreferater, regnskaber o.a. Fra Akademiet for de tekniske Videnskaber er modtaget supplementer til det tidligere afleverede.

Til samlingen af industriarkiver er fra A/S Maskinfabrikken Titan, København, indgået virksomhedens brevarkiv for 1954, og til arkivet for tobaks- og eddikefabrikken F. O. Thostrup & Sønner, Randers, et mindre tillæg. Ny i denne gruppe er A/S Randers Rebslåeri, fra hvem der er modtaget kopibøger og korrespondance for årene 1910-50.

Af handelsarkiverne har tilgangen kun været ubetydelig. Brødrene Vorbecks Klædehandel, Århus, har foretaget en nyaflevering, og i forbindelse med nedrivninger forskellige steder i Århus er indgået flere, dog helt nye fonds. Vedr. firmaet Marcus G. Bech, Århus, er modtaget et enkelt dokument; alt synes ellers forsvundet fra dette fremtrædende jyske hus. De retsbehandlede arkiver omfatter i 1960 Fredericia og Middelfart, og heraf er størsteparten fra mindre handlende.

De foregående års store afleveringer fra Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger blev fulgt op af Århusafdelingen med regnskaber over årene 1892-1955. Til det betydningsfulde arkiv fra tømmerfirmaet Weber, Roskilde, indgik et større supplement.

Af egentlige privatarkiver kan nævnes to, nemlig bankdirektør C. D. A. Andersen, Århus, og mindre ting vedr. den kendte københavnske skomager J. E. Spanner (De Spannenske Legater) 1784-1874.

Årets historisk set mest betydningsfulde gevinst udgøres af Sparekassen for Grevskabet Holsteinsborg og Omegn, der i anledning af 150 års jubilæet afleverede hele sit arkiv fra 1810-1939. Med dette fulgte desuden forhandlingsprotokoller og regnskaber fra Kreditkassen for Selvejendoms Fremme i Danmark 1851-89.

I årets løb er udført omfattende ordningsarbejder i arkiverne fra Det danske Hedeselskab, redaktør Povl Drachmann, Holsteinsborg Sparekasse, landbrugs-kandidat Helga Sehested, Bjærgeskovgård, Fyens Folkebank, Odense, A/S Syd-jysk Trælasthandel, Kolding, Falcks Redningskorps, handelshuset Moses & Søn G. Melchior, København, Randers Dampfarveri, F. O. Thostrups tobaksfabrik, Randers, samt en lang række retsbehandlede arkiver. Et tidligere påbegyndt arbejde med udarbejdelse af et person- og stedregister til Det kgl. Landhusholdnings Selskabs journaler er blevet fortsat; selv om registret, der omfatter ca. 64.000 sedler, endnu ikke er afsluttet, vil der dog i en vis udstrækning kunne besvares spørgsmål fra det, navnlig for årene 1769-82. Den løbende registrering af dagpressens artikler om erhvervslivets mænd er blevet fortsat og suppleret bagud, for så vidt angår »Børsen« og »Aarhus Stiftstidende« for årene 1924-48.

Med henblik på udgivelse af Grosserer-Societetets protokoller og af kopibøger fra handelshuset Ørum & Wulff om Islandshandelen 1805-50 er der foretaget en række afskrivningsarbejder. For A/S Korn- og Føderstof Kompagniet, Århus, er til oplysning om firmaets historie foretaget båndoptagelser af samtaler med ældre medarbejdere. Samtalerne belyser iøvrigt også forholdene inden for dansk kornhandel i almindelighed, navnlig for årene før, under og umiddelbart efter første verdenskrig. Af Kompagniets arkiv er kun meget lidt bevaret.

Håndbibliotekets tilvækst udgør 743 bind, hvoriblandt mange jubilæumsskrifter fra udenlandske firmaer og selskaber.

Af Erhvervshistoriske Årbog er udsendt 11. bind med følgende indhold: Fra Rosenborg Brøndanstalts første år. Dansk Mineralvandsproduktions opståen. Ved Birgit Nüchel Thomsen. – Boghandler i Slesvig og København omkring 1864.

Fra Vilhelm Trydes bog- og kunsthands første år. Af Finn H. Lauridsen. – En københavnsk boglade ved århundredets begyndelse. Af Emil Rønnow. – En tømremesterfallit 1799. Lavstilstande og byggeforhold i København. Af Tage Kaarsted.

Københavns Stadsarkiv.

I 1960 havde Stadsarkivets fonds en tilgang på 163 bd. og 2249 pkr. arkivalier, og der foretoges kassation af ialt 8 tons arkivalier. Den københavnhistoriske avisudklipsamling forøgedes med 756 udklip. Som gave har arkivet bl.a. modtaget forfatteren Carl C. Christensens efterladte papirer (10 pkr.).

Udover ordning og registrering af de indkomne afleveringer er påbegyndt udarbejdelse af navneregister til københavnske laugsarkivalier fra 17. århundrede.

Udlån af arkivalier til benyttelse uden for arkivet androg ialt 7.841 stk. Arkivet havde 1.545 besøgende (herunder telefoniske henvendelser), som foranledigede fremtagning af 9.788 stk. arkivalier. Til besvarelse af 25 skriftlige forespørgsler benyttedes 928 stk. arkivalier.

Stadsarkivets fotografiske atelier udførte 5.493 stk. forskellige optagelser og leverede 7.841 forstørrelser m.v. Firmaet Microprint har for The Genealogical Society, Utah, påbegyndt en affotografering af de københavnske politimandtaller 1869 ff.

Historiske Meddelelser om København afsluttedes som tidsskrift med udsendelsen af 4. række VI binds 6. hæfte, hvorefter skriftet fortsættes som årbog. Af denne er udkommet årgang 1960. Hovedartiklerne herfra er udsendt som festskrift under titlen Assistens Kirkegård 1760-1960 i anledning af kirkegårdens jubilæum.

Frederiksberg Stadsarkiv.

I kalenderåret 1960 har der fra stadsarkivet været foretaget 2.115 udlån, medens antallet af øvrige expeditioner (herunder afgivelse af oplysninger til offentlige myndigheder, undersøgelser o.lign.) har været 5.016. Tilgangen af arkivalier (enkelt-sager, bind og pakker) var 12.551, medens antallet af besøgende var 970. Arkivet omfatter nu ca. 3.300 løbende meter. Der kasseredes i årets løb ca. 14 tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinier.

Til stadsarkivet er overflyttet arkivet for det storkøbenhavnske mælkeudvalg (50 bind og 103 pakker). De kommunale folketællingsskemaer 1873-1920 er blevet mikrofilmet.

Inden for rammerne af en beskæftigelsesforanstaltning foregår udarbejdelsen af et personregister omfattende alle frederiksbergske borgere 1868-1923.

Det kgl. Bibliotek.

I Det kgl. Biblioteks forhal har der i løbet af året 1960 været afholdt en række udstillinger, hvoriblandt mindeudstillingen for Robert Schumann og Johan Ludvig Heiberg. I anledning af 300-året for Københavnsfreden 1660 viste man – i udstillingen »Skåne og Danmark« – middelalderhåndskrifter og bøger, billeder og kort til belysning af Skånes danske tid. Fra kort- og billedafdelingen udstilledes »Müllers pinakotek«, et udvalg af de ca. 4.500 kobberstukne blade, som biblioteket erhvervede i 1795 efter samleren F. A. Müllers død. Året sluttede med en udstilling af »Frederik V's Atlas«, et folioværk i 55 bind, hvis ældste blade stammer fra begyndelsen af 1600-tallet, mens de yngste håndtegninger og stik er fra 1760'erne.

Af håndskriftsafdelingens erhvervelser kan nævnes: Løjtnant, cand. theol. Heinrich Bechs breve fra treårskrigen til moder og søstre. Dagbog for orkestret »Fynske Musikantere« 1907-1946, anlagt og ført af dets dirigent, komponisten Thorvald Aagaard til hans død 1937. Breve til afholdsagitatoren Claus Johannsen, Gunderup. Hilmar Agerlin Ødum: Slægten Degenkolv i Danmark 1756-1959. Fhv. skolebestyrer H. T. Physants breve, erindringer og slægtsoptegnelser, især vedr. Nordslesvig. En samling breve fra og til lærer Anders Petersen, Valløby. Rejse-dagbøger for kaptajn, senere postmester Edvard Storch 1815-1817. Rejse-erindringer, skrevet af kaptajn i marinen Wilhelm Michelsen. Stambog for Elise Hvidt, f. Schiffert, gift med assurancemægler Ed. J. Hvidt, og stambog for hendes søn, grosserer Lauritz Hvidt.

Kort- og billedafdelingen har i kalenderåret 1960 haft en samlet accession på 65.183 blade, der er indkommet ved foræring, køb og pligtaflevering. Af gaverne skal nævnes: En samling portrætter, især af medlemmer af Christian IX's slægt, billeder fra prins Valdemars rejser, gruppefotos med H. N. Andersen, Isak Glückstadt m.fl., ialt godt 2.000 billeder, fra prins Peter af Grækenland og til Danmark. Ca. 900 portrætfotografier fra driftsingeniør Fr. Rostgaard von der Maase (ved baronesse Anne Margrethe Bille Brahe) forestillende medlemmer af bl.a. familierne Holck-Winterfeldt, Knuth, von der Maase og Danneskiold-Samsø. Ca. 700 portrætter og topografiske billeder fra boet efter justitssekretær Johan F. Weber Hansen (ved frk. Sophie Hansen). Ca. 350 portrætter fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg. Ca. 250 portrætter fra boet efter skolebestyrer H. T. Physant. Desuden billedsamlinger fra Kunstakademiets Bibliotek, Faaborg byhistoriske Arkiv, grosserer René v. Binzer (familien Binzer), fru Eva Weis Bentzon (familierne Bentzon og Weis), maleren Johan Thomas Skovgaard, overarkivar, dr. phil. Henry Bruun, professorinde Lindhard (billeder fra Grønland, optaget af professor J. Lindhard), fra Kaptajn Anton Kleins samling (billeder fra Færøerne), bibliotekar Helge Kjærgaard (slægten Rønne), professorinde Ingeborg Finsen (lægeportrætter) samt fra boerne efter professor J. Oscar Andersen, tandlæge P. N. Fibiger, maleren og kritikeren Ernst Goldschmidt, pianistinden Eliza Herløv (scenekunstnere), provst Helweg-Larsen og hustru (billeder fra Dansk Vestindien), dispachør L. N. Hvidt, professor Ebbe Rasmussen (bl.a. Kaj Munk-billeder). Yderligere kan nævnes, at afdelingen har haft lejlighed til at udtage ca. 8.000 billeder af den af bibliotekar, frk. Gerda Frellesvig etablerede billedsamling, som tidligere har haft til huse i Gentofte Kommunes Børne- og Skolebibliotek i Hellerup.

Af større køb kan nævnes: 543 amatørfotos af samtlige danske apoteker, købt af apoteker Aage Hansen, Sundby Apotek. Ca. 250 portrætfotos af danske og udenlandske musikere og scenekunstnere med dedikationer til redaktør Haagen Falkenfleth. 20 fotografier fra grundlæggelsen af polarstationen Thule 1910. Optaget og kommenteret af Peter Wamberg.

Statsbiblioteket i Århus.

I Statsbibliotekets håndskriftsamling er bl.a. indgået følgende: Catalogue of books collected after the bombardment of Copenhagen in the year 1807 and sold by G. J. Thorkelin (gave fra National Library, Edinburgh. Fotokopi). – Kolde-rup-Rosenvinge: Den danske Kirkeret. – H. Martensen: Det lutherske Lærebe-grebs Historie (referat af forelæsninger). – Hiram Stevens Maxim: »China's only hope« (by Chang Chih-Tung, viceroy of Hupek and Hunan) replied to. – Aksel J. Nielsen: Bibliographie d'Alexandre Dumas père en Danemark, Norvège et Suède avec un appendice des titres français de toutes ses oeuvres. – Marie

Stougaard Pedersen: Claus Ulf Pedersen (erindringer fra Balle Valgmenighed).— I. G. Repp: Catalogue of the northern manuscripts in the Advocates' Library (gave fra National Library, Edinburgh. Fotokopi). — H. Scharling: Forelæsning over Moralens Historie. I II (referat af forelæsninger ved senere biskop A. S. Poulsen, Viborg). — Stammbäume etlicher friesichen eiderstettischen Geschlechter anfängl. deliniert von Petro Sax sub dato 1655. Hernacher vermehret von Johanne Sieverts. — Th. Zahn: Forelæsninger over Matthæi Evangelium. Erlangen 1879/80 (på tysk, referat af forelæsninger ved senere biskop A. S. Poulsen, Viborg).

Dansk Folkemindesamling.

1. *afdeling.* De voksende samlinger af folkedigtning, folketro, folkeskik og folkeliv er blevet forøget med ca. 1400 blade originaloptegnelser, hvoraf kan fremhæves Cathrine Bendtsens optegnelser fra Gislinge sogn og Niels Kristian Kristensen fra Himmerland. De tilsvarende samlinger af avisudsnit er blevet forøget med ca. 1200 blade, billedsamlingen med 60 fotografier og bogsamlingen med ca. 250 bind og ca. 200 hefter og særtryk. De afsluttende samlinger er bl.a. blevet forøget med en større samling gækkebreve og poesibogvers fra Birket centralskole (indsamlet af Alan Hjorth Rasmussen, Ørholm) og en samling af ca. 2000 anekdoter (samlet af P. Gundersen, København). I det forløbne år er en række folkemindoptegnelser i privateje (trolddomsbøger, håndskrevne visebøger o.s.v.) blevet mikrofilmet. Indsamlingen af folketro og folkeskik er blevet stabiliseret ved den fortsatte udsendelse af Spørgsmål fra Dansk Folksmindesamling, særlig har spørgelisterne om Påske, Høsten før og nu, samt folketro om hekse (tillige udsendt til foreningen Danmarks Folkeminders medlemmer) givet gode resultater. Efter opfordring har afdelingen sendt spørgelister og orienterende materiale til interesserede lokalhistorikere, ligesom man har bidraget med foredrag og bånddemonstration ved et kursus i hjemstavnslære, arrangeret af Historisk Samfund for Sorø amt og Sorø amts Aften- og Ungdomsskoleforening. Blandt de aktuelle indsamlingsarbejder i marken kan fremhæves de igangværende undersøgelser i Marstal, hvor der på lydånd er optaget en længere række beretninger om ældre heksetro i moderne tradition. Endelig kan det nævnes, at afdelingen har besvaret ca. 300 inden- og udenlandske forespørgsler.

2. *afdeling.* De senere års indsamlingsarbejde ved hjælp af båndoptager af især viser og spillemandsmusik er fortsat og yderligere udbygget. Udover en fortsættelse af egnsindsamlingen i Himmerland, som påbegyndtes i 1959, er indledt en tilsvarende egnsindsamling på Fyn og på Lolland-Falster. Denne sidstnævnte indsamling foretages i samarbejde med Lolland-Falsters Stiftsmuseum og samler sig bl.a. om de til Danmark indvandrede polske landarbejders viser. Indsamlingen sker til dels i samarbejde med Danmarks Radio, hvor resultater af arbejdet præsenteres i regelmæssige udsendelser, samtidig med at viser af forskellig art og visesangere efterlyses. Ialt har folkemindesamlingen i løbet af det sidste års fået kontakt med omkring 300 nye visemeddelere.

De historiske fonografoptagelser af danske viser er overført til bånd ad elektrisk vej med et gennemgående yderst tilfredsstillende resultat.

Der er udarbejdet en kronologisk-topografisk meddelerregistrant over melodimaterialet i Abrahamson, Nyerup og Rahbeks samlinger samt i A. P. Berggreens og i Svend Grundtvigs samlinger. Endvidere er registreringen af spillemandsmelodier og spillemandsnoder fortsat.

Arbejdet med det eskimoiske musikstof er genoptaget efter at have ligget stille i en menneskealder, og der er planlagt en indsamlingsrejse til Angmassalik i

1961 samt til Thule i 1962. Endvidere er forskelligt andet ikke-europæisk folke-musikmateriale, især fra Arabien, blevet gennemarbejdet og registreret.

I samarbejde med Musikhøjskolens Forlag er påbegyndt kvartalsvis udgivelse af hefter med ældre og nyere visetekster under titlen »Folkevisen i Danmark«.

Nordisk Institut for Folkedigtning.

I kalenderåret 1960 har Nordisk Institut for Folkedigtning fortsat arbejdet med de nordiske typeregistre over skæmtehistorier og viser. I samarbejde med Dansk Folkemindesamling er påbegyndt en revideret registrant over adelsvischåndskrifterne samt et typeregister over »romanviser«. Arbejdet med registrering ved hjælp af hulkort er videreført, og en foreløbig rapport over dette vil blive publiceret i ARV 1960.

Der har på Instituttet været afholdt en række seminarer med foredragsholdere fra de nordiske lande, ligesom der har været afholdt en række øvelser over den nordiske heltedigtning. I dagene 21-22/6 1960 var Instituttet vært for Europarådets kulturelle komités folkloristiske udvalgs internationale møde.

Instituttet fungerer for kongresbureau for det 15. nordiske folkelivs- og folkemindeforsker møde, der vil finde sted i Ålborg i september 1961.

Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning).

Publikationer. I anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum er udsendt som nr. 2 af Navnestudier udg. af Stednavneudvalget »Ti Afhandlinger« indeholdende en oversigt over Stednavneudvalgets virksomhed 1935-60 samt afhandlinger af de nuværende og enkelte tidligere af Stednavneudvalgets medarbejdere, nemlig Birthe Hjort Pedersen, Svend Aakjær, Knud B. Jensen, Inge Wohlert, Christian Lisse, Rikard Hornby, N. Djurhuus, Kr. Hald, Anders Bjerrum og J. Kousgård Sørensen. Desuden er udsendt »Listi yvir Staðanövn i Føroyum«, også i dansk udgave »Fortegnelse over Stednavne på Færøerne«. Der er arbejdet videre med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter«, og »Svendborg Amts Naturnavn«. Manuskriptet til »Odense Amts Bebyggelsesnavn« er påbegyndt og der forberedes bøger om »Ringkøbing Amts Stednavn« og »Færøernes Stednavn« samt en retskrivningsliste for Ringkøbing Amt.

Optegnelser. I Hjørring amt har lektor Arne Espegaard optegnet Uggerby s., Vennebjerg h. og i Dronninglund h. Understed, Sæby, Volstrup og Albæk sogne. I Ålborg amt har prof. Kr. Hald optegnet sognene St. Arden, Roed og Vebbestrup i Hindsted h., sognene Rørbæk, Grynderup, Stenild, Tisted og Durup i Gislum h. samt Haverslev og Ravnekilde i Års h. I Århus amt har dr. Kristen Møller optegnet sognene Vrads, Ejstrup, Nr. Snede, Hammer, Linnerup, Klovborg og Tørring sogne i Vrads h. I Odense amt har dr. Kousgård Sørensen optegnet Assens kbst. samt Vissenbjerg sogn i Odense h. I Holbæk amt har cand. mag. Jørgen Larsen optegnet Vallekilde og Egebjerg sogne i Ods h.

Institut for dansk Dialektforskning (tidl. Udvalg for Folkemål).

Instituttet er fra 1. april 1960 optaget blandt de videnskabelige institutter under Københavns Universitet. Dets arkiv og bibliotek er tilgængelige i St. Kannikestræde 13, I (kl. 10-15 efter aftale med en af instituttets faste medarbejdere). Institutlets nye lokaler, der allerede delvis var taget i brug i efteråret 1959, blev indviet ved en reception den 16. marts. Flytning og nyopstilling af samlinger og bibliotek foretoges af medarbejderne selv, og i løbet af forholdsvis kort tid var institutionens arbejde atter i normal gænge. Instituttet råder over 6 studierum for de faste medarbejdere, et administrationskontor, et arkivrum og 3

oplagsrum, et aflytningsrum og en frokoststue, en stor biblioteks- og læsesal, samt toiletrum. Man regner derudover med i nærmere fremtid at få stillet til rådighed et stort auditorium og et arbejds- og arkivlokale til lydplade- og båndafdelingen, hvis forhold endnu er meget utilfredsstillende.

Publikationer. Ømålsordbogens redaktion er ført videre. Der arbejdes nu i afsnittet d-dr. Til publikationsserie A forberedes en række ny arbejder. Under sætning er nr. 20 M. P. Ottsen, Hostrup-Dansk I, ved Ella Jensen. Af spørgeomateriale er udsendt ømålsordbogens spørgelister nr. 9 og 10 til ca. 125 faste medarbejdere og til provinsbladene.

Indkomne optegnelser. De nævnt spørgelister har givet en forøgelse på ca. 5.000 ordsedler, hvortil kommer besvarelser af ældre spørgelister, især Kristen Møllers Husdyrenes røgt (1957), og en liste over idiotismer på de sydfynske øer. Optegnelserne på Østfyn har forøget samlingerne med 4.400 ordsedler, de sjællandske optegnelser har indbragt ca. 1.300 ordsedler, og ved supplerende udskrivning af litteratur er tilkommet ca. 600 ordsedler. Af de jyske samlinger er udskrevet 14.200 ordsedler, og hertil kommer forøgelsen, der skyldes nye jyske optegnelser: 6.000 ordsedler fra Sydsamsø, 5.000 ordsedler fra Bjerre herred og 1.800 ordsedler fra båndaflysninger.

Manuskriptsamlingen er forøget med 2 numre (Acc. nr. 199-200). *Håndbiblioteket* er ved køb og gave forøget med 219 bøger og hefter. I *lydarkivet* er indgået 32 lydband med dialektprøver fra Lolland (østlige del og Nørreherred), Øst- og Vestfyn og i Jylland fra sognene Ajstrup, Nr. Onsild, Klakring, Simmelkjær, Tavlov, Almsted, Tandslet og Lysabildskov.

Rejser. Poul Andersen har foretaget 3 optegnelserrejser til Øst- og Vestfyn herunder optegnelser af dialektprøver i Stavrby v. Middelfart, Skellerup og Flødstrup sogne, desuden optegnelserrejser på Samsø (det sydsamsiske område), Lolland (Nørreherred) og Sjælland (Stevns og Bjæverskov herreder og Vest-sjælland) herunder optagelse af dialektprøver på band fra Nørreherred, Bjæverskov herred og Ods herred. Medvirkende har været dyrlæge C. C. Matthiessen, Ullerslev, forfatterinden frøken Anna Pedersen, Strøby, fhv. købmand Johs. Rasmussen, Enderslev, samt amanuenserne Jørgen Larsen og Inger Ejsskjær. Kr. Møller har på flere rejser på Langeland, Sydfyn, Horns herred og Holbæk-Ringsted-egnen foretaget indsamlinger af især fiskeriord og fiskerikultur. Chr. Lisse har besøgt meddelere på Møn og Sydsjælland, Falster og Lolland, herunder foretaget båndoptagelser i Lollands Nørre herred og på Østlolland. Jørgen Larsen har rejst på Sjælland, og Inger Ejsskjær har foretaget optegnelser på Sydsamsø, samt medvirket på Fyn. I Jylland har Ella Jensen foretaget en række optegnelser, ofte kombineret med båndoptagelser. Endelig har cand. mag. Bent Jul Nielsen i 14 dage foretaget optegnelser i Bjerre herred.

Cand. mag. Ellen Raee har som konsulent især arbejdet med plantnavnestoffet (i forb. med den nu afsluttede Plantenavneordbog) og redigeret dele af emnegruppen: Gilder.

Foreningen Danmarks Folkeminder.

Foreningen har i efteråret som medlemslevering for 1960 udsendt: Anders Bæksted: *Besættelsen i Tisted 1696-98*, bd. II, 6. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af L. Bødker og Chr. Lisse, samt 4. hefte af Bibliografi over dansk Folkekultur (1958) ved L. Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen.

Dansk Pressemuseum og Arkiv.

I løbet af årets første syv måneder fuldførtes opstillingen af en offentlig *udstilling* over pressens historie. Rygraden er en kommenteret billedbog med ca. 400

billeder (omtrent ligeligt fordelt mellem genrebilleder, karrikaturer og portrætter), ca. 400 repræsentative avissider, plakater, løbesedler, uddrag af artikler og dokumenter, 33 kort og grafisk-statistiske oversigter samt et halvt hundrede forskellige genstande (teknik, buster o.s.v.). Udstillingen spænder over 5-6 rum, og den er ordnet kronologisk, dog med væsentlige afvigelser. Den 24. august åbnedes museet for offentligheden. I de følgende fire måneder var der ialt 471 besøgende.

Arkivet har modtaget væsentlige udvidelser. Fra A/S Lolland-Falsters Stiftstidendes arkiv er modtaget et meget omfattende materiale, der særligt belyser avisens økonomiske forhold gennem 100 år – indtægts- og udgiftsjournaler, annonceprotokoller, kassebøger m.m. Fra Thisted Amts Avis et betydeligt, men mere spredt arkivmateriale. Gennem Arkivkommissionen har fru Kirsten Vinding overladt arkivet redaktør Andreas Vindings breve (ialt 8 pakker), som dog er klausuleret til 1999. Af det nedlagte Akademiske Antikvariat er købt en meget stor samling ældre avisnumre (til illustration) og jubilæumsnumre. Også på anden måde er mange enkelte aviser og jubilæumsnumre indgået.

Efter museets åbning indledtes en omfattende og påkrævet ordning og rationalisering af det eksisterende arkiv.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Arbejdet på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv har i 1960 som sædvanlig været delt i to arbejdsområder, det biblioteksmæssige og det arkivmæssige, idet dog begge områder i høj grad har været inddraget i den informationstjeneste og udlånsvirksomhed, der udover selve det opbevaringsmæssige udøves af arkivet.

Efter en henvendelse fra Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger er der mellem Det kgl. Bibliotek, Handelshøjskolens bibliotek og vor institution truffet aftale om fremtidige anskaffelser og opbevaring af kooperativ litteratur. Ifølge aftalen er Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv hovedbibliotek om arbejderkooperation. Sammen med Det kgl. Bibliotek og Handelshøjskolens bibliotek fortsattes samarbejdet om udarbejdelsen af en bibliografi omfattende økonomiske, sociale og politiske tidsskrifter. Det redaktionelle arbejde er næsten afsluttet, og fortegnelsen ventes udgivet i 1962.

Biblioteket har i dag 364 løbende tidsskrifter, 87 fagblade og 26 aviser. På ny litteratur samt på vigtigere tidsskriftsartikler er der lavet analytiske kort, hvorved såvel lånerønsker som forespørgsler udefra bedre kan imødekommes. Institutionen er i årets løb blevet betænkt med mange gaver: arkivalier, breve, aktstykker og billeder; en betydelig del heraf er indkommet som gaver fra enkeltpersoner.

Bestyrelsen arbejder nu med konkrete planer til en udvidelse af arkivlokalerne og en mere hensigtsmæssig opbevaring af de uerstattelige arkivalier, idet Sygelønsfonden har stillet et beløb til rådighed for den nødvendige tilbygning.

Institut for jysk sprog- og kulturforskning.

Instituttets arbejde koncentrerer sig om indsamlingen af materiale til en jysk dialektbog. Det egentlige markarbejde er i det væsentlige afsluttet, dog har der været foretaget en *studenterekskursion* under ledelse af K. Ringgaard til Ribe herred. *Ordbogens seddelmateriale* er ved ekscerpering af indkommet materiale og ved fotografering af sedler fra samlingerne i UfF blevet forøget med 201.014 sedler. Der er blevet udsendt fire *spørgelister*, hver til ca. 500 meddelere. På grundlag af de indkomne besvarelser er der blevet tegnet 74 *dialektkort*, hoved-

sagelig over lydlige fænomener. Der er foretaget *båndoptagelser* i seks forskellige sogne. Fra Institutet er udsendt følgende publikationer: Jyske folkemål nr. 6 A. Espegaard »Gavn og gammen. Skildringer og tradition fra gamle dages Vendsyssel og Læsø«, samt Sprog og Kultur bd. XXII hæfte 1-2 og 3.

En fyldigere årsberetning vil fremkommen i næste hæfte af Sprog og Kultur.

Institut for Presseforskning og Samtidshistorie.

Institutet for Presseforskning og Samtidshistorie virker i forbindelse med Journalistkursus ved Århus Universitet. Institutet ledes af kursusforstander, universitetslektor Erik Reske-Nielsen. Institutet har siden 1953 opbygget et omfattende arkiv vedrørende nordisk og international politik. Stoffet hentes fra danske, norske, svenske og udenlandske aviser og tidsskrifter.

Institutet udsendte i 1960 to bøger, nemlig Tage Kaarsted: Cavling som Krigskorrespondent (en udgave af Cavlings artikler fra den græsk-tyrskiske krig 1897 og hans breve til Ove Røde) og L. Bindsløv Frederiksen: Pressen under Besættelsen (udsendt i anledning af Dansk Journalistforenings jubilæum med økonomisk støtte fra Carlsbergs Mindelegat).

Institutet modtog i 1960 en betydelig gave, idet dr. phil. Jørgen Hæstrup besluttede, at forfatterindtægten fra »Hemmelig Alliance« skulle tilfalde instituttet og fortrinsvis anvendes til samtidshistorisk forskning.

Institut for Dansk Kirkehistorie.

Studiekredsene over emner fra den danske kirkes historie er blevet fortsat. Bogsamlingen, der nu omfatter ca. 15-20.000 bind, er i årets løb vokset støt dels ved køb, dels ved gaver fra institutioner og private. Ved opløsningen af Socialpolitisk Forenings bibliotek erhvervede Institutet således en ikke ubetydelig samling af litteratur vedrørende forholdet mellem kristendom og socialisme.

Bearbejdelsen af Institutets samling af mikrofilm er blevet fortsat; til dette formål er anskaffet et læseapparat. – En beretning om Balle valgmenigheds historie udarbejdet efter mundtlige og skriftlige kilder af Marie Stougaard Pedersen er blevet maskinskrevet i bogformat.

I 1960 har Institutet i publikationsrækken »*Kirkehistoriske Studier*« udgivet følgende: 1) *P. G. Lindhardt*: Breve fra F. C. Krarup til Lyder Brun. 2) *Knud Banning*: Forsamlinger og Mormoner. Redegørelserne fra gejstligheden i Sjællands stift for den gudelige forsamlingsbevægelse og mormonismen i henhold til biskop H. L. Martensens cirkulære af 16. juni 1854. 3) *Niels Thomsen*: De stærke Jyder og Haugianerne. Breve fra en vækkelse. 4) *Et Kirkeskifte*. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det nittende århundrede, under reaktion af Hal Koch. Af *andre udgivelser* har Institutet udsendt *A. Pontoppidan Thyssen* (red.): Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede, bd. 1, indeholdende: Indledning, ved A. Pontoppidan Thyssen, og Vækkelse og kirkeliv i København og omegn i første halvdel af det 19. århundrede, ved Kaj Baagø.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1959-61.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Hans Adolph Brorson: Visitatsberetninger og breve. Udgivet ved L. J. Koch. Ordbog over Danmarks Plantenavne II-III. Udgivet ved Johan Lange (afsluttet). Steen Steensen Blicher: Digte og noveller I. Udgivet af Johs. Nørvig under medvirken af Carl S. Petersen (norsk udgave). Højskolens ungdomstid i breve I-II. Udgivet ved Roar Skovmand under medvirken af Hans Lund og Arne Fog Pedersen (afsluttet). Registrant over N. F. S.

Grundtvigs Papirer XIX-XXII og XXIV (duplikeret), bind XXIV også i særudgave: Registrant over N. F. S. Grundtvigs breve (fortsættes). Gammeldanske diplomer. A, 1364-1400 og 1401-1404 (duplikeret, fortsættes).

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve er udsendt 2. række, 12. bind, omfattende tiden 1337-39, samt uægte diplomer, udgivet af Franz Blatt og C. A. Christensen. Hermed er 2. række – tiden 1250-1339 – afsluttet.

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie.

Udvalget har i 1960 videreført rækkerne af Ældre Danske Tingbøger. Af Aasum herreds tingbøger 1645-48 er udsendt 2.-4. hefte, og udgaven af Sokkelunds herreds tingbøger 1628-30 er afsluttet med udsendelsen af 5. hefte. Med støtte fra flertallet af de storkøbenhavnske kommuner har man påbegyndt arbejdet med en fortsættelse af sidstnævnte udgave frem til 1637, og det første hefte kan ventes udsendt i nær fremtid.

Udgaven af Århusgård og Åkær lens jordebøger 1544 udkom som planlagt i 1960, mens udgaven af Sørbymagle-Kirkerups begravelsesliste 1646-91, 1717-31 («Levnedsløb fra Sørbymagle-Kirkerup») forsinkedes og først udsendes i 1961. I samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland har man planlagt en udgave af Vonsild kirkebog 1685-1706.

Udvalget har i 1960 fra Nationalbanken, De Danske Spritfabrikker og L. Zeuthens Mindelagat opnået støtte til udgivelsen af indberetningerne om kornavlens 1778 i Udvalgets publikation Bol og By, samt af Carlsbergfondet fået bevilget dækning af trykningsudgifterne ved den planlagte udgivelse af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller før 1660, samt støtte til udgivelsen af Jacob Ulfeldts jordebog 1588, der ventes udsendt i 1961.

Registreringen af adkomstdokumenter 1513-59 er fortsat som planlagt.

Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie.

Den 20. juni 1959 stiftede en kreds af danske historikere dette selskab med det formål at udnytte den rige skat af kilder til Danmarks historie i de sidste hundrede år (ca. 1850-1950), der bevares i offentlige og private samlinger og som for størstedelen endnu er uudnyttede af forskningen.

Af de opgaver, som selskabet siden dets stiftelse har arbejdet på, skal nævnes *P. Munchs erindringer*, bind I-VIII (bind I og II foreligger), *Marcus Rubins brevveksling*, bind I-IV, omfattende breve fra og til Rubin i tidsrummet ca. 1870-1920, en brevveksling omfattende brev mellem Frede Bojsen, Klaus Berntsen og Niels Neergaard i tidsrummet 1885-1936 under titlen *Tre venstremænd*, samt *Frede Bojsens erindringer* I-II.

Langt den største opgave, selskabet har påtaget sig, er dog indsamlingen af materiale til besættelsestidens historie og udarbejdelse af en række publikationer vedrørende denne periode. Af herhenhørende planlagte værker skal nævnes arbejder om *De ældres Råd* og *Dansk Ungdomssamvirke*, og *Tysklands forbedelse af besættelsen af Danmark*, *Departementschefstyret*, *Forholdet mellem den danske regering og rigsdag* og *besættelsesmagten*, samt om *Danmarks forhold til De forenede Stater under besættelsen* og om *Danmarks udenrigspolitik i tiden 1933-1940*.

I N D H O L D

<i>Lars Reinton</i> : Kildeverdien af historiske beretninger og andet traditionsstof fra eldre tider	185
<i>Vald. Andersen</i> : Hvordan forsvandt Lysgaard-Hids herreders tingbog 1727-36?	198
<i>H. C. Jørgensen</i> : Lidt om lydband	203
Anmeldelser	
Paul Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie I-V (C. Rise Hansen)	209
Vilh. la Cour og Hans Stiesdal: Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Tisted amt (Peter Riismøller)	212
Husmannsminner. Redigeret af Ingrid Semmingsen (Peter Michelsen)	215
Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt (Sigfrid Svensson)	216
Oswald Hauser: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke (H. P. Clausen)	219
Johannes Pedersen: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid (Roar Skovmand)	222
Institutionernes virksomhed i 1960	224